

תוכן העניינים

תיאור המרכז

2. ....

הקדמה

4. .... אפרים סנה

מדיניותה האזורית של איראן - המרוץ להגמוניה במזרח התיכון

5. .... עוזי רבי

מדיניות החוץ הפוסט־מהפכנית של איראן

12. .... מאיר ג'בדנפר

פוליטיקה אתנית באיראן: אחרי הבחירות לנשיאות 2009

19. .... ברנדה שפר

המהפכה האסלאמית באיראן: בצל חילוקי דעות פנימיים

25. .... זיד מנשרי

מדיניות הגרעין של איראן

33. .... אפרים קם

הגרעין האיראני - לתקוף או לא לתקוף, זו השאלה

39. .... ראובן פדהצור

האם הסנקציות על איראן יכולות להצליח?

48. .... אפרים אסכולאי

סנקציות על איראן: כיצד להתגבר על מגבלות תפיסתיות ופוליטיות

56. .... אמילי ב. לנדאו

מחברי המאמרים

62. ....

סיכום הכנס

63. .... אמיתי גזית

לקט תמונות מהכנס

69. ....

הוצאת חוברת זו נעשתה בשיתוף פעולה ובתמיכתה הנדיבה של קרן פרידריך אברט, ישראל. אנו מודים לקרן על שיתוף הפעולה המתמשך.

נובמבר, 2010

כל הזכויות שמורות ©

עורך מדעי: ד"ר ראובן פדהצור

עריכה לדפוס: אלי פרידמן, אסתי אופר

תרגום לעברית: מרים אידן

עיצוב גרפי והדפסה: מירב דסקלו הפקות בע"מ

שאיפות איראן להגמוניה אזורית

מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי

המאה העשרים ואחת מבשרת שינויים גלובליים שיש בהם תקוות מחד ואיומים לשלום העולם מאידך. בימינו מתקיימים עשרות עימותים מזויינים ברחבי העולם, המאיימים על שלום החברות השונות. יישוב סכסוכים אלה הוא האתגר הדוחק ביותר בימינו.

היום, יותר מבעבר, זקוקים מנהיגים וקובעי מדיניות לדיאלוג מעשי עם מומחים ואנשי אקדמיה, כדי לקבל החלטות נכונות. לעשרות מרכזי מחקר ואוניברסיטאות ברחבי העולם, העוסקים בהיבט התיאורטי של פתרון סכסוכים יש שתי בעיות מרכזיות: כיצד להפוך את הידע התיאורטי לכלים ישומיים בקביעת מדיניות וכיצד להביא לדיאלוג ולקשר הדוק בין המומחים לבין קובעי המדיניות. יתרה מזאת, האתגר המרכזי הניצב כיום בפני מנהיגי העולם סובב סביב האפשרויות ליישום מחקרים תיאורטיים במדיניות ובמעשים, השואפים למציאת פתרונות.

יעדי המרכז

מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי במכללה האקדמית נתניה, הינו טרסט מוחות המאגד בתוכו אקדמאים ומנהיגים מתחומים שונים. המרכז הינו מרכז ייחודי במזרח התיכון, המשלב מטרות אקדמיות עם כלי מדיניות מעשיים ליישוב סכסוכים. בראש ההנהלה הבינלאומית של המרכז עומדים נשיא ברית המועצות לשעבר, מיכאל גורבצ'וב והוד מעלתו הנסיך חסן בין טלאל מירדן. היו"ר המכהן של מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי הוא ד"ר אפרים סנה, לשעבר סגן שר הביטחון, שר הבריאות והתחבורה. חברי הועד המנהל המכהנים של המרכז הינם מנהיגים פוליטיים, אקדמיים, עסקיים וחברתיים, מכל רחבי העולם.

מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, הינו מרכז העוסק בכתיבת ניירות עמדה והצעות ליישוב סכסוכים באיזור ובעולם כולו. המרכז שואף להפוך את הידע התאורטי הרב והנסיון אשר הצטבר, לכלי מדיניות מעשיים ומציע פתרונות ישומיים, בשילוב של פתרונות פוליטיים, בטחוניים וכלכליים, בהקמת צוותים בהם משתתפים פוליטיקאים לשעבר, מנהיגים חברתיים ואנשי עסקים בינלאומיים, המציעים את הידע שלהם לגישור בסכסוכים אזורים ובינלאומיים, על סמך הנסיון והמיומנות אשר נצברו בתחומים אלה.

המרכז מארגן כנסים בינלאומיים, דיוני "שולחן עגול" וסדנאות בהשתתפות אקדמאים ומנהיגים בעלי שם עולמי, על מנת לתת להם את האפשרות להציג ולדון בסוגיות עולמיות בוערות.

ההנהלה הבינלאומית של המרכז

מיכאל גורבצ'וב, נשיא בריה"מ לשעבר • הנסיך חסן בין-טלאל מירדן

ועדת ההיגוי של המרכז

ד"ר אפרים סנה, יו"ר • תא"ל (מיל.) יהודה הלוי, נשיא ועדת ההיגוי • מר טרוור ספיירו, יו"ר עמית • ד"ר דוד אלטמן, סגן נשיא בכיר, המכללה האקדמית נתניה; סגן יו"ר המרכז • ד"ר ראובן פדהצור, מנהל אקדמי • תא"ל (מיל.) ברוך שפיגל, יועץ לוועד-המנהל • גב' אביבה פלטר, מנהלת כנסים ופעילות בינלאומית • השגריר יצחק מאיר, יועץ בכיר • מר אלי פרידמן, ניהול פרויקטים • גב' אסתי עופר, מרכזת

יו"ר המרכז בעבר

רא"ל (מיל.) ח"כ אהוד ברק, שר הביטחון ויו"ר מפלגת העבודה • אלוף (מיל.) דני יתום, לשעבר חבר כנסת וראש המוסד • ח"כ דן מרידור, סגן ראש הממשלה והשר לענייני מודיעין

חבר הנאמנים של מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי

מר פרדריק דה קלרק, לשעבר נשיא דרום אפריקה • מר ברנדט שמידטבאואר, לשעבר שר בממשלת גרמניה • מר ג'יימס וולסי, לשעבר מנהל השירותים החשאיים • מר לואיס פריי, לשעבר ראש ה-FBI • מר יעקב פרי, לשעבר ראש שירות הבטחון הכללי • השגריר אדווין קור, מנהל התוכנית הבינלאומית באוניברסיטת אוקלהומה • ד"ר שמואל בר, מומחה לטרור רדיקלי • עו"ד רם כספי, משרד כספי ושות' • עו"ד זכי כמאל, יו"ר ההנהלה וחבר הנאמנים, המכללה האקדמית הערבית בישראל - חיפה • עו"ד יהודה רוה, משרד יהודה רוה ושות' • עו"ד יוסי שדה, מומחה למנהל ציבורי • ניצב (בדימוס) אריה עמית, לשעבר מפקד מחוז ירושלים • ניצב (בדימוס) גבי לסט, יו"ר קבוצת דלק • רנ"צ (בדימוס) אסף חפץ, לשעבר מפקד המשטרה • מר לארי קינג, עיתונאי, CNN • ד"ר גיורא אלירז, מכון הארי טרומן לחקר השלום, האוניברסיטה העברית, ירושלים • גנרל (מיל.) מנצור אבו-ראשיד, מנהל מרכז עמאן לשלום ופיתוח, ירדן • אלוף (מיל.) דוד עברי, לשעבר היועץ לבטחון לאומי, לשעבר שגריר ישראל בושינגטון, לשעבר מנכ"ל משרד הבטחון, לשעבר מפקד חיל האוויר • אלוף (מיל.) יום-טוב סמיה, לשעבר אלוף פיקוד דרום • אלוף (מיל.) יעקב עמידרור, סגן נשיא מכון לנדר • מר משה אורטס, יזם • השגריר ד"ר אדוארד פרקינס, יו"ר ומנהל המרכז לתוכניות בינלאומיות, אוניברסיטת אוקלהומה • ד"ר לורנס קנדי, נשיא כנסיית הסלע הבינלאומית • פרופ' ברנדט פינצ'וק, המשנה לנשיא ורקטור, המכללה האקדמית נתניה • פרופ' גבי בן-דור, ראש ביה"ס למדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה • פרופ' סיני דויטש, המשנה לנשיא ודיקן הפקולטה למשפטים, המכללה האקדמית נתניה • פרופ' תיאודור פוסטול, MIT, ארה"ב • ד"ר בארי פיינשטיין, מרצה בכיר במשפט בינלאומי, ביה"ס למשפטים, המכללה האקדמית נתניה • מר שמואל דנקנר, דנקנר השקעות • מר יצחק תשובה, חברת דלק • מר ג'רי פלדמן ומר מיכאל פלדמן, GP Strategies, ארה"ב • מר פול אולסטרומ, VSpring Capital • מר ר. קמרון וואקר, סגן נשיא, Bank of America Investments • מר אלישע ינאי, נשיא מוטורולה ישראל • פסטור ד"ר ג'רלד מן, הכנסייה הבפטיסטית ריברנד באוסטין, טאקסס • גב' טובה פלדשאו, שחקנית, ברודוויי • עו"ד צ'רלס פולמן Meadows, Collier, Reed, Cousins & Blau • ד"ר ניצה נחמיאס, המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה

הקדמה

אפרים סנה

שאיפות ואיראן להגמוניה אזרית

תקרב מאד את איראן ליעדיה האסטרטגיים. כאמור, אירחנו ביום עיון זה את טובי המומחים, שהציגו מגוון דיעות, שונות לעיתים זו מזו. האורחים מאירופה שיקפו את הגישה הרכה יותר כלפי המשטר ושאירותיו, זו הנרתעת ומסתייגת מסנקציות קשות ובוודאי מפעולה צבאית. בדבריי ייצגתי את הגישה השונה. איראן גרעינית תביא להתחמשותן בנשק גרעיני של סעודיה ומצרים תוך שנים מעטות. המאזן האסטרטגי באיזור יוטה דרמטית לרעתה של ישראל. העלייה תיפסק, ההשקעות תפחתנה. זו מציאות שישראל אינה יכולה להרשות לה שתיווצר. האופציה הצבאית היא בעיני מוצא אחרון, אך חייבת להיות מוכנה ברצינות.

הסנקציות הכלכליות טרם מוצו והחקיקה בקונגרס האמריקאי, שהושלמה אך בראשית הקיץ, עשויה להפוך אותן ליעילות מאד. בהזדמנות זו אני מבקש לשוב ולהודות לקרן פרידריך אברט ישראל שתרמה מניסיונה וסייעה רבות להצלחת יום עיון חשוב זה. אני מקווה שנוכל בשנת 2011 לקיים יום עיון נוסף שכותרתו תהיה "איראן החילונית - לאן?".

יום העיון שערך המרכז בנושא האיראני משך אליו התעניינות רבה הן בשל הנושא והן בשל האיכות של המשתתפים שנענו להזמנתנו. הכותרת שיקפה את מהות הבעיה: "השאיפות של איראן להגמוניה אזרית". לא הגרעין, לא הטרור, לא החתרנות בארצות רבות. אלה הם כלים, יעדי משנה בדרך ליעד האסטרטגי של איראן - להיות מעצמה. בטווח הארוך, כך אומרים ראשי המשטר, איראן תהיה מעצמת על גלובאלית. מנהיגת מיליארד ורבע מוסלמים. בטווח המידי היא שואפת להגמוניה במזרח התיכון המורחב. היעד הדחוף ביותר לאיראן הוא ההשתלטות על עיראק לאחר צאת חיילי ארה"ב. הדבר יבטיח לה רצף טריטוריאלי מלא עד הים התיכון (שהרי לבנון למעשה בידיה) ושליטה בתעשיית הנפט העיראקית.

טיליה הבליסטיים של איראן מכסים היום בטווח פגיעתם את דלהי, מוסקבה ואתונה. בעוד שנתיים-שלוש יהיו בטווח זה פאריס ובריסל. המבקש להבין את היומרה של המשטר האיראני די לו לפענח את טווח הטילים הבליסטיים שלה. הם מגיעים הרחק מעבר לישראל. התקנת ראשי נפץ גרעינים על טילים אלה

מדיניותה האזורית של איראן המרוץ להגמוניה במזרח התיכון

עוזי רבי

שיפוט איראן להגמוניה אזורית

ביתר שאת את מעמדה המתחזק של איראן. כלי חשוב בביסוס מעמדה של איראן באזור היה באימוץ מגמה קיצונית נגד ישראל ושלילת עצם קיומה. על יסוד עוינותה לישראל והתחייבותה למאבק חורמה בה, בנתה הרפובליקה האסלאמית רשת "התנגדות" (מקאומה), המורכבת ממדינות ומארגונים המחויבים למאבק בישראל, במערב ובמשטרים ערביים מתונים העושים יד אחת אתם. רשת ההתנגדות סייעה לאיראן בקידום סדר יום אסלאמי ואפשרה לה להציב עצמה בעמדה קדומנית. מדיניות זו אף סייעה לאיראן לצבור תמיכה רחבה ברחוב הערבי ולנגח הנהגות ערביות, שלשיטתה זנחו את דרך המאבק בישראל.

בקרב משטרי ערב המתונים עורר מצעדה של איראן לבמה המרכזית של האזור חששות כבדים. מעורבותה של איראן בענייני הפנים של מדינות ערביות הגובלות בה ובאחרות, השוכנות הרחק ממנה, הפכה למקור דאגה קבוע עבור מדינות ערב המתונות -- מצרים, סעודיה, ירדן, מדינות המפרץ ואחרות. חששות אלה נחשפו במלואם במהלך מלחמת לבנון השנייה ולאחריה. המלחמה העכירה את מערכת היחסים הטעונה בלאו הכי בין פרסים לערבים ובין סונים לשיעים. חשש זה, שלווה את מרבית המדינות הערביות המתונות, היה ביטוי לתהליכים ומגמות ששינו את פניו של המזרח התיכון בפתחה של המאה ה-21. מתחים דתיים (סונה מול שיעה) ואתניים (ערבים מול פרסים) שטפו את שדות המזרח התיכון מאז אפריל 2003 (הדחתו של סדאם חוסיין) ויצרו עובדות כוח חדשות, שבמרכזן ניכרת התעצמות משמעותית של שחקנים לא ערביים (איראן ובמידה רבה גם תורכיה), על חשבון של מדינות ערביות. על התחדדות המתח בין איראן למדינות ערביות ניתן היה ללמוד תוך התמקדות ב"סדר השיעי", ביטוי שביטא את חששן הגובר של מדינות ערב מפני הגברת מעורבותה של איראן במדינות ערביות תוך ניסיון לקדם תשיע (שיעיזציה) של קהילות סוניות. עם זאת, ברור שהמתח המתחדש בין שתי המסורות הדתיות הגדולות באסלאם - סונה ושיעה - היה קשור בטבורו להתפתחויות גיאופוליטיות יותר מאשר לענייני אמונה.

מדינות הלאום במזרח התיכון הבלטו למן היווסדן את הדומיננטיות הסונית והבליטו את השוליות השיעית. על אף הרטוריקה הלאומית, שבה עשו שימוש

השפעתה הגוברת של איראן בזירה המזרח תיכונית הפכה לאחד מסימני ההיכר במפה הגיאופוליטית של האזור בפתחה של המאה ה-21. ככלל, מעוגנת שאיפתה של איראן להגמוניה אזורית ולהכרה בינלאומית מעצם היותה מדינה בעלת שטח נרחב ואוכלוסייה גדולה, ממקומה בצומת גיאוגרפי חשוב, ממעמדה המרכזי בעולם השיעי-מוסלמי ומעברה כאימפריה אזורית. מנהיגי הרפובליקה האסלאמית של איראן הניחו כי מעמד הגמוני המגובה בעוצמה כלכלית, צבאית ופוליטית יקנה להם מנופי השפעה חשובים בקביעת הקצב של סדר היום האזורי והבינלאומי. מעל לכל, נועדה אסטרטגיה זו להרחיב את שולי הביטחון של המדינה ולהעמיק את בסיס הלגיטימציה של הנהגתה - יעדים מרכזיים שהיו בראש מעייניה של הרפובליקה האסלאמית. למן תחילת דרכה חשה הרפובליקה האסלאמית של איראן מאוימת וניהלה מדיניות של הישרדות כנגד ארה"ב ובעלות בריתה המבקשות לערער את אחיזתו של המשטר ולמוטט אותו. מנהיגיה של איראן לא הקלו ראש במטבע הלשון השגורה בווישינגטון "שינוי משטר" (Regime Change), במיוחד כשמשיני עבריה של המדינה האיראנית שכנו מדינות, שחוו פלישה אמריקנית ושינוי משטר. מעמד של הגמון אזורי במזרח התיכון ובזירת המפרץ הפרסי (במקביל לרכישת יתדות השפעה במרכז אסיה) והכרה בינלאומית נתפסו בעיני המשטר ערובות לביטחון עתידי וחסינות מפני גורל דומה לזה של שכנותיה ממערב (עיראק) וממזרח (אפגניסטן).

התפתחויות בשדה הגלובאלי -- נפילת ברה"מ (1991), עליית מחירי הנפט, המחלוקות והמתחים בין ארה"ב לבין סין ורוסיה - שירתו היטב את האסטרטגיה האיראנית. איראן חדרה בתחום רב לרשתות המחלוקת הבינלאומית והשכילה לטוות הסכמים נוחים עם מדינות באסיה, באפריקה ובאמריקה הלטינית, ובמיוחד עם סין ורוסיה, ברי הפלוגתא של ארה"ב בשאלות רבות הניצבות על סדר היום הבינלאומי. בשדות המזרח התיכון, לעומת זאת, התנהלה החתירה האיראנית למנהיגות אזורית במקביל לתהליך שחוה האזור בעשורים האחרונים -- שחיקת כוחם של מרכזי הכוח הערבים. נפילת משטרו של סדאם חוסיין באפריל 2003 ואירועי מלחמת לבנון השנייה (יולי-אוגוסט 2006) חיזקו מגמות אלה והבליטו

מנהיגי המדינות, לא הייתה בנמצא מדיניות החותרת לגישור הפערים הסוציו-אקונומיים בין המעמד הבינוני-גבוה למעמדות הנמוכים, שעליהם נמנו רוב השיעים. המקרים של עיראק, לבנון וסעודיה המחישו זאת היטב. הנחיתות השיעית ניכרה בכל, והמדינה הלאומית במזרח התיכון ומעבר לו סייעה במיסודה. בעולם הערבי השיעה עתידה הייתה ללמוד את הלחץ המר כי משטרים חילוניים ואידיאולוגיות שונות עשויים לחלוף מן העולם, אך דומיננטיות סונית לעולם תוותר. יתרה מזאת, הלאומיות הערבית החזיקה בדעה קדומה כנגד השיעה. שיעים ששפת אימם היא ערבית אינם חברים שווים באומה הערבית. קווי החיתוך הכיתתיים היו חזקים מכדי להתיר את משקעי העבר, ואת אי האמון של הערבים הסונים בשיעים - "ערבים מדרגה שנייה". גם אם היו מבין השיעים שהצטרפו בהתלהבות למפלגת הבעת', דברו בשבחו של נאצר ולחמו בעבור העניין הפלסטיני, הרי שגם אם התקבלה בברכה תמיכתם, לא סימן הדבר את שינוי היחס כלפיהם. בשל הקיפוח הממסדי השיטתי, שיעים לא זכו לייצוג הולם בבירוקרטיה וביחידות הצבא של המדינה הערבית. בסעודיה רוב פועלי תעשיית הנפט הם שיעים כשם שבעיראק שיעים רבים איישו את היחידות המגויסות של צבא צדאם חוסין, אך בכך לא היה כדי לבשר על מובליות חברתית כי במרבית המקרים שיעים נותרו בעמדות שוליות.

עלייתה של הלאומיות המודרנית באיראן ובעולם הערבי במהלך המאה ה-20 ושאלות הקשורות לפוליטיקה אזרחית ובינלאומית תרמו ממד נוסף לחיכוך האתנו-דתי בין ערבים לאיראנים. כך, למשל, לאחר מלחמת העולם השנייה הקיטוב במערכת הבינלאומית בין מזרח למערב מצא ביטוי גם בבקע ערבי-איראני. איראן, הטרודה בבעיות האיום הסובייטי, הצטרפה למחנה המערבי והפכה לחלק מ"ברית בגדאד". העדפת המערב על פני מדינות ערביות מסוימות כמו מצרים, סוריה ולאחר מכן לוב, שביכרו לבוא תחת חסותה של ברה"מ הפכו לאחד מסימני ההיכר של היריבות הערבית-איראנית אז. במהלך שנות ה-50 היה שיתוף הפעולה של איראן עם עיראק המלוכנית במסגרת "ברית בגדאד" מהלך בלימה כנגד מצרים, תוך ניצול יריבות עיראקית-מצרית. ההפיכה שביצע קאסם בעיראק וביטול המונרכיה שם, קירבו את רוחות המהפכה הערבית לגבולה של איראן והמחישו את הסכנה שהייתה כרוכה בכך. בעשורים לאחר מכן נטשטשה החדות של החלוקה של מערב-מזרח ואיבדה במידת מה מחשיבותה כמאפיין מרכזי ביחסי איראן-ערב. חשיבות הולכת וגדלה ניתנה מתחילת שנות ה-70 לגורמים אזרחיים בקביעת אופי היחסים הערבים איראניים. בשנות ה-60 וה-70 הייתה איראן חלק אינטגרלי מברית הגנה מערבית, שהתייצבה כנגד גורמים רדיקליים באזור. לכן הפכה איראן למטרה למתקפה ערבית רדיקלית ולאויבת מוצהרת מבחינתן, אך במקביל היו לה יחסים עם מדינות ערביות בעלות אפיון דומה לשלה, פרו-מערביות ומתונות יותר.

המהפכה האסלאמית שימשה קו פרשת מים בתולדותיה של איראן המודרנית. השלכותיה של

המהפכה, והאידיאל המהפכני שעמד בבסיסה, נתנו אותותיהם במרחב המזרח תיכוני, ויריעת מחקר זה קצרה מכדי להכיל דיון בעניין זה. אלא שעבור איראן - המלוכנית כמו גם האסלאמית - היה המפרץ הפרסי ואזור המזרח התיכון אחד האזורים החשובים ביותר, בשל האינטרסים האסטרטגיים הכלכליים והאידיאולוגיים החיוניים לה שם. מדיניותה של איראן המהפכנית במזרח התיכון שינתה במידה רבה את קצבו וחדותו של הקונפליקט הסוני-שיעי. בהשראה איראנית החלו פעילים שיעים להפיץ ברחבי האזור כרוזים המבאישים את ריחם של משטרי המלוכה במפרץ הפרסי ואת המשטרים הערבים, "האתאיסטים" כלשונם, במזרח התיכון.

המזרח התיכון הפך לזירת מאבק בין שלוחיה של טהראן לבין גורמים, שהמחנה המתון הערבי חפץ ביקרם. מצרים, המדינה הערבית הגדולה ביותר, ניצבה בצדו האחד של המתרס והתריעה כנגד כוונות ההתעצמות האיראנית. העיתונות המצרית, הכתובה והאלקטרונית, ניהלה בשנים האחרונות דיון ער ונוקב, בדבר מגמות ההשתלטות האיראנית על "מחוזות רופפים" במזרח התיכון. מנהיגי מצרים הביטו בדאגה על ההשפעה הגוברת של איראן בעיראק שלאחר סדאם ועל התמיכה השיטתית שהעניקה הרפובליקה האסלאמית לתנועות החמאס והחזבאללה. חשיפתה של חולית החזבאללה באפריל 2009 במצרים ועדיה מרחיקי הלכת (הפלת שלטונו של חוסני מבראק, כפי שחשפה העיתונות המצרית במהלך תחקורם של העצורים בפרשה), שימשו בעיני הנהגה המצרית הוכחה חותכת למתקפתה האגרסיבית של איראן באזור. החלטה רבת משמעות שביטאה את השקפתה של מצרים לגבי משוואת הכוחות המשתנה במזרח התיכון הייתה ההחלטה לבנות את קיר הפלדה בעומקו של ציר פילדלפי. ההחלטה הדהימה רבים בעולם הערבי, אך בעיקר את הנהגת חמאס. זו הבינה שמהלך זה, באם יושלם, יפגע קשות בנתיבי הברחת נשק, שחמאס זקוק להם לבניית כוחו הצבאי ובתמיכה הלוגיסטית והמקצועית שסיפקה איראן לחמאס. הנהגת החמאס ניהלה מערכה תקשורתית כנגד מצרים וארגנה הפגנות במעבר רפיח שאף הגיעו לכדי חילופי אש. הניסיון לדבר על לבה של מצרים בשם הסולידיאריות הערבית והסבל הפלסטיני, כמו גם פרסומם של פסקי הלכה כנגד הבנייה, לא הניאו את מצרים מתוכניתה. אל מול אלה התייצבו כלי התקשורת המצרית המזוהים עם המשטר והפנו את עיקר מרצם כנגד איראן וחתרנותה. עבד אל-מנעם אל-סעיד, מעורכו הבכירים של עיתון אל-אהראם, פרסם מאמר ארוך תחת הכותרת "להגן על מצרים". האיראנים ניסו לשכך את כעסה של מצרים ויושב ראש הפרלמנט, עלי לריג'אני, אך נועד עם הנשיא חוסני מבראק, אך היה זה בבחינת "מעט מדי ומאוחר מדי", שכן לשיטתה של מצרים הפכה איראן לאויב מסוכן.

על רקע זה נראה תהליך ההתעצמות הגרעינית של איראן מאיים מתמיד. שאלת הגרעין האיראני התייצבה בשנים האחרונות במרכזו של השיח הערבי.

תחת הכותרת "איראן הגרעינית מחייה את חלום האימפריה הפרסית", טען העיתון אל-שרק אל-אוסט בינואר 2006, כי היכולת הגרעינית שאיראן חותרת אליה אינה מיועדת למתקפה על ישראל, אלא יוצקת תוכן וכלים למלאכת ההתפשטות האיראנית במרחב המזרח תיכוני. הדאגה המקננת בקרב ההנהגות הערביות היא משינוי דרמטי במשוואת הכוח האזורי עם הפיכתה של איראן למדינה גרעינית. מנקודת מבטן של מרבית המדינות הערביות יקנה הגרעין לאיראן חותם סופי של מעצמה אזורית ויעודד אותה להתערב ביתר שאת בענייניהן הפנימיים. מציאות כזו תצמצם במילא את השפעתן של המדינות הערביות במרחב המזרח תיכוני.

מודאגות אף יותר הן סעודיה ומדינות המפרץ הערביות, שכנותיה של איראן, שתהיינה המפסידות הראשיות מאיראן גרעינית. המשטרים המלוכנים במפרץ, סונים וערבים, רואים ב"פצצה שיעית" כלי לביצור הדומיננטיות האיראנית ולהפיכתו ל"מפרץ פרסי", הלכה למעשה. תקוותן כי המאמץ הדיפלומטי יישא פרי ומסרי הפיוס, שחלקן השמיעו בדבר זכותה של איראן לאנגריה גרעינית לשימוש אזרחי, לא עמדו במבחן המציאות עד עתה. עבור מדינות אלה, שבקרבן מכרסם הספק לגבי המשך המחויבות האמריקנית לביטחון, הפך התסריט כי הן תוותרנה חשופות מול איראן גרעינית לריאלי ומעשי. מבירות המפרץ עלו לאחרונה קולות נחרצים יותר. כך למשל, הגדיר שר החוץ הבהרייני את תוכנית הגרעין של איראן כ"איום הגדול ביותר על האזור". את התחושה הרווחת בקרב מדינות המפרץ היטיב לסכם שר החוץ הסעודי, סעוד אל-פיצל, במהלך ביקורה של שרת החוץ האמריקאית הילארי קלינטון בריאד ב - 15 בפברואר 2010: "סנקציות הן פתרון לטווח ארוך, ואנו מביטים על המצב במשקפת הטווח הקצר שכן אנו קרובים למוקד האיום... אנו זקוקים לפתרון מיידי".

סוגיית הגרעין הייתה אפוא, לממד נוסף במסכת היריבות הערבית-איראנית הצוברת תאוצה במזרח התיכון של השנים האחרונות. המעורבות האיראנית בלבנון ובשטחים הפלסטיניים הנה מקור לביקורת קבועה מצד הסעודים כנגד איראן. המאמרים החריפים בעיתונות הסעודית כנגד המעורבות האיראנית וסכנותיה נועדו גם להתריע מפני איראן גרעינית, בבחינת "אם זה הקף הפעילות שאיראן מנהלת כשהיא אינה גרעינית, שוו בנפשכם מה יהיה היקפה של הפעילות לכשאיראן תהפוך למדינה גרעינית".

במקביל, התפתח הקמפיין האנטי-סעודי באיראן אותו הובילו אנשי דת בכירים, שהשתמשו באמצעי התקשורת למיניהם כדי להביע עמדה נחרצת ותקיפה כלפי סעודיה. אל-עאלם, ערוץ הטלוויזיה האיראני המשדר בערבית, מילא תפקיד מרכזי במתקפת התעמולה האנטי-סעודית. חוסיין שריעת מדארי, עורך היומון כיהאן המקורב למנהיג הרוחני עלי ח'מנאהי, תקף את סעודיה באומרו כי מדובר בדיקטטורה רודנית שאין לה ולא כלום עם דת

האסלאם וכי "בשיא התוקפנות הישראלית על עזה, בעוד הפלסטינים נמקים בסבלם, השתתף המלך הסעודי במפגש של שיח בין דתי בניו יורק ואף לחץ את ידו של הנשיא הישראלי והחליף עמו מלים ידידותיות"¹. אורח קבוע בערוץ הטלוויזיה האיראני, אל-עאלם, היה מחמד אל-מסערי, אופוזיציונר סעודי היושב בלונדון. האשמה חמורה נוספת הפנו האיראנים כנגד הסעודים בדבר מעורבותם בפיגועים בעיראק וניסיונם ליצור אנדרלמוסיה בתוכה. חסן האינזאדה, עורך סוכנות הידיעות השמרנית "מהר" טען בנחרצות כי סעודיה היא זו שעומדת מאחורי הפיגועים בעיראק.²

החל מאוגוסט 2009 התרחבה מלחמת התעמולה בין איראן לסעודיה וכללה את סוגיית תימן, שם נשברה הפסקת האש והמורדים השיעים המגובים בידי איראן, כך על פי סעודיה, חידשו את מתקפותיהם כנגד הצבא וכוחות הביטחון בתימן. הטענה הרווחת בתקשורת האיראנית הייתה שסעודיה מנהלת תוך כדי תמיכה במשטר בצנעא מלחמת חורמה כנגד המורדים השיעים. ערוץ אל-עאלם הקציב שעות שידור ניכרות לסקירת המצב בתימן וראיין רבים משורות הנהגת המורדים שהפנו אצבע מאשימה כנגד סעודיה.³ מסע ההאשמות האנטי-סעודי מצא ביטוי גם בקרב המחנה הדתי באיראן. איתאללה שיראזי טען כי "סעודיה נושאת את דגל הצביעות וכי ידיה מוכתמות בדמם של שיעים החיים בקרבה והיא אחראית לטבח השיעים בתימן"⁴.

עיתוני סעודיה הגיבו בתקיפות למסע שהתנהל כנגד הממלכה בתקשורת האיראנית. כהרגלם מיהרו הסעודים לקשור את איראן עם אויבם המר והנמהר, ארגון אל-קאעדה. על אף שמדובר בארגון סוני חזרו הסעודים על הערכתם כי אל-קאעדה הוא ארגון קדמי של איראן וכי פעולותיו נועדו לקדם את האינטרס האיראני באזור. כך הציע בעל הטור, סלימאן אל-עקילי, כי מעורבותה של איראן בניסיון ההתנקשות בנסיך מוחמד, בנו של האמיר נאיף, ראוי שתיבדק.⁵ את שאלת תימן בחרו עיתוני הממלכה להציג כמזימה איראנית. היומון אל-ג'זירה טען כי איראן מבקשת להפוך את תימן לראש גשר לפעילותה הטרוריסטית ברחבי חצי-האי הערבי. "קיימת ברית בין אל-קאעדה, החות'ים [המורדים השיעים] והבדלנים (תנועת "הדרום החופשי")... המורדים השיעים מקבלים תמיכה חומרית, צבאית ולוגיסטית מאיראן. הם שואפים להקים מדינות משלהם, על פי הדגם של חזבאללה

1 אל-עאלם, 23 ספטמבר, 2009.
2 מהר, 11 אוגוסט, 2009; גומהור-אסלאמי, 26 אוגוסט 2009.
3 אל-עאלם, 15-20 אוגוסט, 2009; אבנא (איראן), 14 אוגוסט, 2009.
4 איראן, (איראן) 28 ספטמבר 2009.
5 מוחמד בן נאיף הוא בנו של שר הפנים הסעודי ומי שרכז את מאמץ הלחימה של כוחות הביטחון הסעודים כנגד אל-קאעדה. בסוף ספטמבר 2009 ניצל הלה מניסיון התנקשות שביצע מחבל מתאבד שנכנס לביתו כאורח ביום הפתוח לאזרחי סעודיה, עליו הכריז הנסיך.

בדרום-לבנון. ישנו תיאום בין אל-קאעדה בתימן... לבין החות'ים. תיאום זה מתבצע בעיקר על ידי קציני כח אל-קודס (הכוחות המיוחדים של משמרות המהפכה האיראניים), כאשר היעד הוא השתלטות על תימן... בהוראה מאיראן.⁶

עורך היומון הסעודי, אל-ריאד, תורכי אל-סדירי, טען שמשבר הבחירות באיראן חשף את כוונתה האמיתית לאיים על מדינות המפרץ: "נגד מי מנסה איראן להתחמש בנשק גרעיני, ומדוע מתייצב העולם מול המגמה הזו? האין זה מתוך רצון להגן על היציבות והעצמאות של הנוכחות הגיאוגרפית המשפיעה על כלכלות העולם? הרי זוהי האמת. מה שממריץ את טהראן להתגרען הוא הרצון להטיל אימה".⁷ בעל הטור אפיין את דפוס מעורבותה של איראן במדינות המזרח התיכון תוך הסבר על מדיניות החוץ הסעודית:

אנו (סעודיה) איננו מתחרים במאמצים הידועים של איראן להבריא נשק לחברות מסוכסכות כמו בעיראק לבנון ופלסטין. יתרה מזו, המלך עבדאללה הוא זה שחתר להבנה ולהסכמות בין מדינות ערב בוועידות הפסגה בכווית ובדוחה [קטר]... סעודיה גם אינה חותרת להיות מדינה גרעינית ואינה מקריבה את תקציבה השנתי למטרה זאת. האסטרטגיה הסעודית הנה יצרנית ולא אגרסיבית, מה גם שמחיר ההחזקה בנשק גרעיני היא הרס עצמי.

טארק אל-חומידי, עורך היומון הסעודי אל-שרק אל-אוסט, התריע בדבר הסכנה הנשקפת למזרח התיכון מתמרורה הנכלוליים של איראן במשא ומתן מול המערב. אל-חומידי אף טען כי איראן מבקשת להשתלט על עיראק וכי כוונתה להשתמש בחזבאללה והחמאס כדי ליזום פרובוקציה שתלבה מרחף דמים באזור. הדבר מצא ביטוי גם בתחזיתו הקודרת של אל-חומידי, כי פעולותיה ההרפתקניות של איראן וניסיונה לחמוק מסד הלחצים הפנימיים והחיצוניים האופפים אותה, יטיל את האזור למערבולת דמים.

איראן ניצלה היטב את אירועי המזרח התיכון כדי לקדם את מעמדה ומטרותיה. הפיצול והמחלוקת בין ובתוך ממשלות המערב שירתו היטב את מטרותיה בקידום תוכניתה לפיתוח הנשק הגרעיני. בתוך כך הוכחה יעילותה של רשת ההסכמים שטוותה איראן במשך השנים עם רוסיה, סין, הודו ואחרות במאבקה נגד הניסיונות של ארה"ב להטיל עליה סנקציות או לגבש מהלכים דיפלומטיים נגדה. האמצעים שנקטו ארה"ב ובעלות בריתה לא הועילו עד עתה. ממשל אובמה ביקש שלא להיקלע לצומת החלטה בין השלמה עם איראן גרעינית או הפעלת כוח צבאי להריסת מתקניה הגרעיניים. נראה, שהממשל הגיע למסקנה שכל שיוכל להשיג באמצעים דיפלומטיים הוא האטה של המרוץ האיראני לפיתוח נשק גרעיני. הממשל אף הגביר לחצו על איראן במהלך 2010 והודיע על הקפאת נכסיהם של חברות ואישים

6 אל-ג'זירה (סעודיה), 3 ספטמבר, 2009.

7 אל-ריאד, 22 אוגוסט, 2009.

שמעורבים בתוכניות הטילים והגרעין של איראן. בתוך כך סומנו חמש "חברות קש", שלטענת הממשל שימשו את חברת הספנות האיראנית כדי לחמוק מהסנקציות, ארבע סוכנויות הפועלות בשמם של משמרות המהפכה ועוד יותר מעשרים חברות נפט ואנרגיה בבעלות הממשלה האיראנית. העיצומים החדשים נועדו בין השאר למנוע מאיראן גישה למוצרי דלק מזוקק כמו בנזין ודלק מטוסים.

ביולי 2010 אישרו שרי החוץ של האיחוד האירופי את הסנקציות החדשות שנועדו ללחוץ על טהרן לשנות את מדיניותה ולעצור את תוכנית הגרעין. חבילת הסנקציות האירופית הייתה מעין המשך להחלטת מועצת הביטחון של האו"ם 1929 מתחילת יוני, שהטילה שורה של עיצומים על טהראן, כולל איסור על מכירת כלי נשק, הגבלות נסיעה והקפאת נכסים על בכירים בחברות הקשורות לתוכנית הטילים והגרעין והגברת הפיקוח על העברת מטענים לאיראן. החבילה החדשה נועדה למנוע השקעות נוספות בתחומי הגז והנפט ועיצומים בתחומי המסחר, הבנקאות והתחבורה. הסנקציות הכלילו את חברות הספנות והתעופה האיראניות ברשימה השחורה, הטילו איסור על הנפקת ויזות והקפיאו נכסים של חברים במשמרות המהפכה. "מדובר בהגברת הלחץ על איראן כדי שתיכנס לשיחות על כל תוכנית הגרעין", הסביר שר החוץ הבריטי, ויליאם הייג, "אני תקווה שאיראן תבין שמדינות אירופה מוכנות לשיחות על הגרעין. אם הם [איראן] לא יגיבו, אנחנו נגביר את הלחץ".

באיראן מיהרו לגנות את ההחלטה עוד לפני שהתקבלה. "אם האיחוד האירופי ילך בעקבות מדיניות ארה"ב ויכפה סנקציות נוספות על המדינה, הרפובליקה האסלאמית תשקול את שיתוף הפעולה שלה עם המדינות החברות", אמר יו"ר ועדת החוץ והביטחון בפרלמנט, עלאדין בורוג'רדי. איראן אף איימה כי תגיב בחריפות על כל החלטה של סנקציות מצד הגוש האירופי. בתווך המשיך הנשיא מחמוד אחמדינז'אד להסלים התבטאויותיו והציג לראווה את ההתקדמות הגרעינית של איראן, כל אימת שהסתמנה אפשרות של פעולה בינלאומית כנגד איראן. בעיניהן של מדינות ערב, עם זאת, נתפסה ההתנהלות האיראנית כאות וסימן לחולשה אמריקנית מתמשכת ולהמשך המדיניות האגרסיבית של איראן. המדינות הערביות ייחלו לכך שוועידת וושינגטון באפריל 2010 תצמיח נוסחה מוסכמת שתהיה מקובלת גם על איראן, אך הן לא תלו בכך תקוות גדולות. פעולה צבאית, בין אם ישראלית או אמריקנית, על מתקני הגרעין באיראן היא כמובן אפשרות שהמדינות הערביות אינן מוציאות מכלל חשבון (חלקן אולי אף מייחלות לכך), אך בתודעתן, ודאי של המדינות במפרץ, מונח האיום שהשמיעה איראן לא אחת, בדבר תקיפה צבאית של מתקני הנפט ומטרות אסטרטגיות אחרות במפרץ אם תסייענה למאמץ המתקפה האמריקני.

מדינות ערביות מתונות חשות כמי שמצויות בין הפטיש לסדן. הנחת עבודה של מרביתן היא כי איראן תהפוך

שיאופות אזורים להגמוניה אזרית

פוליטית באיראן תחולל מהפך בטרם תשלים איראן את תהליך התחמשותה בגרעין. ישראל הייתה אחת המדינות הקולניות בנושא האיום האיראני. השימוש התכוף במונח "איום קיומי" העלה את סף החרדה בציבוריות הישראלית והציג את ישראל כמדינה שקיומה ארעי. ברור, כי הצירוף של אידיאולוגיה רדיקלית ונשק להשמדה המונית מהווה מרשם מסוכן מאוד ליציבות האזור, אך כלל לא בטוח כי הצגתה של ישראל כמי שמסוגלת ורוצה לפעול כנגד איראן והעמדתה כחוד חנית של האופציה הצבאית הם מן האינטרס הישראלי. איראן היא בעייתן של מדינות כסעודיה מצרים וירדן לא פחות משהיא בעייתה של ישראל.

ובניתיים, התחוללו בשדה המזרח התיכון תמורות גיאופוליטיות מעניינות. בפתיחתה של המאה העשרים ואחת הסתמנה היערכות חדשה במפה המזרח-תיכונית, ובצד נסיקתה של איראן למעמד של הגמון אזורי עשתה תורכיה, שחקן לא-ערבי נוסף, צעדים משמעותיים לקדמת הבימה האזורית. עד לשנת 2007, הסתמנה איראן כשחקן דומיננטי במזרח התיכון, ונראה שלא הייתה בנמצא מדינה שיכולה לקרוא תיגר על בכורתה. מצעדה של תורכיה ללב האזור התקבל בברכה על ידי המשטרים הערבים המתונים, שראו בכוחה העולה של תורכיה משקל נגד הכרחי להשפעה המתעצמת של איראן. עם זאת, במהרה התחוויר למדינות האזור, שהקולות שבוקעים מאנקרה ודרך הפעולה של רג'יפ ארדואן, ראש ממשלת תורכיה, דומים במידה רבה למה שהשמיעה טהראן במשך שנים. "המשט לעזה", שכלל שש אוניות שיצאו מתורכיה כשעליהן מאות נוסעים ונועד לדברי המארגנים לספק סיוע הומניטארי לתושבי הרצועה, שימש דוגמה נאותה לאופן שבו מבקשים התורכים ליטול לעצמם עמדת מיקוח מרכזית. נראה היה כאילו תורכיה נוטלת את תפקידה של איראן ומחזירה נשמת חיים באפו של הסכסוך הישראלי-ערבי כדי לקדם את האינטרסים של אנקרה ולהפוך את תורכיה לשחקן רב עוצמה במערכת האזורית. התקשורת הערבית ניפקה תגובות מעורבות לגבי מהלכיה של תורכיה. המשטרים הערבים המתונים וודאי לא ראו נחת ממהלכיה של תורכיה. מצרים שהייתה משוקעת בבניית קיר הפלדה לעומק ציר פילדלפי ולמעשה כוננה סגר משותף עם ישראל על עזה, הדפה במשך חודשים מתקפה בוטה, לעתים ארסית, של איראן וסוריה כנגדה, ואף התעמתה בשטחה עם מאות "פעילי שלום" שהגיעו מקצווי תבל כדי למחות על בנית גדר הביטחון המצרית. אירועי המשט העמידו את מצרים במבוכה, ונחישותה הביטחונית פינתה מקומה לפי שעה לפתיחה מחודשת של מעבר רפיח.

הוכחה נוספת לעליית קרנה של ההנהגה התורכית סיפק הרחוב הערבי. במסורת של "המלך מת יחי המלך החדש" הוסרו לשעה תמונות הדיוקן - כלימהמן לבדיקת הלך הרוח ברחוב הערבי -- של נסראללה ואחמדינז'אד ואת מקומם תפסו אלה של ארדואן. ארדואן הפך לכוכב הרחוב הערבי ו"לסלטאן החדש של המזרח התיכון" כפי שהגדירו אחד העיתונים.

בטווח הקרוב או הבינוני למדינה גרעינית. הדבר יחייב, קרוב לוודאי, מדינות כמו סעודיה, מצרים ותורכיה לחשב צעדיהן כדי לא להיוותר מאחור. מדינות אלה הצהירו בהזדמנויות שונות על כך שמנוי וגמור עימן לפתח יכולות גרעיניות, אך הן תצטרכנה לגבש ראייה אזרית כוללת שונה. סוגיית הגרעין האיראני ואופן התייחסותו של המחנה הערבי המתון אליה חושפים את פניו המשתנים של המזרח התיכון. המתח המתחדד בין איראן למדינות ערביות טומן בחובו פוטנציאל ליצירת גושים חדשים והיערכויות שונות בזירה המזרח תיכונית. החלטתה של וועדת המעקב של הליגה הערבית ב - 29 ביולי 2010 בדבר תמיכה עקרונית ברשות הפלסטינית ומתן ברכת הדרך לשיחות ישירות עם ישראל נגזרה ממהלכיו של הציר הערבי המתון, התומך בחידוש התהליך המדיני עם ישראל לא רק בכדי להביא לשלום אזורי, אלא גם, ואולי בעיקר, לבלום יסודות קיצוניים - איראן ושלוחיה בעיקר - בקביעת קצב האירועים במזרח התיכון. תהליך שלום אזורי בין ישראל לפלסטינים (ואולי גם סוריה) יפגע בלכידותו של המחנה האיראני ויחזק את מעמדן של מדינות כמו סעודיה כמנהיגות העולם הערבי.

ביולי 2010 אף הועלו השערות בדבר פגישתו הסודית של ראש המוסד הישראלי, מאיר דגן, עם בכירים סעודיים בנושא האיום האיראני. כמובן, שפרטי הפגישה, אם התקיימה, לא נודעו, אך סביר להניח שהיא נסבה סביב תוכניתה הגרעינית של איראן. ההערכות היו, שדגן גישש בדבר אפשרות של עצימת עין סעודית ויצירת מסדרון אווירי למעבר מטוסי תקיפה ישראלים בדרכם לאיראן. שבועות לפני כן נפוצו ידיעות בדבר ציוד צבאי ישראלי שנפרק בחוסי סעודיה ואף הועלתה ההשערה כי נדונה בנייתו של בסיס ישראלי סודי בסעודיה, כהכנה לתקיפה ישראלית אפשרית על איראן. לא הייתה זו הפעם הראשונה שהשערות כגון אלה מועלות בתקשורת האזורית והבינלאומית. בדצמבר 2009 העריך בכיר מצרי כי שיתוף פעולה מודיעיני מתקיים זה מכבר בין ישראל לסעודיה בסוגיית תוכניתה הגרעינית של איראן. לסעודיה אין יחסים דיפלומטיים עם ישראל, אך היא שייכת למחנה הסוני המתון (יחד עם מצרים, ירדן, נסיכויות המפרץ) שחברותיו חשות מאוימות בידי איראן השיעית. איראן גרעינית תאפיל על מעמדה של סעודיה כשחקן מרכזי במזרח התיכון.

הכרזתה של מדינת איחוד האמירויות הערביות בדבר הצטרפותה לסנקציות על איראן הוכיחה כי מדינות ערביות במזרח התיכון משנות כיוון ומביעות בפומבי את דאגתן לנוכח יצירתה של איראן גרעינית. שגרירה של מדינת איחוד האמירויות בארה"ב, יוסף אל-עתיבה, אף הביע תמיכה פומבית ברעיון מתקפה צבאית אמריקנית כנגד איראן: "איננו יכולים לחיות עם המציאות של איראן גרעינית".

לא מעט זמן רווחה גם בישראל התקווה או האשליה כי בסופו של דבר לא תיאלץ ישראל לעמוד בפני הדילמה האמיתית, משום שהדינאמיקה הסוציו-

שירותי טרזינג ופיקוח

התקשורת הערבית ניהלה שיח מורכב באשר ליעדיה של תורכיה. אחד הפרשנים הערביים הבולטים באתר של אל-ג'זירה, עבד אל-רחמן ראשד, התמקד בשאלה מעניינת: האם תורכיה היא חלק מהציר האיראני או שמא היא מרכיב חשוב בתוכנית לצמצם את השפעתה של איראן ולהורידה לשוליים? הסתמן כאן "טרזינג" מדאיג (איראן-תורכיה-סוריה), שעלול לבוא על חשבון טרזינג אחר שניסו מנהיגי המתונים מצרים וסעודיה לבנות עם סוריה. משולש כזה - איראן-תורכיה-סוריה - עלול לדחוק את האזור לצמתי עימות ולערער על יציבותם של משטרי ערב המתונים. הערכות אחרות הצביעו על תורכיה כמי שמנסה לגרוף לכיסה כוח בזירה הבינלאומית ולשמש ברקורס אזורי לכל יוזמה מדינית עתידית. כלי התקשורת המזוהים עם המשטר במצרים ידעו לומר כי "תורכיה איננה פועלת לטובת הפלסטינים, אלא רוצה להשתמש בקלף הפלסטיני כדי לקדם את מטרותיה" (עבדאללה כמאל, רוז אל-יוסוף).

תורכיה אכן מחזיקה בידה כמה קלפי מיקוח חשובים, יעילים כפי הנראה מאלה של איראן. תורכיה ממוקמת בגשר בין יבשות - בלקן, אירו-אסיה, מזרח תיכון - ומנהלת דיפלומטיה מגוונת המקנה לה יכולת הידברות עם איראן וסוריה אך גם עם מדינות ערב המתונות, עם רוסיה וסין, וגם עם ארה"ב. במזרח התיכון הסוני ברובו יש לתורכיה נינוחות מסוימת לעומת איראן. תורכיה גם חזקה מאיראן מבחינה כלכלית (נמצאת במקום ה-18 בעולם במונחים של תל"ג, על אף שאינה יצואנית נפט וגז). תורכיה, אפוא, היא מדינה בעלת מאפיינים של מעצמה אזורית, ובמידה רבה היא מנסה להציב רגלה בחלק ניכר מהמתחמים, שאיראן סימנה לעצמה כיעד תוך כך שהיא "גוזלת" ממנה את התהילה האזורית. דפוס הפעולה הוא של של שחקן רב עוצמה, שגשען על גדולתו ההיסטורית וחותר למעמד דומיננטי במזרח התיכון, המציג עצמו כמושעים של הפלסטינים וחובט דרך קבע בישראל.

"פרשת המשט" גררה אמנם תגובות נועזות ממנהיגי איראן, והללו מיהרו לתקוף "את מעשה הטבח הברברי שביצע המשטר הציוני". אך למרבה הפליאה אירוע זה, שטמון בו פוטנציאל אדיר להפגנה קלאסית בטרהאן כנגד ישראל וארה"ב -- אירוע שגרר הפגנות באיסטנבול לונדון ופריס -- עבר בקול דממה דקה ברחוב האיראני. ככלות הכול, הסוגיה הפלסטינית הייתה אחת מגולות הכותרת של סדר היום האיראני האזורי מאז 1979 ושימשה מכשיר חשוב בידיה לקביעת קצב האירועים במזה"ת. רג'יפ ארדואן הציג עצמו בפרשת המשט כמי ש"נאה דורש נאה מקיים". עמד בדיבורו ושלח את המשט. ניתן להניח, שמדינות ערביות, לבטח איראן, לא היו יכולות להפעיל מנופים כאלה מול ישראל. המשט הציב את תורכיה במרכז תשומת הלב האזורית והבינלאומית והוכיח כי הדרך לצבירת תהודה ויוקרה אזורית יכולה להתנהל באמצעים אחרים מאלה שמיישמת איראן. העובדה שאיראן השתעשה ברעיון לשגר משט משלה לימדה על כך. אחמדינז'אד אכן תכנן משט איראני, ומשמרות המהפכה הציעו ללוותו. צעד כזה עשוי

היה מבחינתה של איראן לחופף את הלחץ המעיק של סבב הסנקציות הבינלאומי, הרביעי במספר, ולהסיט את הדגש לסוגיות אזוריות אחרות. אך התכנון האיראני לשגר משט לעזה דרך מעבר רפיח המצרי נגזר עד מהרה, יתכן בשל העובדה שהוא היה עלול להפוך ל"ניצחון פירוס" ולבלוט בחיורונו מול היוזמה התורכית.

יתרה מזו, איראן אף נאלצה להכיר תודה לתורכיה על שהצביעה נגד הסבב הרביעי של הסנקציות ולהכיר לה טובה על הדיל, בנושא האורניום המועשר, שנתקם בינה לבין ברזיל כחלופה להצעה הבינלאומית. כך כבלה תורכיה את ידיה של איראן. מחד גיסא נטלה מידיה את "התיק הפלסטיני" ומאיזך גיסא אימצה אותה אל לבה, במסעה כנגד הקמפיין האנטי איראני בסוגיית הגרעין, בכלל זה הדיל עם ברזיל. היה זה "חיבוק דב" שאפשר לתורכיה להסיר באותה הזדמנות את הכתר מראשה של איראן השיעית כמגנת הפלסטינים ומנהיגת האזור, ולהעביר את השרביט לידיים תורכיות. אין ספק שהמזרח התיכון חווה בשנים האחרונות תמורה גיאופוליטית משמעותית. שאלות רבות נותרו עדיין פתוחות, אך ברור כי כללי המשחק הנהוגים במזרח התיכון בעשור הראשון של המאה ה-21 שונים בעליל מאלה של המאה ה-20, ומחייבים קריאה שונה של המפה הגיאופוליטית.

המיתון העולמי והירידה החדה במחירי הנפט העצימו בשנתיים האחרונות את המשבר הכלכלי באיראן. גידול מחודש בשיעורי האבטלה וסימנים ברורים למיתון במשק היו לסימני היכר בשוק האיראני. גזירות כלכליות חדשות המצמצמות או מבטלות את הסובסידיות הניתנות לכלל האוכלוסייה לרכישת דלק, גז טבעי, חשמל, מים ולחם יובילו לעליה משמעותית במחירי מוצרי היסוד באיראן בשנים הקרובות, ויקשו עוד יותר על ניהול מדיניות מאוזנת באיראן. העובדה שאיראן מייבאת שליש מתצרוכת הדלקים שלה וההחלטה לקבוע מכסות עבור כל בית אב הבילה לא אחת למהומות באיראן, בכלל זה שריפה של 15 תחנות דלק בקרבת טהראן. הנתונים הדמוגרפיים, לפיהם כשני שלישי מאוכלוסיית איראן הם בני 35 ומטה, וחוסר יכולתה של הממשלה לייצר הזדמנויות בתעסוקה עבור כשמונה מאות אלף עד מיליון אנשים המצטרפים למעגל דורשי העבודה מדי שנה, מלמדים על עומק המשבר. שיעור אבטלה של כ-20% בקרב בני ה-30 ומטה (על אף שהרשויות הרשמיות באיראן מדווחות על 12% בלבד) ושיעור אינפלציה גבוה במיוחד (22.5% לשנת 2007-8) מעידים על בעיות מבניות קשות בשדה הכלכלה והחברה. מצוקת הדיור של זוגות צעירים והמחירים המאמירים של הדירות במרכזי הערים מוסיפים גם הם לחוסר שקט בקרב הציבור האיראני. כל זאת, בעיצומו של משבר פוליטי חסר תקדים שהתחולל בעיצומו של הבחירות האחרונות לנשיאות. המצוקה הציבורית הגוברת באיראן הציבה בפני המשטר אתגר נוסף ליציבותו וליכולתו להכיל את המחאה הגוברת באיראן, שהדור הצעיר באיראן משמש כאחד מסוכניה וממוביליה המרכזיים.

מדינות המערב, וישראל בכללן, נושאות עיניים בתקווה לחילופי שלטון באיראן ולבואה של הנהגה חדשה שתנהיג סדר עדיפויות אחר ותרופף את המתח הגיאופוליטי בזירה האזורית והבינלאומית. ההנהגה החדשה, כך לפי טענה זו, תהיה יותר קשובה לעולם החיצון ותוביל את איראן בדרך שונה. הבחירות מיוני 2009 והאירועים שלוו אותן נתנו משנה תוקף להערכה זו, אולם נראה כי המשטר באיראן הצליח לייצב מערכתיו לעת עתה ולדכא את נחשול האופוזיציה. עם זאת קשה להתעלם מהתסכול המתגבר של אזרחי איראן כנגד המשטר המהפכני. המהפכה נועדה ככלות הכול להיטיב עם מגרי הציבור האיראני, ועד עתה נמצא שההיפך הוא הנכון. הציבור

האיראני ניחן בערנות פוליטית אינטלקטואלית, נדירה ביחס למחוזותיו של המזרח התיכון. בשתי המאות האחרונות ידעה איראן תנועות מהפכה שונות, ולא מן הנמנע כי איראן תחווה מהפכה נוספת בשנים או בעשורים הקרובים. ברור, שככל שתגבר המצוקה הכלכלית, יורחבו ממדיה של המחאה באיראן אל מעבר למרחב הפוליטי, בבחינת תיקון העיוות של בחירות יוני 2009, למתחם הכלכלי-חברתי. קשה לקבוע אם ומתי יתחולל שינוי פנימי באיראן, אך ברור כי הרפובליקה האסלאמית של איראן ניצבת בשנה ה-31 למהפכה האסלאמית בפני אתגרים שכמותם לא חוותה בעבר.

מדיניות החוץ הפוסט־מהפכנית של איראן

מאיר ג'בדנפר

הקדמה

نه شرقی نه غربی جمهوری اسلامی

"לא למערב, לא למזרח, כן לרפובליקה האסלאמית". כך קובע השלט בכניסה לבניין למשרד החוץ של איראן ברחוב האימאם חומייני בטהראן.

התפיסה של עצמאות מהמזרח (הקומוניזם) ומהמערב (הקפיטליזם) היתה אבן הפינה של מדיניות החוץ של איראן בתחילת המהפכה. תפיסה זו נבעה ממספר סיבות: ראשית, מייסד המהפכה, האייתוללה רוחאללה חומייני, רצה לגבש דגם פוליטי חדש של האסלאם (הרפובליקה האסלאמית), שיהווה אלטרנטיבה בעלת חיות הן לקפיטליזם של ארצות הברית והן לקומוניזם של ברית המועצות. יתר על כן, חומייני ראה הן את ארצות הברית והן את ברית המועצות כאויבות האסלאם. ארצות הברית, אותה הוא כינה "השטן הגדול", נתפסה כמי שרדפה את המוסלמים במזרח התיכון וכבעלת ברית נלהבת של מדינת ישראל. חומייני גם ראה בארצות הברית אחראית למה שכינה "בזיזה" של אוצרותיה הטבעיים של איראן במשך עשרות שנים ותומכת בשאה "המושחת". הוא הפגין עוינות מיוחדת כלפי נשיא ארצות הברית דאז, ג'ימי קרטר, ועוינות זאת היתה אחת הסיבות להשתלטות על שגרירות ארצות הברית בטהראן: ערב הבחירות לנשיאות ארצות הברית רצה חומייני לגרום לקרטר להיראות כנשיא חלש בעיני המצביעים האמריקאים, כך שיחליטו להצביע נגדו ויביאו לסילוקו מהבית הלבן. כידוע, הוא הצליח בכך.

בה בעת, תיעב חומייני גם את ברית המועצות והקומוניזם. הוא ראה באתאיזם הקומוניסטי ניגוד מוחלט לאמונה האסלאמית באלוהים, ולמעשה את חולשתה העיקרית של ברית המועצות, ואף כתב על כך בצורה מפורשת למנהיג ברית המועצות גורבצ'וב, במכתב ששלח לו בשנת 1988.¹ חומייני גם ראה את ברית המועצות כאחראית לרדיפתם של מוסלמים במקומות כמו אפגניסטן. לכל אלה נוספה האמונה,

1 "Entire text of letter of Imam Khomeini to Mikhail Gorbachev" Center for the documentation of the Islamic Republic <<http://www.irdc.ir/fa/content/4875/default.aspx>>.

שהיתה משותפת לו ולאיראנים רבים, שלרוסיה יש מאז ומתמיד שאיפות טריטוריאליות באיראן. המלחמות בין שתי המדינות בשנים 1722, 1796, 1804 ו-1826, וחוזי גולסטאן ותורכמאנצ'אי³ שנחתמו בעקבותיהן, שבמסגרתם הפסידה איראן אלפי קילומטרים לרוסיה, היו בסיס איתן לאמונת אלו.

המודל של הרפובליקה האסלאמית בנוסח חומייני זכה בראשית דרכו לתשומת לב חיובית ורחבה, במיוחד במזרח התיכון, ובקרב השיעים בפרט. גישה אוהדת זאת גרמה לחששות אצל ממשלת ערב הסעודית מפני התקוממות בקרב האוכלוסייה השיעית בממלכה,⁴ אותה דיכאה במשך שנים רבות. העובדה ששיעים רבים התגוררו באזורים עשירים בנפט ברחבי ערב הסעודית הפכה לאיום שעליתי הממלכה לא יכולים היו להתעלם ממנו.

המצב היה דומה אצל השיעים בעיראק. קריאותיו של חומייני להתקוממות המוסקת־אפין (הנדכאים) נגד המוסקת־בָּרין (המדכאים) נקלטו היטב בקרב רבים מבין השיעים העיראקיים, שנרדפו באכזריות במשך שנים רבות על ידי משטרו של סדאם חוסיין. חומייני אף הרחיק לכת עד כדי קריאה להתקוממות נגד סדאם עצמו. איום איראני זה, יחד עם שאיפותיו הטריטוריאליות של סדאם, שימשו לו העילה אותה חיפש כדי לפלוש לאיראן ב-1980. עצם העובדה שחומייני הצליח להפחיד את שכנותיה הערביות של איראן הביאה לכך שסדאם לא נותר חסר תמיכה בפלישתו זאת.

המלחמה עם עיראק העמידה במבחן את תוקפה ויעילותה של מדיניות החוץ של חומייני. כ"מנהיג

2 "Golestan Treaty" The Circle of Ancient Iranian Studies (CAIS), London University, School of African and Oriental Studies <<http://www.cais-soas.com/CAIS/Iran/golestan.htm>>.

3 "Turkamanchai Treaty" The Circle of Ancient Iranian Studies (CAIS), London University, School of African and Oriental Studies <<http://www.cais-soas.com/CAIS/Iran/torkmanchai.htm>>.

4 "Reflection of the Islamic revolution on Saudi Arabia" *Aftab News* (Tehran) November 23, 2007, <http://www.aftab.ir/articles/politics/world/c1c1195813833_enghelab_islamic_p1.php>.

לפינוי מוקשים, שוכנעו החיילים האיראנים שצעידה על מוקשים והפיכה לקדושים למען המהפכה יבטיחו להם חיי נצח בגן עדן.⁹

הדברים השתנו לרעה כאשר חומייני, בתמיכת חמנהאי, החליט לרדוף את מפלגת "טוּדָה" הקומוניסטית של איראן, שב- 1979 תמכה במהפכת חומייני נגד השאה. תמיכה זאת היתה חלק מעסקה, לפיה אחרי הניצחון על השאה תקבל המפלגה נתח בשלטון החדש. עסקה דומה הושגה עם תנועת "מוג'אהדין ח'לק", תנועה מרקסיסטית-אסלאמית שבראשה עמד מסעור רַגְבִי. רבים מלוחמי התנועה התאמנו יחד עם אש"ף בלבנון בשנות השבעים, וכאשר היא הצטרפה לקואליציה של חומייני, הסתייע "המנהיג העליון" בכישוריהם הצבאיים נגד כוחות השאה. היחסים עם "מוג'אהדין ח'לק" השתבשו לאחר שחומייני הפר את ההסכמה אתם כשתפס את השלטון, ובמקום לשתפם בו יצא נגדם. התוצאה היתה קרבות דמים ברחובות טהראן. רבים מקרב "מוג'אהדין ח'לק" גורשו, נאסרו או נהרגו.

חומייני נמנע מלנקוט צעדים דומים נגד "טודה", לפחות בתחילת הדרך. יש החושבים שהיסס לעשות זאת כיוון שלא רצה לעורר את זעמם של הסובייטים. אך מצב זה לא נמשך זמן רב: ב- 1982 הפנה השלטון את מלוא הזעם גם נגד מפלגת "טודה",¹⁰ ובכך הפסידה איראן סופית את הסיכוי לזכות בסיוע כלשהו מצד ברית המועצות, ובכלל זה בנשק.

למרות אי-השקט הפנימי והמלחמה הכוללת עם עיראק, חומייני לא איבד את שאיפתו לייצא את המהפכה האיראנית לכל אזור המזרח התיכון, ובראש ובראשונה ללבנון. חוסר היציבות הפנימית בלבנון והאוכלוסייה השיעית המדוכאת היוו הזדמנות שאיראן לא ויתרה עליה. השיעים בלבנון סבלו במשך שנים רבות מאפליה מצד הסונים והמארונים גם יחד, ומצב זה החמיר עוד לאחר "ספטמבר השחור" ב- 1970, שהביא להגירת פלסטינים רבים למדינה. אלה ניצלו לרעה את הכנסת האורחים של השיעים בדרום לבנון כדי לתקוף את ישראל, מה שהביא לפעולות גמול ישראליות, שהמחיר עליהן שולם על ידי אותם שיעים. לכך יש להוסיף את פלישת ישראל ללבנון ב- 1982, שתחילה התקבלה באהדה על ידי השיעים כמשחררת אותם מעול הפלסטינים, אך עד מהרה הפכה ליעד לזעמם, כשהחלו לראות בצה"ל גורם כובש.

כדי לזכות בתמיכתם של השיעים הלבנונים, שלח חומייני אליהם את מוסטפא צ'מְרָאן,¹¹ שחזר לאיראן

9 Mathius Kuntzel, "Ahmadinejad's Demons" *The New Republic*, April 24, 2006, <<http://www.matthiaskuntzel.de/contents/ahmadinejads-demons>>.

10 Raju Samghabadi, Pico Iyer, "Iran: Hatred Without Discrimination Khomeini finds a new scapegoat" *TIME Magazine*, May 16, 1983, <<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,925941,00.html#ixzz0u1WCCCKON>>.

11 "Chamran a figure in image of Lebanese resistance" *Hamshahri Online*, Tehran, August 26, 2009, <<http://>>

העליון" קבע חומייני (ואחר כך מחליפו עלי חמנהאי) את נשיאי איראן כאחראים על מימוש חזונו.

תקופת נשיאות חמנהאי

(1981-1989): אסלאם לוחמני

סייד עלי חמנהאי נבחר לתפקיד הנשיא לאחר שקודמו, מוחמד עלי רג'אי, נרצח באמצעות פצצה רבת עוצמה ב- 31 באוגוסט 1981. מי שקדם לעלי רג'אי, אבו אל-חסן בְּנִי סאדר, נמלט מאיראן ביוני 1981, לאחר שהגיע לכלל התנגשות עם חומייני סביב תפקידם של כוהני הדת בממשל האיראני.⁵

כנשיא, היה עלי חמנהאי מעורב בקבלת החלטות רבות שנגעו למדיניות החוץ של איראן, למרות שהמילה האחרונה בנושאי חוץ מרכזיים היתה של חומייני, ועל אף העובדה שעלי אכבר וליאתי, הטכנוקרט המשיחי, היה שר החוץ.

גישתו של חמנהאי במדיניות החוץ היתה לוחמנית מאוד, בדומה לזו של חומייני. גם הוא ראה הן במערב⁶ והן במזרח את אויבי הרפובליקה האסלאמית, וגרס שאיראן לא תתקרר לאף אחד מהם. כמה מהגורמים המתונים יותר במשטר, כמו רפסנג'אני, ראו מדיניות זאת כיקרה מדי מבחינת איראן. טיעונו של רפסנג'אני היה, שעל איראן לנקוט צעד כלשהו מול העליונות המוחלטת של עיראק, שהתבטאה בציווד הצבאי שבידיה, במיוחד במה שנוגע למלחמה על שמי המדינה: איראן הפעילה מטוסים מתוצרת ארצות הברית, שלרבים מהם לא היו חלקי חילוף בגלל היעדר יחסים בין שתי המדינות.⁷ רבים ממתוסים אלה היו מקורקעים, ואלה שבכל זאת טסו, סבלו מנחיתות בתחומים שונים כמו לוחמה אלקטרונית. תחום נוסף בו היתה לאיראן נחיתות היה ארסנל הטנקים. לעיראק היו הטנקים המודרניים והמשוכללים ביותר שברית המועצות יכולה היתה להציע,⁸ בעוד שאיראן הפעילה טנקים אמריקאים ובריטים (כמו "שרמן"), שגם הם, כמו המטוסים, סבלו ממחסור בחלפים.

גורמים אלה לא השפיעו בתחילה על חומייני וחמנהאי. טיעונם היה שעל הנחיתות של איראן בציווד צבאי היא יכולה להתגבר בזכות עדיפותה במספר החיילים. כך, במקום לרכוש את הציווד החדש ביותר

5 Dieter Farwick, "Iran's Ex-President Banisadr: "People want Regime Change" 08/03/2010 World Security Network <http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=18215&topicID=44>.

6 "The west is looking to create hostility between world's Shiites and Sunnis" *Shia Online*, Tehran, May 15, 2010, <<http://shia-online.ir/article.asp?id=11421>>.

7 Nikki Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, Yale University Press; Updated edition, August 1, 2006, P. 258.

8 Said Aburish, "Saddam: Secrets of his life and leadership" Interview with *PBS* <<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/saddam/interviews/aburish.html>>.

לאחר שקיבל תואר דוקטור מאוניברסיטת ברקלי בארצות הברית. ניסיונותיו לגייס את תמיכת תנועת "אָמל" השיעית נכשלו, לאחר שסירבה להכיר בחומייני כ"וִיִּלְאִיִּת פְּקִיָּה" (מקור החיקוי). במקום בו נכשל צ'מראן הצליח עלי אכבר מוֹחַתְשֵׁמִי־פֹּד, שהיה אז שגריר איראן בסוריה:¹² הוא הצליח להשיג את תמיכת השיעים המקומיים, ובמיוחד את תמיכת המנהיגים הדתיים שלהם, בהקמת תנועה חדשה, המוכרת כיום כ"חזבאללה".

בתקופת שלטונו של חמנאהי, "חזבאללה" שירתה את האינטרסים של איראן: היא אפשרה לה מוצא לים התיכון ואף סייעה לה להדק את יחסיה עם סוריה. יתר על כן, היא אפשרה לאיראן להשתמש בה כדי ללחוץ על המערב, לאחר שהצליחה ליצור לעצמה מעמד של גורם מרכזי באזור באמצעות לקיחת בני ערובה. ההישג הגדול ביותר של איראן בשותפות שלה עם "חזבאללה" היה, ככל הנראה, פרשת "איראן גייט". איראן הצליחה לגבש עסקה לקבלת נשק מערבי מתקדם בתמורה לשחרור בני ערובה אמריקאים שנתפסו על ידי "חזבאללה". הנשק, שסופק על ידי ישראל (באמצעות תיווך אמריקאי), היה אחד האמצעים המשמעותיים שהבטיח שאיראן לא תפסיד במלחמה נגד עיראק. צחוק הגורל הוא שנשק שהגיע מהמדינה שאיראן קראה להשמדתה הציל את המשטר האיראני מתבוסה בידי סדאם חוסיין!

"המועצה העליונה של המהפכה האסלאמית בעיראק"

הצלחתה הבאה של איראן בייצוא המהפכה היתה הקמתה של "המועצה העליונה של המהפכה האסלאמית בעיראק". "המועצה" הוקמה ב-1982 על ידי מוחמד בָּכְר אל־חכים, בנו של האייתוללה מוחסן אל־חכים,¹³ איש דת עיראקי שיעי, שנאבק במשך שנים רבות בסדאם חוסיין. מוחסן אל־חכים נאלץ לברוח מעיראק בשל הרדיפות נגד השיעים עם תחילתה של המלחמה עם איראן. השיעים התנגדו לסדאם עוד לפני המלחמה וקיימו פעילות חתרנית נגד משטרו, אך רוב ההתקפות מצדם נגד המשטר לפני הקמת "המועצה" בוצעו על ידי מפלגת "אל־דעווה" שהוקמה ב-1967. לפי התיאולוג השיעי הבכיר ואלי נאצר, מטרתה של "אל־דעווה" היתה לקדם ערכים ומוסר אסלאמיים, ערנות פוליטית, לחימה בחילוניות והקמת מדינה אסלאמית בעיראק, אלא שהסונים בעיראק לא היו מוכנים להעביר את השלטון לידי השיעים, מה עוד ואלה נחשבו על ידיהם לכופרים. יתר על כן, באותה תקופה שלאחר מלחמת ששת הימים, הלאומיות

www.hamshahrionline.ir/News/?id=81748.

12 Ali Mohtadi, "Is Hezbollah the commander or soldier?" *Tehran Review*, August 12, 2009, <<http://tehranreview.net/articles/619>>

13 "Who's who in Iraq: Sciri" *BBC News*, June 17, 2004, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3769991.stm>

הערבית החילונית היתה הרבה יותר פופולארית מאשר האסלאם, ואידיאולוגיות דתיות כמו זו של מפלגת "אל־דעווה" נדחקו לשוליים.¹⁴ זאת, על אף העובדה שמייסד "אל־דעווה", מוחמד בכר אל־סאדר, התבסס על רעיון "וִיִּלְאִיִּת אל־אומה" (שלטון העם), כלומר שיתוף הציבור בהנהגת המערכת הפוליטית, בניגוד לתפיסה "וִיִּלְאִיִּת אל־עוֹלָמָא" (שלטון מורי ההלכה האסלאמיים).

תפיסת שלטון העם של "אל־דעווה" הציבה אותה במסלול התנגשות עם המשטר שקם לאחר המהפכה באיראן:¹⁵ תפיסתה היתה כאמור מנוגדת לתפיסה של שלטון כוהני הדת שאפיינה את המשטר החדש, וגרמה לכך שהיא לא יכולה היתה להיחשב כשותפה אידיאולוגית שלו. הדבר לא מנע, עם זאת, מחברי המפלגה להמשיך ולמצוא מקלט באיראן. עם הזמן הבינו חברי המפלגה שנמלטו לאיראן שלא יוכלו לחזור לעיראק, ואימצו את הגרסה האיראנית של שלטון כוהני הדת. התפתחות זו הובילה, בסופו של דבר, להקמת "המועצה העליונה של המהפכה האסלאמית בעיראק", שהפכה לארגון הגג של כל הקבוצות השיעיות בעיראק.¹⁶

"המועצה", שמנתה כאמור חברים רבים מקרב מפלגת "אל־דעווה", מילאה תפקיד חשוב במאמצי איראן לפגוע בסדאם חוסיין ובתומכיו במדינות המפרץ הפרסי. כך, למשל, התקפות שהיו בשנת 1983 על מטרות צבאיות ומסחריות בכוויית יוחסו לחברים במפלגת "אל־דעווה" שפעלו בשירותה של איראן.¹⁷

מספרם של חברי "המועצה" גדל ככל שיותר חיילים שיעים ערקו מצבא עיראק והצטרפו לכוחות האיראניים. המצב הגיע לכך שאיראן הקימה חטיבה שלמה - חטיבת באָדְר - שהיתה מורכבת מחיילים שערקו אליה.

ככל שהתארכה המלחמה עם עיראק, יחסי איראן עם מדינות המערב ושאר מדינות העולם הלכו והידרדרו. חומייני היה ער למצב זה, ובפגישה עם שגרירי איראן במעונו אף אמר להם: "אני יכול למנות על יד אחת את ידידיה של איראן". מצב זה נמשך עד מותו של חומייני, שבא במקביל לסיום כהונתו של חמנאהי כנשיא.

14 Roger Shanahan, "The Islamic Da'wa Party: Past Development and Future Prospects", *Middle East Review of International Affairs*, Volume 8, No. 2, June, 2004.

15 Aaron Glantz, "Shia Party Rises From the Ashes", *Inter Press Service*, <<http://www.antiwar.com/glantz/?articleid=5002>>.

16 Faleh A Jabar, "Clerics, Tribes, Ideologues & Urban Dwellers in the South of Iraq: The Potential for Rebellion", *Iraq at the Crossroads* (eds. Toby Dodge & Steven Simon), *Adelphi Papers* 354, IISS 2003.

17 Magnus Ranstorp, *Hizb'allah in Lebanon: The Politics of the Western Hostage Crisis*, Palgrave Macmillan, 1997, p.117.

גם שאלת ההתפייסות עם המערב, שרפסנג'אני ראה בה צורך חיוני בדרך לשיקומה של איראן, היתה נושא לביקורת עליו. לדעתו, המשך העוינות האידיאולוגית של השמרנים באיראן כלפי המערב פוגע באינטרסים של המשטר ואף מסכן אותו. עם נפילת ברית המועצות, פלישתה המוצלחת של ארצות הברית לכוויית וניפוץ צבאו של סדאם חוסיין, ראה רפסנג'אני, למורת רוחו של חמנאהי, את ארצות הברית כמעצמה הגלובלית החדשה והיחידה. העולם קיבל בתשואות את המכה שהנחיתה על סדאם, בעוד שמלחמתה של איראן בו במשך שמונה שנים לא רק שלא גרמה לתבוסתו, אלא אף עוררה ביקורת עליה בשל הגנתה על עצמה נגד פלישתו לשטחה הריבוני.

לתובנה זאת של רפסנג'אני היתה השלכה על שאיפותיה האזוריות של איראן. זו היתה הסיבה לכך שארגון "חזבאללה" הפסיק את התקפותיו על יעדים של ארצות הברית, ובראשם חטיפת אמריקאים, והחל להתמקד ביעדים ישראליים. גם העובדה שישראל המשיכה בכיבוש דרום לבנון ללא הפרעה הוסיפה תוקף לשינוי גישה זה: נוכחותה על אדמה לבנונית סיפקה לאיראן ול"חזבאללה" את העילה אותה חיפשו להצדקת מדיניותן האנטי-ישראלית בפני מיליוני מוסלמים, ובמיוחד שיעים.

חולשתו של משטר סדאם חוסיין בעקבות הסנקציות שהטיל עליו האו"ם (ובכלל זה האזור האסור בטיסה - No Fly Zone) ותבוסתו בכוויית, הביאה את המשטר באיראן לגבש מדיניות של המתנה כלפי עיראק. בה בעת הוא עסק בטיפוח השיעים שברחו מעיראק, על ידי חינוך ילדיהם, טיפול רפואי מסובסד בהם ומתן אפשרויות שיכון ומחיה. רבים מיוצאי חטיבת באדר נטמעו עתה ב"משמרות המהפכה".²² הלך המחשבה של ראשי המשטר האיראני היה, שבמקרה הגרוע, אם המהפכה באיראן תעמוד בסכנה, השיעים העיראקים יגנו עליה, ובמקרה הטוב, אם תתחולל מהפכה בעיראק, הם יישלחו אליה כבעלי ברית של איראן וכמקדמי האינטרסים שלה.

כאמור, איראן החליטה לגלות גישה התקפית בכל הנוגע לתפקידו של "חזבאללה", במיוחד לאחר שמנהיגיה הגיעו למסקנה שחברי הארגון נאמנים לשיטת ה"וילאית פִקִּיה" של חמנאהי ומהווים כוח ממושמע המוכן להילחם בישראל. יתר על כן, חברי "חזבאללה" התגלו כאנטי-ישראלים מובהקים יותר מחברי ארגונים אנטי-ישראלים אחרים. המשטר האיראני החליט, אפוא, להשתמש ב"חזבאללה" כדי להכות הן בישראל והן באויביו האחרים.

איראן השקיעה רבות בתשתיות החברתיות והצבאיות של הארגון והפעילה אותו כדי לנקום באויביה ולחסל את מתנגדיה. דוגמאות לכך הן שיוגרם על ידי איראן, ב-17 בספטמבר 1992, של שיעים לבנוניים לרצוח ארבעה חברי אופוזיציה כורדים-איראנים במסעדת

²² "50 percent of Badr brigade were former Iraqi POWs in Iran" *Jahan News*, Tehran, January, 1, 2009 <<http://www.jahannews.com/prtb9sba.rhbf8piuur.html>>

בעוד שמעמדה של איראן במערב נחלש, ההיפך מכך קרה בכל הנוגע לשאיפותיה להגביר את השפעתה האזורית. באותן שנים היא זרעה את הזרעים בעיראק ובלבנון שהניבו לימים בעלות ברית אזוריות מוצלחות ביותר.

נשיאותו של רפסנג'אני (1989-1997): אסלאם קונסטרוקטיבי

רפסנג'אני החל את תקופת נשיאותו זמן קצר לאחר מותו של האייתוללה חומייני וסיום המלחמה עקובת הדם עם עיראק. הוא היה נשיאה של מדינה שאיבדה 500,000 חיילים והיו לה יותר ממיליון פצועים, וכן סבלה מנזק כלכלי של בין 300 ל-500 מיליארד דולר.¹⁸ הקדימות היתה עתה שיקום המדינה. למעשה לא היתה למשטר כל ברירה אחרת: מול מיליוני פליטים ומובטלים, היה עליו לפעול לתיקון הנזקים העצומים שהמדינה ספגה, ולו כדי לשמור על יציבותו ועתידו. אתגר זה לא הביא עם זאת לזניחת שאיפותיה האזוריות של איראן. אדרבא, שאיפות אלו היו אחד התחומים המעטים שבהם היתה הסכמה בין "המנהיג העליון" החדש, עלי חמנאהי, ובין הנשיא רפסנג'אני, שמערכת היחסים ביניהם היתה מלאת מהמורות והגיעה בשנים מאוחרות יותר כמעט לפיצוץ.¹⁹ ההתנגשויות בין השניים בתקופת כהונתו של רפסנג'אני כנשיא היו סביב נושאים רבים, כמו תוכניותיו להפריט את הכלכלה ואת קרנות הצדקה. אחת המחלוקות העיקריות היתה סביב מעמדם של "משמרות המהפכה האסלאמיים". לרפסנג'אני היו יחסים בעייתיים מאד עם "משמרות המהפכה", ולמעשה זו היתה אחת הסיבות לכך שחומייני לא בחר בו לתפקיד "המנהיג העליון". ואכן, מיד עם כניסתו לכהונתו כנשיא, הוציא רפסנג'אני את המודיעין של "משמרות המהפכה" מ"המועצה העליונה לביטחון לאומי" והעביר רבות מסמכויותיו ל"משרד למידע ולביטחון", הממונה על סוכנות המודיעין הראשית של איראן, VAVAK.²⁰ מהלך זה של רפסנג'אני עורר ביקורת רבה נגדו והיווה אחת הסיבות לתמיכתם הנמרצת של "משמרות המהפכה" באחמדינג'אד בבחירות לנשיאות איראן ב-2006 וב-2009.²¹

¹⁸ "Iran-Iraq War (1980-1988)", *Global Security*, <<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/iran-iraq.htm>>

¹⁹ "Differences over Azad University were resolved after Khamenei's ruling" *Al Arabiya* (Persian), April 7, 2010, <<http://www.alarabiya.net/articles/2010/07/04/113009.html>>

²⁰ Meir Javedanfar, "PSI Handbook of Global Security and Intelligence: National Approaches (Intelligence and the Quest for Security)", Praeger Security International, London, 2006, pp.201-208.

²¹ Kambiz Forouhar, "Iran Revolutionary Guards Amass Power While Backing Ahmadinejad" Bloomberg News, June 28, 2009, <<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=a6btiQ7DxNY>>

"מיקונוס" בברלין,²³ וכן הפיגועים בשגרירות ישראל בבואנוס איירס ב-1992 ובבניין הקהילה היהודית בעיר ב-1994. הפיגוע בשגרירות ישראל נתפס כנקמה על הריגתו על ידי ישראל של מזכיר "חזבאללה", שיח' מוסאווי, בפברואר 1992. לפי התחקירן האמריקאי גארֶת פּוֹרְטֶר (Gareth Porter), לאיראן היתה סיבה נוספת לרצוח לנקום בישראל: המשטר האיראני גיבש אז הסכם לרכישת אורניום מועשר (או כור גרעיני) מארגנטינה, וגילה לתדהמתו שהעסקה טורפדה על ידי ארצות הברית ועל ידי מה שנתפס באיראן כבחישה מאחורי הקלעים של ישראל.

הישגו המרכזי של רפסנג'אני בתקופת נשיאותו היה, אפוא, יכולתו להשתמש ב"חזבאללה" לקידום האינטרסים האזוריים של איראן. בה בעת הוא נקט צעדים קונקרטיים לשיפור יחסיה של איראן עם המערב, ובמיוחד עם אירופה. תקופת כהונתו נחשבת לפיכך לתקופה פורייה במערכת יחסי החוץ של איראן.

נשיאותו של ח'אתמי (1997-2005): אסלאם רפורמיסטי

העיקרון המנחה של תקופת נשיאותו של ח'אתמי היה תהליך הרפורמה של הרפובליקה האסלאמית. ח'אתמי חתר לרפורמות בתחומי זכויות האדם, הדמוקרטיה, חופש הדיבור והיחסים עם המערב. רפורמות אלו עמדו בסתירה לכל מה שאפיין את חמנהאי, ולפיכך היחסים בין שניהם היו מלאי מהמורות. רבים מתומכיו של חמנהאי, ובמיוחד "משמרות המהפכה", ראו בח'אתמי מי שסטה מדרך המהפכה.²⁴ אפילו רפסנג'אני לא ראה בעין יפה את דרכו של ח'אתמי, שנחשבה על ידו כפרומערבית ופרודמוקרטיית מדי, וכבר בשנת 1993 סילק אותו, מסיבה זאת, מתפקיד שר ההכונה האסלאמית והחליף אותו בעלי ל'ריג'אני, המכהן כיום כיושב ראש המג'לס (הפרלמנט) האיראני.

השאלה הנשאלת היא, לפיכך, איך אפשר חמנהאי לח'אתמי מלכתחילה להתמודד בבחירות לנשיאות ומדוע לא הרשה לזייף את הבחירות לטובת מתחרו, עלי אכבר נאתג' נורי, שהיה הרבה יותר שמרן וקרוב לקו האידיאולוגי של חמנהאי?

התשובה לשאלות אלו טמונה באירועים בינלאומיים שהתרחשו באותה עת - המשבר הכלכלי באסיה והמיתון העולמי שבא בעקבותיו. אלה הורידו את מחירי הנפט ל-10-15 דולר לחבית²⁵ - המחיר הנמוך

"Germany Releases 'Mykonos' Assassins" *Der Spiegel*, November 12, 2007, <<http://www.spiegel.de/international/germany/0,1518,522584,00.html>>.

"Islam News: serious differences between Iran's 24 leaders" *Rianovosty* (Russia) May 30, 2010, <<http://pe.rian.ru/articles/20090819/122758154.html>>.

Henry Liu, "The real problems with \$50 oil", *Asia Times*, May 26, 2005, <http://www.atimes.com/atimes/Global_Economy/GE26Dj02.html>.

ביותר שקיבלה הרפובליקה האסלאמית עבור חבית נפט מאז המהפכה. עבור מדינה כמו איראן, ש-80 אחוזים מהכנסותיה הן מנפט, זהו מצב שאי אפשר להתעלם ממנו. יתר על כן, מצב זה גם החליש את מעמדם של השמרנים באיראן ויצר לחץ כלכלי חזק על חמנהאי, במיוחד כאשר שיקום המדינה טרם הושלם, בעוד שנשיאה הקודם של איראן, רפסנג'אני, דאג למלא את כיסו באוצרותיה.²⁶ לרפובליקה האסלאמית לא נותרה, אפוא, ברירה אלא להתקרב למערב לטובת כלכלתה: היא.

זו הסיבה לכך, שבתקופת ח'אתמי ניתן היה לראות את הנשיא החייכן מבקר במספר רב של בירות אירופיות, כמו רומא, מדריד ופריז, ויוזמתו לדיאלוג בין תרבויות זכתה לתומכים רבים באותן בירות. אפילו ארצות הברית החליטה לבחון את סיכוייה אצל הממשל החדש. במסגרת זו הופיעה באיראן בשנת 2001 משלחת של מתאבקים אמריקאים - קבוצת ספורט ראשונה מארצות הברית שהופיעה שם מאז המהפכה. המתאבק האמריקאי שגבר בתחרות על יריבו האיראני וזכה במדליית זהב קיבל תמונה של חומייני, וכביטוי של כבוד הניף אותה מעל ראשו. היה זה רגע נדיר, שבו האורח, נציג "השטן הגדול", חלק כבוד למארחיו. לכך הצטרפה התנצלותה של מזכירת המדינה, מדלן אולברייט, על התפקיד שמילא ה-C.I.A. בהפיכה נגד ראש ממשלת איראן, מוסאדק, בשנת 1953.²⁷

ח'אתמי לא יכול היה להתקרב לארצות הברית למרות מחוות אלו שלה, בגלל התנגדותו של חמנהאי. עם זאת, תקופת כהונתו היתה אחת הטובות מבחינת מדיניות החוץ של איראן. תרמו לכך כמה גורמים: הראשון בהם - האהדה שרחשה הקהילה הבינלאומית, ובמיוחד האיחוד האירופי, לאיראן הרפורמיסטית. תוצאה ישירה של אהדה זאת היו השקעות ניכרות בכלכלה האיראנית והתקרבות ביחסים בין האיחוד האירופי ואיראן. הפלישות של ארצות הברית לאפגניסטן, ואחר כך לעיראק, נתנו דחיפה נוספת למדיניות החוץ של איראן - הפעם כלפי עיראק: ארצות הברית סילקה את אויבה האזורי הגדול ביותר של איראן! לאחר שנים של השקעה בפליטים העיראקיים הגיע מועד הפירעון. סילוקו של סדאם חוסיין אפשר לאיראן להציף את עיראק בתומכיה השיעים. נורי אל-מאליכי ואייתוללה סיסתאני היו רק מעטים מקרב אותם שיעים שחזרו לעיראק. שכבות שונות של בירוקרטים, פוליטיקאים ואנשי מודיעין עיראקיים שיתפו עתה פעולה עם איראן.

איראן החלה להשתלט לא רק על הפוליטיקה העיראקית אלא גם על כלכלת עיראק. איראנים החלו לקנות רכוש ונכסים בערים השיעיות בעיראק,

"Does Mr Rafsanjani agree with corruption?" *Ansar 26 News*, Tehran, May 20, 2009, <<http://www.ansarnews.com/news/1843/>>.

Lionel Behhner, "Timeline: U.S.-Iran Contacts" Council on Foreign Relations, March 9, 2007, <<http://www.cfr.org/publication/12806/timeline.html>>.

כמו נְגִיף וּכְרֻכָּה; איראנים הפעילו בתי מלון, שצפו כפטריות אחרי הגשם; מוצרים איראניים החלו להציף את השווקים בעיראק; ורעפים תוצרת איראן החליפו עד מהרה רעפים עיראקיים בשוק הבנייה המשגשג.²⁸ התוצאות ניכרו עד מהרה לעין: עיראק החלה להפוך למדינת לוויין של איראן.

מצב דומה התפתח ביחסי איראן עם "חזבאללה". למרות ישיבתם של רפורמיסטים בלשכת הנשיאות באיראן, הדבר לא רק שלא פגע ביחסים אלה, אלא ההיפך מכך. עזיבתה של ישראל את לבנון, שבעקבותיה החלה שם תנופת בנייה, יצרה את הוואקום לו היתה זקוקה איראן, כדי לשפר את מעמדה בלבנון בכלל ובקרב "חזבאללה" בפרט. למרות זאת, עלי אכבר מוחתשמי-פור, האיש שהקים את "חזבאללה" בלבנון, שהיה בעצמו רפורמיסט, נאלץ לעמוד מול התקפותיהם של אנשי הנשיא החדש אחמדינג'אד,²⁹ שבהמשך גם הביאו לסילוקו מהתפקיד החשוב שמילא בוועדה ל"סיוע לאינתיפאדה הפלסטינית".³⁰ העובדה שהוא זה שהקים אל "חזבאללה" לא עזרה לו, וכמוה גם לא העובדה שהיתה לו השפעה משמעותית על חיזוק כלכלתה של איראן ויכולותיה הצבאיות בתקופת נשיאותו של ח'אתמי.

הישג נוסף של ח'אתמי היתה תוכנית הגרעין של איראן. ח'אתמי, כמו חמנאהי, רצה בפצצה איראנית, כפי שרוצים למעשה רוב האיראנים, בכללם אלה המתנגדים למשטר. אך, שלא כשמרנים דוגמת אחמדינג'אד, הרפורמיסטים שקדמו לו בנשיאות הפכו את תוכנית הגרעין האיראנית למכשיר חשוב לקידום מדיניות החוץ של איראן.

מי שסייע לח'אתמי לשכנע את חמנאהי שכדאי להתקרב לאירופים היה ראש "המועצה העליונה לביטחון לאומי" של איראן, חסן רוחאני, שהיה גם הוא רפורמיסט. ח'אתמי גם הצליח לשכנע את חמנאהי להשהות באופן זמני את העשרת האורניום,³¹ שהיה שהיתה לא רק חשובה למערב, אלא גם הישג משמעותי לרפורמיסטים. הם השתמשו בה כדי לקרב את האיחוד האירופי לאיראן ולהוציא ממנו ויתורים, והביאו את מדינות האיחוד להתדפק על דלתותיה של ממשלת איראן. כך, למשל, ג'ק סטרו, שר החוץ של בריטניה באותם ימים, ביקר בטהראן לא פחות מ-16 פעמים.

Gina Chon, "Iran's Cheap Goods Stifle Iraq Economy" **28** *Wall Street Journal*, March 18, 2009, <<http://online.wsj.com/article/SB123732669334561799.html>>

"Unexpected conversation with Mohtashamipour" **29** Center for documentation of the Islamic Republic October, 2009, <<http://www.irdc.ir/fa/content/8014/default.aspx>>

"Mohtashamipour is removed by Larijani's ruling" **30** *Aftab News*, March, 2010, <<http://www.aftabnews.ir/vdcgny9y.ak9374ppra.html>>

"Iran firm on nuclear resumption", **31** *BBC News*, July 27, 2005 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4720649.stm>

בתמורה לויתוריו דרש חמנאהי לקבל חבילת תמריצים כלכליים מהמערב, ובכלל זה חלקי חילוף למטוסים אזרחיים. האיחוד האירופי, שיוצג על ידי גרמניה, בריטניה וצרפת, הסכים לכך. ארצות הברית התנגדה. התנגדותה הביאה לכך שח'אתמי איבד את יתרונו ואת תקפות טיעונו שהתקרבות למערב היא אינטרס איראני. לו הסכימה ארצות הברית לעסקה, החלשת השמרנים באיראן היתה מהלך קל הרבה יותר להשגה בבחירות של 2005. העובדה שארצות הברית יצאה רק בשנת 2009 עם הצעתו של הנשיא אובאמה, שנועדה להחליש את השמרנים, נתנה לחמנאהי ארבע שנים להתקדם בתוכניתו הגרעינית, במחיר כלכלי ופוליטי נמוך ביותר.

נשיאותו של אחמדינג'אד (2005) ואילך): אסלאם בסיסי

נשיאותו של מוחמד אחמדינג'אד החלה בתקופה שבה חמנאהי החליט, סוף סוף, לעשות את מה שלא הצליח לעשות מאז נכנס לפוליטיקה: ליישם את עקרונות המהפכה האסלאמית של 1979 על מדיניות החוץ של איראן.

חמנאהי היה מאז 1989 ועד בחירתו לנשיאות של אחמדינג'אד מפקד שהכפופים לו לא סרו למעשה למרותו. מאז שהפך ל"מנהיג העליון" הוא ניצב תמיד בפני התנגדות כלשהי מצד נשיאי איראן. רפסנג'אני וח'אתמי הקשיבו לו, אך לא היו עושי דברו, ותמיד ניסו לשפר, לשפץ או אף לדחות את רעיונותיו. מצב זה נפסק עם הצבתו של אחמדינג'אד בלשכת הנשיאות בשנת 2005,³² ולאחר מכן בשנת 2009³³ - באמצעות זיוף תוצאות הבחירות. אחמדינג'אד היה החייל אותו חיפש חמנאהי מאז ומתמיד. ניתן אף לומר שהוא הבן שחמנאהי תמיד רצה.

לאחמדינג'אד יש מעט מאד מה לומר בנושאי מדיניות החוץ של איראן, ולמעשה כל מה שהוא אומר בתחום זה נעשה בהסכמה מלאה עם חמנאהי.

שיאיות אזריות

בתקופת כהונתו הראשונה של אחמדינג'אד (2005 - 2009) השתפר באופן משמעותי מעמדה האזרי של איראן. היו לכך מספר סיבות. הראשונה והעיקרית שבהן היתה נשיא ארצות הברית בוש - המתנה שחמנאהי תמיד ציפה לה. בוש היה לא פופולארי בקהילה הבינלאומית ומעמדו בעולם האסלאמי היה בשפל המדרגה בשל הפלישות של ארצות הברית לעיראק ולאפגניסטן. יתר על כן, בוש נתן לחמנאהי את מה שרצה מאז ומתמיד: איום במלחמה ובשינוי המשטר - שני נושאים המהווים אוויר לנשימה

"Iran official alleges election fraud", **32** *CNN*, June 25, 2005, <<http://www.cnn.com/2005/WORLD/meast/06/25/iran.claim/index.html>>

Juan Cole, "Stealing the Iranian Election" **33** *Informed Comment*, June 13, 2009, <<http://www.juancole.com/2009/06/stealing-iranian-election.html>>

לשמרנים באיראן, הזקוקים לאיומים כאלה כדי להצדיק את מדיניותם הן מבית והן מחוץ. מטוסים ישראליים או אמריקאיים מעל מתקני הגרעין של איראן הם איום על תוכניתה הגרעינית, אך מטוס חיל האוויר מספר 1 של ארצות הברית, הנושא את הנשיא האמריקאי לביקור ממלכתי באיראן ונחת בשדה התעופה הבינלאומי על שם האימאם חומייני, הוא איום על עצם קיומו של המשטר! שיפור ביחסים עם ארצות הברית ימס את הדבק האנטי-אמריקאי - אחד הגורמים האחרונים השומרים על שלמות המשטר.

בתקופת כהונתו הראשונה של אחמדינ'ג'אד כנשיא נהנתה איראן ממידה של לגיטימיות, גם אם מוגבלת. ערבים רבים, במיוחד שיעים, ראו את השיטה הפוליטית באיראן כהרבה יותר דמוקרטית ועילה מאשר במדינות אחרות באזור, כמו ערב הסעודית או מצרים. לקשרים בין איראן לנורי אל-מאליכי בעיראק נוספה עתה תמיכתו של מוק'ת'ד'א אל-ס'אד'ר, שהפך לאחר תקופה של עוינות לבעל ברית של איראן.³⁴ בלבנון ניצלה איראן את חולשת המחנות הסוני והפרו-אמריקאי לחיזוק מעמד "חזבאללה", עד כדי זכות וטו בקבינט הלבנוני, למרות האבידות הקשות שהיו לארגון במלחמה עם ישראל בשנת 2006. זאת ועוד, איראן גם החלה לשתף פעולה עם סוכני "אל-קאעידה" באפגניסטן נגד כוחות נאט"ו הפועלים שם.³⁵

למרות הישגים אלה, שני גורמים הביאו להחלשת מעמדה האזורי של איראן. הראשון והחשוב שבהם הוא בחירתו המחודשת השנויה במחלוקת לנשיאות של אחמדינ'ג'אד בשנת 2009 וההפגנות שהתלוו אליה, שגרמו נזק לאמינות המשטר הן באיראן והן מחוצה לה. הגורם השני היה בחירתו של ברק אובאמה לנשיא

Meir Jevedanfar, "Sadr Rages Against Iran" *Pajamas Media*, March 31, 2008, <<http://pajamasmedia.com/blog/sadr-rages-against-iran/>>.

Tom Coghlan, "Tehran accused of arming Taleban with weapons and explosives", *London Times*, March 18, 2009.

ארצות הברית בשנת 2008. ידו המושטת לאיראן ומאמציו לשפר את היחסים עם האסלאם עמדו בסתירה לאינטרסים האיראניים, ומחוות השלום שלו פגעו במאמצי איראן להמשיך להציג את ארצות הברית כ"שטן הגדול". זאת ועוד, הסנקציות שהוטלו על תוכנית הגרעין של איראן פגעו במצבה הכלכלי, מה שהביא לצמצום ביכולותיה לסייע לבעלי בריתה. בידודה של איראן הביא להופעת מתחרים חדשים על ההגמוניה האזורית, ובהם תורכיה. הפיכתו של ראש ממשלתה ארדואן לדמות מרכזית בעולם המוסלמי היא עדות חיה לכישלונה של איראן בזירה האזורית.

סיכום

לרפובליקה האסלאמית של איראן שאיפות אזוריות. שאיפות אלו אינן מיוחדות רק למשטר האייתוללות. הן היו קיימות גם בימיו של השאה וגם בימי שליטיה האחרים של איראן מזה אלפי שנים. ההבדל היחידי במימוש שאיפות אלו על ידי המשטר הנוכחי באיראן הוא השימוש שהוא עושה בגרסתו-שלו לאסלאם כדי להפיץ את השפעתו ברחבי האזור.

כמו רבים מקודמיו, גם המשטר הנוכחי באיראן ייווכח לדעת שהשפעתו מוגבלת. איראן תיתפס תמיד כמייצגת מיעוט במזרח התיכון, וככזו היא תעמוד בפני אתגרים רציניים בכוונותיה להפיץ את השפעתה בו. על מתכני המדיניות האיראנית להיות זהירים בבחירת בעלות בריתם ולקחת בחשבון, שכל ניסיון גלוי שלהם לרכוש שליטה אזורית, עלול להסתיים במפח נפש עבורם.

הצלחתה של מדיניות החוץ של איראן תלויה ביציבות ובלגיטימיות המשטר מבית. ככל שיימשכו חילוקי הדעות בדרגים הבכירים של ההנהגה האיראנית, כך ייפגע יותר מעמדה הבינלאומי, ובכלל זה בקרבת בעלות בריתה. העובדה שארגון "חמאס" מעדיף כיום לנפנף בדגלי תורכיה על פני נפנוף בדגלי איראן אינה נובעת מתשלום בכסף תורכי. היא נובעת מהלגיטימיות של המשטר התורכי, הן מבית והן מעבר לים.

פוליטיקה אתנית באיראן בעקבות הבחירות לנשיאות של שנת 2009

ברנדה שפר

מבוא

איראן היא מדינה מולטי־אתנית. כמחצית מהאוכלוסייה האיראנית מורכבת ממיעוטים לא־איראניים, ובכללם אזורים, כורדים, תורכמנים, ערבים ובלוצ'ים. המיעוטים האתניים חיים בריכוזים באזורי הגבול של איראן, ורובם מקיימים קשרים עם אחיהם במדינות הגובלות באיראן (אזרבייג'אן, עיראק, תורכמניסטן, תורכיה, אפגניסטן ופקיסטן).

חוב הפרסומים של הזרם המרכזי בלימודי איראן מפחיתים בחשיבות תפקידם של המיעוטים האתניים בפוליטיקה האיראנית, תוך שימוש בטיעון, שרובם מזדהים עם איראן כתוצאה משנים רבות של חיים משותפים במדינה האיראנית, ובהתבסס על זהות שיעית משותפת. למרות זאת, ההיסטוריה המודרנית של איראן מוכיחה, שכל אימת שכוחו של השלטון המרכזי באיראן נשחק משמעותית, ניסו המיעוטים האתניים לקדם עצמאות או אוטונומיה לעצמם. דוגמאות לכך הן סוף תקופת השושלת הקג'ארית; מלחמת העולם השנייה; והשנה הראשונה לאחר המהפכה האסלאמית. בנוסף לכך, יחסים המבוססים על זהות משותפת הם דינמיים וקשרים היסטוריים אינם מבטיחים בהכרח הזדהות הדדית גם בעתיד. זאת ועוד, התפשטות כלי התקשורת והמידע בשנים האחרונות והנגישות אליהם הגבירו את הקשרים ואת יחסי הגומלין בקרב רבים מהמיעוטים האתניים באיראן ובין אחיהם שמעבר לגבול, ובהמשך לכך השפיעו על תחושת הזהות המשותפת שלהם.

מאמר זה בוחן את מקומם של המיעוטים האתניים בהתפתחויות הפוליטיות באיראן בעקבות הבחירות לנשיאות של שנת 2009. המאמר מבקש לטעון מספר טענות עיקריות. ראשית, המיעוטים האתניים לא מילאו תפקיד משמעותי בהפגנות ובפעילויות שלאחר הבחירות של 2009, וככל הנראה הם לא יהוו בשלב זה ראש החץ של מהלך לשינוי המשטר באיראן. יחד עם זאת, הם עשויים למלא תפקיד מכריע במקרה שיתעורר מאבק רחב ממדים באיראן.

שנית, אחת הסיבות העיקריות לכך שהמיעוטים לא היו פעילים בעימות אחרי הבחירות היא, שהם לא ראו במאבק זה גורם בעל השפעה כלשהי על המדיניות כלפי המיעוטים האתניים באיראן. אישיתוף הפעולה

של המיעוטים האתניים עם תנועת הרפורמה באיראן נבע גם מכך שאף שתנועה זו תומכת בדמוקרטיזציה של איראן, היא אינה תומכת במתן זכויות לשוניות ותרבותיות למיעוטים האתניים.

שלישית, אף שהמיעוטים האתניים לא מילאו תפקיד משמעותי בהפגנות שהיו לאחר הבחירות, התדירות והעוצמה של ההתקפות האלימות נגד גופים ונציגים של המדינה בפרובינציות המורכבות בראש ובראשונה ממיעוטים אתניים דווקא גברו בשנים 2009-2010 והפכו לאתגר מדיני משמעותי למשטר הנוכחי.

המיעוטים האתניים באיראן

איראן מוכרת באופן כללי כפרס, ותושביה - כפרסים. עם זאת, זוהי ישות פוליטית מולטי־אתנית. רוב הסטטיסטיקות שפורסמו על ההרכב האתני של איראן עברו תהליך של פוליטיזציה: המשטר נוטה להמעיט בדיווחיו על מספרי המיעוטים האתניים, בעוד שפעילי מיעוטים אלה, במיוחד עורכי דין החיים מחוץ לאיראן, נוטים לנפח את מספריהם. איראן אינה כוללת בסקריה שפות אִם או זהות לאומית, וחוקרים עצמאיים אינם יכולים לבצע סקרים באיראן ולקבל תשובות לא מצונזרות. לפיכך, כל הנתונים המספריים על הקבוצות האתניות השונות באיראן הם השערות גרידא.

האזרים, המיעוט האיראני הגדול ביותר, הם שיעים המדברים בשפה תורכית הקרובה מאד לזו המדוברת בתורכיה. הם מונים למעלה מעשרים מיליון - כשליש מכלל האוכלוסייה באיראן. רובו הגדול של המיעוט האזרי מרוכז בפרובינציות הצפון־מערביות הגובלות ברפובליקה של אזרבייג'אן (הפרובינציות של ארדביל, של מזרח אזרבייג'אן ושל מערב אזרבייג'אן).

הכורדים האיראנים הם המיעוט השני בגודלו, ומספרו מגיע לשמונה מיליון. הם חיים בעיקר בפרובינציות הצפון־מערביות הגובלות בתורכיה ובעיראק. התפתחויות בקרב הכורדים במדינות השכנות משפיעות על פעילותם של הכורדים באיראן ועל נושאים הקשורים לזהותם. בנוסף לכך, הכורדים האיראנים נתמכים על ידי ארגונים פוליטיים של הפזורה הכורדית הפעילים מאד בארצות הברית, קנדה ואירופה.

המיעוטים הערבים¹, התורכמנים והבלוצ'ים מונים כשני מיליון איש כל אחד. המיעוט הערבי מרוכז בפרובינציית הדרום-מערבית של חוזיסטאן הגובלת בעיראק; המיעוט התורכמני מאכלס את הפרובינציית הצפון-מזרחית של חורסאן, הסמוכה לתורכמניסטן; והבלוצ'ים ממוקמים בפרובינציית הדרום-מזרחית של סיסטאן-בלוצ'יסטאן, הגובלת הן בפקיסטן והן באפגניסטן. רבים מקרב הכורדים, התורכמנים והבלוצ'ים סובלים מאפליה כפולה גם בשל היותם מוסלמים-סונים.

שאלת הפוליטיקה האתנית באיראן קשורה בנושאים מדיניים שונים, ובכללם יחסי מרכז-פריפריה, יחסים בין המשטר לקבוצות לאישיות, מדיניות של פיתוח כלכלי ומדיניות חוץ. טהראן היא מטרופולין מולטי-אתנית, שיש בו נוכחות גדולה של כל הקבוצות האתניות באיראן, שרבות מהן התבוללו בתרבות הפרסית הדומיננטית. לעומת זאת, מיעוטים אתניים מהווים רוב האוכלוסייה בפרובינציות הלא מפותחות של איראן ואינם מתבוללים שם כמו במטרופולין של טהראן. ריכוזם בפרובינציות אלו לאורך גבולותיה של איראן מוסיף מצוקות כלכליות לאתגרי הזהות שלהם. בעשור האחרון ניסו מיעוטים אתניים אלה לשפר את מצבם הכלכלי על ידי שימוש בשפת האם שלהם כדי לפתח סחר ישיר עם המדינות השכנות - סחר שקל לקיימו גם בעזרת קשרי הדם האתניים וקשרי משפחה. נוכחותן של קבוצות גדולות יחסית של מיעוטים אתניים מעבר לגבולות המדינות השכנות מציבה אתגר ביטחוני בפני המשטר האיראני ומשפיעה באופן משמעותי על היחסים הביטראליים שבין איראן לשכנותיה.

למרות דבקותה באידיאולוגיה האסלאמית, שתיאורטית אינה יוצרת אבחנה בין מוסלמים על בסיס אתני, הרפובליקה האסלאמית של איראן מפלה באופן שיטתי את לשונותיהם ותרבותיהם של המיעוטים. רשמית, החוקה של הרפובליקה האסלאמית של איראן מעניקה זכויות לשונות למיעוטים האתניים, המאפשרות להם לחנך, להדפיס ולשדר בשפתם. למעשה, איראן אינה מרשה למיעוטים האתניים ללמד או ללמוד בבתי הספר בשפתם, ופרסומים בשפות אחרות מפרסית מוגבלים מאוד. בכל רחבי הפרובינציות האיראניות, שבהן יש לדוברי לשונות המיעוטים האתניים רוב, חייבים מורים ופקידי ממשלה לנהל את הדרושיח שלהם עם בני המיעוט עליו הם נמנים בפרסית, השפה הרשמית של הרפובליקה האסלאמית של איראן. מוריס קופיטהרון (Copithorne), הנציג המיוחד של הוועדה לזכויות האדם של האו"ם, קבע בדו"ח שלו על איראן, כי "אין ספק שהיחס למיעוטים באיראן אינו תואם את הבינלאומית לזכויות אזרחיות ופוליטיות"².

1 לעיתים קרובות מתייחסים אל הערבים האיראניים כאל "ערבים אווהזים".

2 ראו בנושא זה:

Report on the situation of human rights in the

בעוד איראן מונעת מהמיעוטים האתניים זכויות לשונות ותרבותיות קולקטיביות, היא מאפשרת לפרטים מקרב אותם מיעוטים, הפועלים לקידום תרבות אתנית או זכויות אתניות, להגיע לעמדות כוח במשטר. חלק מעמודי התווך של המערכת הפוליטית, הצבאית והדתית באיראן הם אנשים הנמנים על מיעוטים אתניים.

יש שונות רבה ברמת ההזדהות של חברי המיעוטים האתניים ושיתוף הפעולה שלהם עם המשטר האיראני. ניתן למצוא בקרב המיעוט האתני הגדול ביותר - האזרים - מספר רב של אנשים שהזהות הקולקטיבית הראשית שלהם היא איראנית, בעוד שהמרכיב האזרי מצטמצם לתחום הפולקלור והמשפחה. כמעט שליש מהאליטה הדתית באיראן הם אזרים, ורבים מזהים את עצמם כמוסלמים וכאיראנים.³ כך, למשל, האייתוללה עלי חמנהאי, "המנהיג העליון" של איראן, הוא ממוצא אזרי, וכמוהו מיר חוסיין מוסווי, מנהיגיה של מפלגת האופוזיציה הירוקה.

חלק מהאזרים באיראן שואפים לזכויות לשונות ותרבותיות, אך אינם דורשים שלטון עצמי או איחוד עם הרפובליקה של אזרבייג'אן. במקביל, ישנם אזרים הרואים את זהותם האזרית כעדיפה ומנהלים סדר יום בדלני.⁴ רוב חברי הקבוצות האתניות באיראן השואפות להרחיב את זכויותיהן התרבותיות רואים עצמם כאזרחים איראניים, המבקשים לשנות את מדיניות איראן בנושאים אלה, אך לא את גבולותיה. עם זאת, מגמות של זהות בקרב המיעוטים באיראן הן דינמיות ומושפעות מהזדמנויות שונות, מדיניות הממשלה ומהמצב הכלכלי.

מאז שנות התשעים של המאה העשרים הושפעו מגמות הזהות של אזרחי איראן על ידי הנגשות הקבועה לשידורי טלוויזיה מחו"ל באמצעות תשדורת לוויינים. המיעוטים האתניים באיראן נוטים לצפות בשידורי טלוויזיה כאלה המשודרים בשפות האם שלהם. כך, למשל, הרוב המכריע של האזרים באיראן נוטים לצפות בטלוויזיה התורכית, וכורדים רבים באיראן צופים בשידורים בשפה הכורדית המשודרים מאירופה. שידורים אלה מסייעים בהידוק הקשרים עם אותם בני מיעוט המתגוררים מחוץ לאיראן ובחיזוק הידע הלשוני והשימוש בשפה בקרב המיעוטים

Islamic Republic of Iran, prepared by the Special Representative of the Commission on Human Rights, Mr. Maurice Danby Copithorne, Pursuant to Commission Resolution 2001/17, Commission on Human Rights, Fifty-Eighth Session, 16 January 2002, <[http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/0/40FC68CD8A9A97F9C1256B8100525F97/\\$File/G0210126.pdf?OpenElement](http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/0/40FC68CD8A9A97F9C1256B8100525F97/$File/G0210126.pdf?OpenElement)>.

3 Michael Fischer, *Iran: From Religious Dispute to Revolution*, Cambridge, Harvard University Press, 1980, p. 78.

4 פרטים נוספים על מגמות של זהות בקרב האזרים באיראן ראו: Brenda Shaffer, *Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*, Cambridge, MA, MIT Press, 2002.

האתניים באיראן. עבור חלקים מהם, הדבר אף חיזק את זהותם האתנית וגרם לפיצול הסביבה התרבותית והבידורית שלהם. כדי להתמודד עם תופעה זו, יצא המשטר כמה פעמים במערכה להחרמת מקלטים של שיזורי לוויין. כך, למשל, הוא עשה במהלך קיץ 2006, במיוחד בפרובינציות שבהן יש רוב כורדי.

איראן שרטטה מחדש כמה פעמים את גבולותיהן של הפרובינציות, כדי למנוע מהמיעוטים המתגוררים בהן אפשרות להגיע לרוב. איראן גם פיצלה חלק מהפרובינציות לקטנות יותר, כדי להחליש את עוצמתן של אותן פרובינציות שבהן היה רוב למיעוט אתני. כזה היה גורלה של מזרח אזרבייג'אן, שחולקה ב-1993 לשתי פרובינציות. הפרובינציה החדשה - ארדביל - אינה נושאת את השם אזרבייג'אן, למרות העובדה שהמיעוט האזרי עדיין מהווה בה רוב.

נושא נוסף של אי-הסכמה בין איראן למיעוטים האתניים הוא מינויים של מושלים, שלא מאותו מוצא אתני, למשול בפרובינציות. כיוון שמושלי הפרובינציות ממונים על ידי הממשלה המרכזית ואינם נבחרים, עומדים לעיתים קרובות בראש הפרובינציות באיראן מושלים שלא רק שאינם מבני המקום, אלא שגם אינם מכירים באופן שוטף את השפה והמנהגים המקומיים וגורמים בכך לעיתים קרובות להתפרצות של מחאות.

ניתן למצוא פוליטיקה אתנית בקרב מוסדות ממשל שונים באיראן, ובמיוחד בפרלמנט. שם פועלות סיעות אתניות בלתי רשמיות, ואלו משמיעות את קולן ומשפיעות על המדיניות כלפי פרובינציות שבהן הקבוצה האתנית שלהן מהווה רוב. כמו-כן הן משפיעות בנושאי מדיניות חוץ המתייחסים למדינות שבהן בני אותה קבוצה אתנית מהווים רוב, כמו למשל הרפובליקה של אזרבייג'אן. סיעות אלו מורכבות מבני קבוצות מיעוט אתניות ממגוון של אזורים, כולל טהראן. היו מקרים בהם חברי פרלמנט הנמנים על סיעות אתניות, שנשאו נאומים בשפתם, במיוחד בכורדית, נדרשו לסיים את נאומיהם בשל כך.

בעקבות הבחירות לנשיאות ב-2009: פחות הפגנות ציבוריות, יותר פעולות אלימות

במהלך מערכת הבחירות של שנת 2009 חיזרו המועמדים לנשיאות אחרי קולותיהם של המיעוטים האתניים. כבר במערכות הבחירות לנשיאות של 1997 ו-2005 ניסו המועמדים לרכוש את ליבם של המיעוטים האתניים ולחזר אחרי קולותיהם על ידי מתן התחייבויות להרחיב את זכויותיהם הלשוניות והתרבותיות. ערב הבחירות ב-2009 פרסם ביטאון של מוסווי, Kalame Sebz (המילה הירוקה), מאמרי מערכת בשפות התורכמנית והכורדית, בהם הובטח כי מדיניותו של המועמד מוסווי תנהג בכבוד במיעוטים האתניים באיראן.⁵ בה בעת לא קרא מוסווי

לשינוי כלשהו לטובה במעמדן של שפות המיעוטים האתניים - נושא שהיה סוגיה מרכזית עבור פעילי מיעוטים אלה באיראן. עצם העובדה שמועמדים לבחירות נתנו הבטחות כאלו, מעידה על הבנתם את שאיפותיהם של המיעוטים האתניים להרחיב את זכויותיהם ועל הצורך להתייחס אליהן. בכך הם הפכו נושא זה לסוגיה פוליטית חשובה.

הבחירות הלא-תקינות לנשיאות איראן ב-2009 היו קטליזאטור להפגנות המוניות מצד חלקים נרחבים של הציבור האיראני נגד מדיניות המשטר. הפגנות אלו ניצתו מחדש כמה פעמים בשנה שלאחר הבחירות וכללו מגזרים רחבים של החברה האיראנית: ארגוני פועלים, ארגוני נשים, רפורמיסטים, מי שנשללו זכויותיהם הכלכליות ועוד.

המיעוטים האתניים לא היו בעלי משקל משמעותי בפעילות זאת שלאחר הבחירות באיראן. בהשוואה לתקופות אחרות, שבהן בלטו הבעות של אישביעות רצון ציבורית מצדם כלפי המשטר, ההפגנות שלאחר הבחירות לנשיאות ב-2009 התרכזו בערים שבהן היה רוב פרסי מובהק. דבר זה עומד, כאמור, בניגוד להפגנות שהיו בתקופות קודמות, כמו למשל הפגנות הסטודנטים בשנת 1999, בהן בלטה פעילות אנטי-ממשלתית במרכזי מיעוטים אתניים, כמו טברیز, בירת הפרובינציה של מזרח אזרבייג'אן.

גורם מרכזי שתרם לאי-התגייסותם הפוליטית של המיעוטים למחאות שלאחר הבחירות ב-2009 הייתה העובדה שהשחקנים המרכזיים בתנועת המחאה באיראן לא תמכו ברוב מטרותיהן של התנועות הפוליטיות של המיעוטים האתניים. הארגונים הפוליטיים העיקריים של המיעוטים האתניים רואים את מדיניותן של הדמויות המרכזיות ב"תנועה הירוקה", כמו מיר חוסיין מוסווי, בנושא המיעוטים כמדיניות זומה לזו של השלטון. גם הגרעין המרכזי המסורתי של הרפורמיסטים באיראן, התומך בדמוקרטיזציה במדינה, אינו תומך במתן זכויות מיעוט וזכויות תרבותיות למיעוטים האתניים. כתוצאה מכך, יש שיתוף פעולה מצומצם בלבד בין גורמי האופוזיציה העיקריים באיראן ובין התנועות הפוליטיות של המיעוטים שם. יחד עם זאת, בתגובה לפיגוע ההתאבדות הכפול בזהדאן, ביולי 2010, גינו כוחות האופוזיציה את מדיניות המשטר וטענו נגדו כי הוא מתנער מהדרישות הלגיטימיות של המיעוטים האתניים. הם גם יצאו נגד היד הקשה שהוא מפעיל כלפיהם, דבר המעודד אותם, לדבריהם, לבצע פעולות טרור.⁶ אין להוציא מכלל אפשרות שתגובה זו מבשרת על נכונות של תנועת האופוזיציה באיראן לגבש מדיניות חדשה כלפי המיעוטים האתניים במדינה.

בניגוד לירידה בכמות המחאות הפוליטיות הפומביות בעקבות הבחירות לנשיאות של שנת 2009, בלטה מאז פעילות אלימה משמעותית בפרובינציות המורכבות בעיקר ממיעוטים אתניים. פעילות זו נעשתה נגד

⁶ "Resurgence of 'Crushed' Extremists in Iran", *The National*, July 15, 2010.

מנגנונים ואישים המייצגים את השלטון, ובמיוחד נגד "משמרות המהפכה". סבב זה של התקפות אלימות בעלות רקע אתני החל למעשה ב- 2006, במיוחד באזורים המיושבים בבלוצ'ים, בכורדים ובערבים, אך ההתקפות האלימות התחזקו ב- 2010.

בעקבות הבחירות לנשיאות החלה מתקפה של השלטון לשבירת כוחה של האופוזיציה, ובמסגרת זו הוצאו להורג רבים מקרב המיעוטים האתניים, במיוחד כורדים. בנוסף לכך, נדונו עיתונאים שניסו לפרסם בשפות מיעוט אתניות לתקופות מאסר ארוכות.

להלן תיאור של המחאות האתניות העיקריות ופעולות אלימות שנעשו באיראן בעקבות הבחירות לנשיאות של שנת 2009.

בלוצ'ים

איראן נלחמת כמעט מזה עשור בתופעת החתרנות המתקיימת בפרובינציה של סיסטאן-בלוצ'יסטן - מרכז המיעוט הבלוצ'י באיראן. פרובינציה זו היא אחת מהעניות ומהבלתי מפותחות שבין הפרובינציות באיראן, עם שיעור אבטלה מהגבוהים ביותר במדינה. הפרובינציה גובלת בפקיסטן ובאפגניסטן, ויש לה קשרים אתניים עם קבוצות של אותו מיעוט החיות בשתי מדינות אלו. בפרובינציה המאוכלסת בבלוצ'ים בפקיסטן השכנה - בלוצ'יסטן - יש פעילות חתרנית מאז שנת 2004.

בשנים האחרונות היו התקפות רבות על חיילים איראניים ועל "משמרות המהפכה" בפרובינציה של סיסטאן-בלוצ'יסטן, והמשטר אינו מצליח לשלוט בה ביעילות. פועלת שם קבוצה קיצונית בשם ג'ונדאללה (חיילי אללה), שמאז הופעתה ב- 2003 קיבלה על עצמה אחריות לחטיפות ולרציחות רבות ול- 15 התקפות טרור. חברי ג'ונדאללה החריפו את פעילותם בדצמבר 2008, כאשר החלו לבצע פיגועי התאבדות. מאז הם עשו כמה פיגועים רחבי היקף כאלה בפרובינציה של סיסטאן-בלוצ'יסטן, בעיקר בשנים 2009-2010. כך, למשל, ערב הבחירות לנשיאות ביצעו אנשי ג'ונדאללה פיגוע התאבדות במסגד שיעי בפרובינציה, שכתוצאה ממנו נהרגו 25 איש. במאי 2009 התקיפו אנשי הארגון את מטה הבחירות הראשי של הנשיא אחמדינג'אד בזהדאן.

אנשי ג'ונדאללה מכוונים את התקפותיהם במיוחד נגד חברי "משמרות המהפכה". כך, לדוגמה, באוקטובר 2009 נטל על עצמו הארגון אחריות להריגתם של בכירים מקרב "משמרות המהפכה" בפרובינציה.

בין ההתקפות הדרמטיות ביותר של חברי הארגון היו שני פיגועי ההתאבדות ב- 15 ביולי 2010 במסגד ג'אמע בזהדאן, שגרמו ל- 27 הרוגים וליותר מ- 300 פצועים. בין ההרוגים - 15 חברי "משמרות המהפכה". הפיגועים התרחשו ביום "כוחות משמרות המהפכה", שהוא גם יום הולדתו של האימאם חוסיין, האימאם השיעי השלישי, ונעשו מתוך כוונה לפגוע ב"משמרות המהפכה" דווקא ביום סמלי זה שלהם. בתגובה לפיגועי התאבדות אלה איימו פקידים איראניים לשקול חדירה לשטח פקיסטן כדי לרדוף שם

אחר מבצעי הפיגועים. פקידים איראניים גם טענו שג'ונדאללה נתמך על ידי ארצות הברית והצהירו כי זו "תשלום" על התקפות הארגון.

המתקפה על המסגד בזהדאן באה בעקבות הוצאתו להורג של מנהיג ג'ונדאללה, עבד אל-מאלק ריג'י, ביוני 2010, לאחר שנתפס בפברואר אותה שנה.⁷ פיגוע ההתאבדות הכפול של יולי 2010, קרוב לחודש לאחר הוצאתו להורג של ריג'י, מהווה ביטוי בולט לכך שהארגון עדיין חי ופעיל, למרות שאיבד את מנהיגו. עם זאת, לא ברור איזו תמיכה עממית יש לארגון בקרב הבלוצ'ים באיראן ובאיזו מידה הם מזדהים עם מטרותיו.

כורדים

בתקופה שלאחר הבחירות לנשיאות היו הפרובינציות הכורדיות מרכזה של פעילות חתרנית נגד המשטר. חתרנות זאת החלה כבר בשנת 2007 וגברה ככל הנראה מאז, תוך שהעיתונות האיראנית מדווחת בכל אותה תקופה על התנגשויות ועימותים עם קבוצות כורדיות מזוינות. בספטמבר 2009 הצליחו מורדים כורדים לרצוח מספר פקידים בכירים בפרובינציה האיראנית של כורדיסטן, ובאפריל 2010 רצחו מורדים כורדים את התובע הכללי של הפרובינציה.

במסגרת מאמצים ללחום במורדים הכורדים, ערכו כוחות איראניים עשרות התקפות והפגזות לא מכוונות על עיירות כורדיות בעיראק. ממשלת עיראק והממשלה של הפרובינציה החציאוטונומית של אירביל הגישו כמה מחאות לשלטונות איראן על התקפות נגד כורדים בעיראק שנעשו על ידי כוחות איראניים שחצו את הגבול.⁸

איראן ותורכיה משתפות פעולה נגד המורדים הכורדים. כך, פקידים איראניים ותורכים התייחסו לא אחת בפומבי לחתרנות הכורדית והתחייבו לפעול במשותף נגדה. פקידים בשתי המדינות גם גילו, כי כוחות של צבאות איראן ותורכיה ערכו התקפות משותפות ומתואמות נגד מטרות כורדיות.⁹

רבים מבין המוצאים להורג, במסגרת פעולות המשטר באיראן לשבירת כוחם של גורמי האופוזיציה בעקבות הבחירות לנשיאות, היו פעילים כורדים. ההוצאות להורג נמשכו גם ב- 2010, כאשר במאי אותה שנה נתלו חמישה פעילים כורדים. המשטר סרב למסור את גופות המוצאים להורג למשפחותיהם, קרוב לוודאי משום שחשש שהלווייתיהם יגרמו להפגנות המוניות ולאלימות נוספת. יתר על כן, ערב הוצאתם להורג ניסה חבר הפרלמנט האיראני עבד אל-ג'באר

7 מעניין שבעקבות הדיווח הרשמי באתר הטלוויזיה האיראנית על תלייתו של ריג'י, חלק מהתגובות חלקו לו שבחים ועודדו את הלאומנות הבלוצ'ית. ראו: <http://www.presstv.ir/detail.aspx?id=128242&sectionid=351020101>

8 "Iraq Condemns Iranian Shelling of Kurd Villages", Reuters, May 5, 2009.

9 "Turkey and Iran Unite to Attack Kurdish Rebels", New York Times, June 6, 2008.

כראמי, המייצג את סנאנדאג', בירת הפרובינציה של כורדיסטן, למנוע אותן, ובתגובה לכך אָץ על ידי מושל הפרובינציה. כראמי אף ניסה להביא לשחרור גופות ההרוגים ללא הצלחה.¹⁰ פעילותו של כראמי מצביעה, ללא ספק, על קרע אפילו עם הכורדים, המהווים חלק ממנגונוני השלטון של המשטר באיראן.

אזרים

בניגוד לכורדים ולבלוצ'ים, נראה שחלה ירידה בפעילות הפוליטית ובפעולות האלימות של המיעוט האזרי בתקופה שלאחר הבחירות לנשיאות. במהלך 2006-2007 דווקא געשו הפרובינציות האזריות מהפגנות וממחאות, שרבות מהן הסתיימו בהרוגים ובפגיעות במפגינים.¹¹ במסגרת זו גם נעצרו ונאסרו עשרות פעילים של המיעוט האזרי, מה שגרם לפגיעה ביכולותיה של תנועת האופוזיציה בפרובינציות המיושבות באזרים לפעול ערב הבחירות לנשיאות ב-2009.

כאמור לעיל, למרות מוצאו האזרי של מוסווי והשימוש הגלוי שלו בשפה האזרית בנאומים שנשא במסגרת מסע הבחירות שלו בפרובינציות האזריות, הוא ומחנהו נחשבים בעיני פעילים אזרים רבים כמי שאינם תומכים כלל בעניינם. זימוי זה של מוסווי התחזק בעקבות הכפשות שהשמיע נגד האזרים הנשיא לשעבר מוחמד ח'תאמי במאי 2009, במהלך מערכת הבחירות בה פעל לטובתו של מוסווי. דברי ההכפשה צולמו והוכנסו לאתרי אינטרנט שונים ול"יד טיוב". בעקבות זאת יצאו פעילים אזרים להפגנות, בכלל זה באוקמיה, בטבריז ובטהראן.

המכה שהנחית המשטר על פעילי המיעוט האזרי ב-2006-2007 הביאה לצמצום מספר המשתתפים בהתכנסות המסורתית השנתית של האזרים במבצר באַבְק בצפון איראן. האזרים אימצו לעצמם כסמל את באבֶק ח'וֹקְאֶמְדִין, שעמד בראש מרידה נגד השלטון הזר וסרב לקבל על עצמו את תרבותם של כובשי ארצו. האזרים מתכנסים מדי יוני כדי לחגוג את יום הולדתו ומנצלים לעיתים קרובות התכנסויות אלו כדי להשמיע בפומבי קריאות לקבלת זכויות לשוניות ותרבותיות. מאז ההתכנסות של יוני 2006 החלו, כאמור, שלטונות איראן לנקוט צעדים חריפים כדי לצמצם ואף למנוע את המשך ההתכנסויות בבאבֶק.¹²

¹⁰ "Relatives of Kurds Executed in Iran Are Denied the Remains, and 2 Are Arrested", *New York Times*, May 11, 2010.

¹¹ אזרים איראנים הפגינו ופתחו במהומות במאי 2006, על רקע פרסום קריקטורה בעיתון איראני רשמי שתיארה את המיעוט האזרי כמקק והדריכה את הקהל להרעיב אותו עד שילמד לדבר פרסית. הפגנות ומהומות אלו היוו הוכחה לזרמים ולתחושות של אישבעות רצון וניכור הקיימים אצל האזרים, ולפיכך היה סביר שחזרו על עצמם. ואכן, הפגנות המוניות כאלו אירעו גם במאי 2007, ביום השנה לפרסום הקריקטורה.

¹² "Iran: Authorities Should Exercise Restraint in Policing Babek", Castle gathering and address human rights violations against Iranian Azeri Turks, Public Statement, Amnesty International (AI Index: MDE

למרות המחאות הלא־משמעותיות של האזרים בעקבות הבחירות לנשיאות והצעדים נגד התכנסויות באבֶק, אזרים איראנים מצאו דרך לתת ביטוי לדעותיהם האנטי־מסדיות בשני נושאים, בשאלת עמדתה הפרוארמנית של איראן בסכסוך נגורנו קראבאך ובנושא הנזק הסביבתי לאגם אורמיה.

במהלך שנת 2010 ארגנו פעילים אזרים מחאות נגד מדיניות המשטר האיראני, שלטענתם גרמה נזקים סביבתיים משמעותיים לאגם אורמיה הנמצא באזור המיושב באזרים רבים. תנועות לאומיות במשטרים לא־דמוקרטיים משתמשות לעיתים קרובות בנושאי הסביבה כנושאים "בטוחים" כדי לאתגר את המשטר וכדי לגייס את בני עמם למאבקים פוליטיים: נושאי הסביבה היו בין הראשונים שהועלו על סדר היום על ידי תנועות לאומיות בברית המועצות בראשית תקופת ה"גלאסנוסט" שם. בתגובה למחאות אלו, האשימה ראש מחלקת הסביבה בממשלו של אחמדינג'אד, פאתמה ואז ג'ואדי, את ארצות הברית וסין במוותו של האגם. במקום לדון בתפקידה של ממשלת איראן בגרימת הנזק, היא טענה ששתי מדינות אלו היו האשמות העיקריות בגרימת התופעה של גזי החממה, שהביאה לגוויעתו של האגם.¹³

כאמור, האזרים מחו גם נגד שיתוף הפעולה של איראן עם ארמניה, למרות שזו כבשה שטחים ברפובליקה של אזרבייג'אן. מאז תחילת המלחמה בין הרפובליקה של אזרבייג'אן לארמניה ב-1992 סביב אזור נגורנו־קראבאך השנוי במחלוקת ביניהן, הביעו האזרים באיראן, כולל פקידים איראנים ממוצא אזרי, הסתייגות ממדיניות שיתוף הפעולה הקרוב של איראן עם ארמניה. בין הנושאים להם מתנגדים האזרים כיום - החלטתה של איראן לאפשר לארמניה לפתוח קונסוליה בעיר האזרית טבריז שבצפון־מערב איראן. פתיחת הקונסוליה הארמנית שם נדונה בביקור של הנשיא אחמדינג'אד בירוואן ב-2008.

ערבים

כמו האזרים, גם אצל המיעוט הערבי באיראן חלה ירידה משמעותית בפעילות נגד המשטר בתקופה שלאחר הבחירות לנשיאות, וזאת בניגוד לשנים הקודמות. במהלך 2005-2006 היו פיגועי טרור רבים באיראן באזורים המיושבים בערבים, ובעיקר בעיר אהוּז. פיגועים אלה נעשו בשם ארגונים הפועלים למען זכויותיהם של הערבים באיראן. בתגובה, אסר המשטר והוציא להורג עשרות מאזרחי אזורים אלה, מהלך שהחליש את כוחם של הארגונים הערביים באיראן. לדברי ארגון האופוזיציה "החברה לידידות בריטית־אהוּזית" ("The British Ahwazi Friendship Society"), הפועל בלונדון למען זכויותיהם של האוכלוסייה הערבית באיראן, שלטונות איראן אף ביצעו התקפות על אתר האינטרנט שלו.¹⁴

13/074/2006).

Institute for War and Peace Reporting, April 26, 2010.

¹⁴ <<http://www.unpo.org/article/4204>>

סיכום

פעילות המיעוטים האתניים באיראן עברה שינוי לאחר הבחירות לנשיאות: יש בה פחות פעילות פוליטית פומבית ויותר התקפות אלימות נגד המשטר. לא ברור עד כמה תומך הציבור הרחב מקרב מיעוטים אלה בפעילות אלימה, ולכן גם קשה לדעת אם מדובר בתהליך של הקצנה בקרב אותם מיעוטים, או רק בקרב קבוצות שוליים בתוכם. מכל מקום, עצם התייחסות המשטר האיראני להתקפות נגדו בתקשורת, מעידה בברור על היותן אתגר נוסף עבורו שאין הוא יכול להתעלם ממנו.

בעוד תפקידם של המיעוטים האתניים לא משמעותי במחאות שפרצו אחרי הבחירות לנשיאות באיראן, נראה, שאם יוצב אתגר משמעותי בפני המשטר, חלק מארגוני האופוזיציה בקרב המיעוטים האתניים עשויים

להצטרף למאבק ולשמש לשון מאזניים במאבק.

כתגובה לכל הדרישות שבאו על בסיס אתני, האשימה טהרן את ההשפעות הזרות וניסתה לפעול לדה-לגיטימציה של דרישות המיעוטים האיראניים לזכויות תרבותיות ולשוניות, על ידי הצגתם ככלי שרת בידי מדינות זרות ובראשן בריטניה, ארה"ב וישראל.

המשטר האיראני עושה אך מעט כדי להתמודד עם דרישותיהם של המיעוטים האתניים, ובעצם מסתפק ביד הקשה שהוא מפעיל נגד פעיליהם. מדיניות קשה זו של השלטון נראית כמשתלמת בטווח הקצר, לאחר שהחלישה את יכולותיהן של קבוצות אופוזיציה שונות, ובהן האזרים והערבים. עם זאת, בטווח הארוך עשויה מדיניות זו לניכור במספר גדל והולך של בני מיעוטים אתניים ולגרום לגידול במספרם של פעילי האופוזיציה בקרבם ואף להקצנה נוספת בעמדותיהם.

המהפכה האסלאמית באיראן: בצל חילוקי דעות פנימיים

ד"ר מנשרי*

עם כל האתגרים, שלטון אנשי הדת אכן נראה יציב, לפחות לפי שעה, אולם המהפכה טרם הוכיחה כי סיסמתה אל-אסלאם הו אל-חל (האסלאם הוא הפתרון), היא אכן הדרך העיקרית לקידום הפרט והחברה.

אכן, לאחר הזעזועים הראשונים בשנתיים הראשונות של המהפכה, גילו מוסדות המשטר יציבות מרשימה. מאז 1981 ועד 1989 כיהנו באיראן אותו "מנהיג עליון" (איתאללה ח'מיני), נשיא (עלי ח'אמנהאי), ראש ממשלה (מיר-חוסין מוסווי), ואותו יו"ר הפרלמנט (עלי אכבר האשמי רפסנג'אני). למרות הזעזוע הטראומטי עם פטירת ח'מיני ב-1989, היציבות נשמרה. ח'אמנהאי נקבע ליורשו של ח'מיני כמנהיג העליון ורפסנג'אני נבחר לנשיא. לאחר שתי קדנציות של רפסנג'אני בנשיאות התרחש מהלך חריג בקנה מידה אזורי ובבחירות לנשיאות ב-1997 נבחר מוחמד ח'אתמי, מועמד תנועות הרפורמה שגבר על נציג האליטה השלטונית, עלי אכבר נאטק-נורי. ח'אתמי נבחר אף לקדנציה נוספת ב-2001. וב-2005, שוב שינוי משמעותי, כאשר במקום ח'אתמי, סמל הרפורמה, נבחר מחמוד אחמדינז'אד, הקיצוני שבין המועמדים. הוא אף נבחר בשנית ב-2009, אף אם בבחירות שניות במחלוקת. במהלך השנים הללו התקיימו כסדרן בחירות למג'לס (פרלמנט), לרשויות מקומיות, ל"מועצת מומחים". אולם, אף אם כל אלה מצביעים על שינויים משמעותיות בתוך הממסד השלטוני, המשטר, ככזה, עומד על מכונו.

אולם מהפכות אינן באות לעולם רק כדי להחליף משטר אחד במשנהו אלא להביא לשיפור מצב הפרט והחברה ולהוכיח, כי באידיאולוגיה שלהם נמצא המזור לחוליי החברה. אכן, בעבור קברניטי "איראן החדשה" לא היתה "המהפכה האסלאמית" כותרת גרידא לתנועתם המהפכנית, ותפיסת השלטון לא היתה מטרה בפני עצמה. מטרתם היתה להגשים את האידיאלים המהפכניים, הן לפתרון בעיות החברה ולכינון משטר אסלאמי, והן להצגת המהפכה כמודל לחיקוי לחברות המוסלמיות בכלל: **מהפכה** בכל תחומי החיים; **אסלאמית** מבחינת ערכיה ומגמותיה הכלליות. 31 שנה אחרי, טרם נרשם שינוי של ממש בשני התחומים המרכזיים שלמענם הלך העם האיראני למהפכה: הפערים החברתיים והמצוקות

המהפכה האסלאמית באיראן, ב-1979, שמה קץ למשטר בית פהלווי אשר שלט באיראן מעל יובל שנים, והביאה למיגור המלוכה האיראנית, בעלת מסורת של כ-2,500 שנה, ולכינון רפובליקה אסלאמית ראשונה מסוגה במזרח התיכון החדש. למהפכה האסלאמית היתה השפעה מרחיקת לכת על החברה האיראנית והיו לה השפעות מפליגות הרבה מעבר לגבולותיה- במזרח התיכון, בעולם האסלאם בכלל ואף הרבה מעבר לו. בכך היתה המהפכה האסלאמית לאחד המאורעות החשובים במזרח התיכון בסוף המאה העשרים ולאחד מציוני הדרך הבולטים ביותר בתולדות איראן החדשה.¹

המהפכה בהנהגת איתאללה רוחאללה ח'מיני, מהווה דגם חדש של תנועה מהפכנית בתולדות המזרח התיכון בעת החדשה. ההפיכות הרבות שהתחוללו באזור (ובעולם השלישי בכלל), בעיקר מאמצע המאה העשרים, בוצעו, בדרך כלל, על ידי קבוצות קטנות, חסרות בסיס תמיכה עממי, ורק לאחר תפיסת השלטון ניסו לגבש תמיכה רחבה במשטרן ונאמנות לאידיאולוגיה החדשה שהתנוו. לעומתן, המהפכה באיראן הונהגה בעיקר על ידי אנשי דת (עלמא); היא נהנתה מראש מתמיכה עממית רחבה-כתנאי מוקדם לתפיסת השלטון ולא כתוצאה ממנה-והאידיאולוגיה "החדשה" שהציגה לא היתה אלא חזרה אל מורשת העבר המפואר של ראשית האסלאם.

בשלושה העשורים הראשונים לשלטונו התמקד המשטר האסלאמי בשתי מטרות עיקריות: ייצוב וביסוס המשטר; והגשמת האידיאולוגיה המהפכנית שהניעה אותו, כאמצעי לכינון חברת מופת אסלאמית ולריפוי התחלואים-החברתיים, הכלכליים, הפוליטיים-שהעיקו על הפרט והחברה.

* ברצוני להודות למר ברנדון פרידמן ולגב' דניאל דיגלי, תלמידי המחקר במרכז ללימודים איראניים באוניברסיטת תל אביב על עזרתם באיסוף החומר לכתיבת מאמר זה.

¹ על המדיניות האיראנית מאז המהפכה, ראו בספרי: David Menashri, *Iran: A Decade of War and Revolution*, New York, Holmes and Meier, 1990.

ניתוח ההתפתחויות מאז פטירת ח'מיני, ראו:

David Menashri, *Post Revolutionary Politics in Iran: Religion, Society and Power*, London, Prank Cass, 2001.

הכלכליות נשארו בעינם, ואין יותר חופש באיראן היום משהיה בימי השאה.

תפיסת השלטון וביסוס מעמד אנשי הדת היו קלים מיישום התורה המהפכנית ומפתרון הבעיות שהעיקו על החברה. עם ניצחון המהפכה נקרא המשטר החדש ליישם את תורתו ולהוכיח כי היא אכן טומנת בחובה פתרונות לבעיות המעיקות, אשר מלכתחילה הניעו את גלגלי המהפכה. אולם עד מהרה התברר, כי בדומה לתנועות אידיאולוגיות אחרות במערב מאופוזיציה לשלטון, נאלץ גם הממשל האסלאמי לסגל את הדוקטרינה למציאות בחיפוש אחר תשובות מעשיות לבעיות המתעוררות. אולם, לגבי המימדים, הקצב ועומק השינוי, הגישות חלוקות. בתוך כך התגלעו מחלוקות מהותיות בדבר המדיניות שיש לנקוט אף בתוך הגרעין הקשה של נאמני "הקו של ח'מיני". חילוקי הדעות ניכרו כבר למן ימיה הראשונים של המהפכה, אך הלכו והתגברו בשנים האחרונות ורשמו שיא חדש עם בחירתו של ח'אתמי לנשיא איראן, ועוד יותר, עם בחירתו של אחמדינז'אד. הבחירות ב-2009, הפכו כבר לעימות גלוי ואלים בין המחנות הניצים. בתוך כך, המשיכה הספינה האיראנית להיטלטל על מים גועשים בחיפוש אחר הדרך לאיזון בין הלהט המהפכני ובין השיקולים הפרגמטיים, בין הרצון לשמור אמונים לתורת המהפכה לבין הצורך לניהול יעיל של המדינה, בין דת למדינה, בין האסלאם למערב.

מאמר זה מבקש לנתח את הבדלי הגישות במחנה המהפכני ולבחון את כוחן היחסי של התנועות השונות. למרות שמוקד הדיון יהיה סביב הבחירות לנשיאות ב-2009, יעשה ניסיון לבחון את השקפתן וכוחן היחסי של התנועות השונות בהתפתחותן הכוללת במסגרת המהפכה האסלאמית.

אידיאליזם מול פרגמטיזם במדיניות המהפכנית

המהפכה נודעה אמנם בשמה "המהפכה האסלאמית" (אנקלאב-אסלאמי), והמשטר באיראן מכונה "משטר אסלאמי" (ח'אמתי-אסלאמי) או "רפובליקה אסלאמית" (ג'מ'הורי-אסלאמי), ואולם ראוי להציב בפתח הדיון את השאלה, באיזו מידה אכן היתה המהפכה (כמו גם תנועות אסלאמיסטיות אחרות באזור) אסלאמית מבחינת שורשיה ומטרות מחולליה?

ביסודו, האסלאם (בדומה ליהדות, אך בשונה מהנצרות) הוא דת טוטלית, שאין בה הבחנה בין דת לפוליטיקה, בין דת למדע, בין הדת לדפוסים חברתיים או כלכליים. דפוס השלטון נגזרים מהאמונה, המדיניות הכלכלית מוכתבת על-ידי האסלאם, השיטה החברתית וערכי התרבות מושפעים מעקרונות אלה וגם דפוס החיים היומיומיים מוכתבים על-ידי המסורת הדתית. על-פי תיאוריה כוללנית זו, התנועות האסלאמיסטיות יכולות להיחשב דתיות, באשר הגורמים שהניעו אותן היו אכן כוללניים ומקיפים. אולם מנקודת מבטו של

המשקיף, המבחין בין דת לבין דפוסים חברתיים, שיטה כלכלית ומערכת פוליטית, מניעי המהפכה חורגים מגדר מניעים "דתיים" גרידא. אנשים שונים נהו אחרי המסר המהפכני מסיבות שונות: תקווה לחופש פוליטי, לשיפור המצב הכלכלי, או לאספקת שירותים חברתיים טובים יותר, מורת רוח מ"המתקפה התרבותית" של המערב, מהתגברות ההשפעה הזרה במדינה או מההתרחקות מערכי האסלאם. אזרחי איראן, שנשארו את המהפכה על כתפיהם, ראו באסלאם מסר הכולל הבטחה לפתרון המצוקות שהחברה שרויה בהן, פתרון שיש בו להבטיח עתיד טוב, אם לא להם עצמם, לפחות לילדיהם. לכל חוליי החברה הציעה "החזרה לאסלאם" מזור. הסיסמה המהפכנית מקפלת בתוכה את עיקר המסר – "האסלאם הוא הפתרון" (אל-אסלאם הוא אל-חל) – מסר אשר כל מוסלמי יכול על נקלה להבין את פשרו ולהזדהות איתו, אף אם לתת לו משמעויות שונות. ניתן לומר, אם כן, כי יותר משהיתה זו מהפכה אסלאמית מבחינת מניעה, היא היתה כזו מבחינת תוצאותיה: מהפכה שהולידה משטר אסלאמי. אם כך, ניתן לומר כי סוד יציבותו של המשטר, לאורך זמן, אינו טמון במידת החזרה אל האסלאם, אלא ביכולתו לפתור את הבעיות העומדות בפני אזרחי איראן.

השאלה השנייה היא, באיזו מידה היתה תורתה של התנועה המהפכנית נאמנה למסורת האסלאמית? בעקבות המהפכה באיראן ניכרה נטייה לראות בהשקפות שביטא ח'מיני כמייצגות את ההגות האסלאמית, ומכל מקום את האסלאם השיעי. למעשה, האסלאם (כמו היהדות והנצרות) הוא ים נרחב של דעת, אשר עקרונותיו עברו תמורות במרוצת הדורות. קשה להגדיר הגות מסוימת כמבטאת את האסלאם (בהא הידועה). מבחינת הדוקטרינה הדתית, אין לאף פרשנות יתרון על פני זולתה. יש מידה של פלורליזם רעיוני בתוך עולם האסלאם. גדולי פוסקי ההלכה באיראן היו חלוקים תדיר בפרשנויותיהם. כך היה בתחילת המהפכה (אז התנגד להשקפות ח'מיני האיתאללה כאט'ם שריעתמזדרי, איש הדת הבכיר ביותר באיראן אז, שהיה במעצר בית עד מותו ב-1986), לאחר מכן בלט בהתנגדותו למדיניות המהפכה איתאללה חוסין עלי מונתזרי (שמלכתחילה נקבע על-ידי ח'מיני להיות יורשו) ואף ממנו נשללה הזכות להתבטא בחופשיות מאז 1989 ועד פטירתו אשתקד. גם ראש השיעים בעיראק היום, איתאללה עלי סיסתאני (בעצמו ממוצא איראני) חלוק על ח'אמנהאי, למשל בשאלת יחסי דת ומדינה. נקודה זו זוכה כיום להדגשה גוברת מצד חוגים הכופרים בפרשנות שכופים ראשי המשטר השמרניים. ביטוי מובהק לתפישות אלה נותן כיום אחד האינטלקטואלים הבולטים באיראן, פרופ' עבדול-כרים סורוש, השב וטוען: אין לאסלאם פרשנות יחידה, אין פרשנות אחת עדיפה על פני האחרת, אין פרשנות אולטימטיבית של הדת, וכן, בהתרסה קשה נגד מדיניות המשטר האסלאמי, לא תיתכן פרשנות רשמית לאסלאם. מעבר לטענות כוללניות אלה, הכופרות בקיומה של פרשנות יחידה בעלת תוקף

הנסיגה מן הדוגמות התבטאה בשורה ארוכה של נושאים, ליוותה את המדיניות המהפכנית מראשיתה, והוגברה בהדרגה מאז פטירת ח'מיני (ביוני 1989). כך, בחלוף הזמן הלך וגבר בהדרגה האינטרס הממלכתי על האידיאל המהפכני.

למעשה, כמעט בכל מקרה בו היתה התנגשות ביניהם, גבר האינטרס על הדוגמה. כך למשל, אף-על-פי שמבחינה אידיאולוגית היה הרעיון הלאומי זר לרוח האסלאם, לא יכול היה המשטר החדש להתעלם משיקולים לאומיים ונאלץ להתחשב באינטרסים הפרטיקולאריים של איראן בעיצוב מדיניותו. כיצד ניתן להבין אחרת את השליה האידיאולוגית של קיום מחיצות בעולם האסלאם ואת ההתכחשות לרעיון הלאומי עם הפסיקה בחוקה, כי רק שיעי ממוצא איראני יכול לשמש כנשיא באיראן? איך אפשר ליישב את הסתירה בין הרעיון האחדותי, העל-לאומי, ובין התעקשות ח'מיני לכנות את המפרץ בשם "המפרץ הפרסי"? כיצד ניתן לגשר על הפער בין ההגות האסלאמית, העל-לאומית עם היחסים הקרובים שמקיימת איראן עם סוריה, שבראשה הבעת' החילוני, אשר לאומיות ערבית היא נדבך חשוב שלו?

ח'מיני גם סיפק את הבסיס הדוקטרינרי להעדפת האינטרס על-פני הדוגמה. בהידרשו לסוגיית סמכויות הממשלה במדינה האסלאמית, פסק ב-1988 שיש להעדיף את האינטרס הממלכתי על-פני האידיאולוגיה המהפכנית. הוא קבע אף, כי לממשלה יש זכות להרוס מסגד או להשעות את מילוי מצוות היסוד באסלאם, אם האינטרס של המדינה (צלחה-י כשוור) מחייב זאת.⁴ ירושת ח'מיני היתה חריגה בוטה נוספת מעיקרון ולאית-י פקיה. על-פי השקפת ח'מיני ועל-פי חוקת 1979, על המנהיג העליון (רהב'ר) להיות איש הדת הבכיר ביותר בלמדנותו ובצדקנותו (אעלם ואצדק). אולם, איש מן התיאולוגים הבכירים לא היה נאמן דיו לדוגמה זו, ואף לא אחד מתלמידיו הנאמנים של ח'מיני לא היה בעל מעמד הלכתי רם דיו לירושה. קביעת ח'אמנהאי ליורש, כשהוא נעדר סמכויות הלכתיות ראויות, מהווה הוכחה נוספת לעליונות השיקול הפרגמטי על פני התפישה האידיאולוגית. ההצדקה שניתנה אז לבחירתו, כי יש לו ניסיון של שתי קדנציות בנשיאות ששמה ללעג את הדוקטרינה. אם זה היה הקריטריון לשלטון, מדוע לא יהיו צדאם חוסיין, חוסיין מבארכ ואף השאה, לכולם הביע המשטר האסלאמי התנגדות, ראויים לשלטון?

למרות הפרגמטיזם, היו חילוקי דעות מהותיים במחנה המהפכני לגבי מימדי הפרגמטיזם, תחומי הרפורמה וקצב השינוי. חילוקי הדעות משקפים הבדלי תפישות, אך גם מחלוקות פוליטיות ויריבויות אישיות. שני הפלגים העיקריים המתמודדים בשנים האחרונות על התווית הדרך המהפכנית (ויש קבוצות ותת-קבוצות רבות אחרות), המכונים רפורמיסטים, פרגמטים או מתונים מצד אחד; ושמרנים, רדיקלים וקיצוניים מצד שני, נאבקו בעוז על קביעת דרכה של המהפכה.⁵

4 כיהאן (תהראן), 7 בינואר 1988.

5 כל ניסיון לאפיין בצורה מדויקת את המחנות השונים בהכרח

בלבדי, בחרו כי ההשקפות שנשאה המהפכה לא רק שלא ביטאו את "האסלאם" או "האסלאם השיעי", אלא גם לא ביטאו את הזרם המרכזי בהגות הזאת בדורות האחרונים או בקרב ראשי העלמא באיראן ערב המהפכה. יתר על כן, היה בהן חידוש גם בהגותו של ח'מיני, לעומת עמדות שביטאו לפני שנות השבעים. למעשה הצליח ח'מיני להעלות השקפות שהיו שוליות בשיעה, אל מרכז ההגות הדתית, והפך אותן ללב המצע המהפכני שלו, ולתורת המשטר האסלאמי. לרבות מהשקפותיו של ח'מיני כפי שבוטאו ערב המהפכה האסלאמית, לא היה זכר בהגות השיעית החדשה,² וגם לא בכתבים קודמים שלו עצמו.³ כך, לא פחות משהיתה המהפכה, אסלאמית מבחינת תורתה, היוותה תורתה מהפכה בתפישות היסוד שהיו מקובלות אז בעולם באסלאם.

השאלה השלישית היא, באיזו מידה מדיניות המשטר האסלאמי תואמת את האידיאולוגיה איתה הגיעו אנשי הדת לשלטון. סקירת המהפכות לאורך ההיסטוריה מראה, כי קיים פער ניכר בין רעיונות המהפכה ערב תפיסת השלטון לבין התנהגותם בפועל של המהפכנים מאז נטלו לידיהם את רסן השלטון. באופוזיציה ניתן להציג תורה אידיאלית-תיאורטית; בשלטון לא תמיד ניתן לממש את ההבטחות שגלומות בה ויש צורך בסיגול הדוגמה לתנאי המציאות המשתנים. כך, כמעט תמיד, כאשר הייתה התנגשות בין אידיאולוגיה לבין אינטרסים, גברו האינטרסים על האידיאולוגיה. המחלוקת הגדולה באיראן היא, אכן על מידת הפרגמטיות הנדרשת, באילו תחומים ובאיזה קצב ובהוראת מי ניתן לחרוג מהדוגמה. בשאלה זו בעיקר ניטשת המחלוקת הפנימית בין שתי קבוצות עיקריות: פרגמטים או רפורמיסטים מצד אחד; ורדיקלים, שמרנים או קיצוניים מצד שני. זהו מאבק בין השקפות שונות, בין קבוצות כוח, מאבק בין אישים, מאבק בין דור המייסדים לדור של ילדי המהפכה, בין חברה אזרחית למוסדות הממשל.

כך, בחיפושיו אחרי דרכים מעשיות ליישום תורתו המהפכנית, נאלץ המשטר האסלאמי, בדומה לתנועות אידיאולוגיות אחרות שעברו מאופוזיציה לשלטון, לסגל את הדוקטרינה למציאות. באופוזיציה יכלו לטוות חזון מהפכני תיאורטי של משטר אידיאלי. אך משעה שנטלו לידיהם את השלטון התברר כי לא יוכלו לפתור את מצוקות החברה באמצעות סיסמאות מהפכניות בלבד. עד מהרה, ולעתים קרובות, נאלצו להתפשר עם המציאות. מגמה זו לא היתה בהכרח תוצאה של העדפה דוגמטית, אלא שתנאי המציאות המעיקים חייבו סיגול הדוגמה והתאמתה למציאות.

2 Nikki Keddie, "Iran: Change in Islam, 2 Islam in Change", *International Journal of Middle Eastern Studies*, II (1980), p. 532
חוה לצרוס-יפה, "השיעה בתורתו הפוליטית של ח'מיני", המזרח החדש, כרך 30, ע"ע 99-106.

3 ראה ההבדלים בהשקפתו בספרו *כשף אל-אסראר* (גילוי הנסתרות), שנכתב בראשית שנות הארבעים, לעומת ספרו *ולאית-י פקיה* (שלטון חכם הדת), שנכתב סביב 1970.

אף ששני המחנות החלו כחלק מהנאמנים לתורת ח'מיני, הם נפרדו בוויכוח על הדרך שיש לפרש את תורתו ובמדיניות הראויה להינקט למעשה. בעוד שהרפורמיסטים מעלים על נס את עיקרון החופש הפוליטי, פתיחות כלכלית ושינוי חברתי, ומצדדים בשיפור היחסים עם העולם הלא-מוסלמי, השמרנים מצדדים בנאמנות מרבית לתורת ח'מיני. יש ויכוח נוקב ביניהם בשאלות יסוד כמו, קשרי דת ומדינה, אידיאולוגיה מול אינטרס, התבודדות מול גלובליזציה ויחס הראוי לנקוט כלפי העולם החיצון. בראייה מעמיקה יותר, זהו עימות בין עקרונות 1979 לבין הרוח החדשה של שינוי; מאבק בין מוסדות השלטון לבין החברה האזרחית, בין הדור הישן לבין דור המכונה "ילדי המהפכה". ביטוי מעניין לשניות זו ניתן למצוא במאמר מאלף פרי עטו של סטודנט איראני. במענה לכתבה של חוגת אל-אסלאם מחמד ג'ואד חוגת-אמלי, שקרא לנוער שלא לחרוג מגבולות האסלאם הנכון, כתב הסטודנט: אתם דורשים מאתנו נאמנות לאסלאם האמיתי, אך שמא תאמרו לנו כמה סוגי אסלאם יש בכלל? ומי מחליט מהו האמיתי? הבעיה, המשיך אותו סטודנט, אינה שהצעירים חוצים אי-אילו קווים אדומים שאיש לא הגדירם מעולם, אלא שברחוב חד-סטרי, אתם אנשי הדת שבשלטון, נוסעים נגד כיוון התנועה.⁶

לקולות שערערו על צדקת דרכה של המהפכה מקרב אנשי הדת הבכירים ונאמנים לשעבר, נוספה ביקורת גם מצד כמה אינטלקטואלים, סטודנטים וקבוצות אחרות בחברה שגם הם צידדו תחילה ברעיונות המהפכה ותמכו בה. בין נושאי הדגל של מגמות אלה כיום ניתן למנות את סורוש, מחסן נַדיוור ומחמד מַג'תהד שבסתר. הם ואחרים, כפרו במונפול שלקחה לעצמה קבוצה קטנה לקבוע מהי הפרשנות הנכונה לאסלאם. יתר על כן, כך הם גרסו, אם ראשי האסלאם מהמאה השביעית היו מנהיגים אותנו כיום, אין כל ביטחון שהיו מוליכים אותנו בדרך אותה התוו לפני 1400 שנה; ואם היה ח'מיני חי היה לבטח משנה חלק מהטפותיו. ומה היה קורה אם ח'מיני לא היה מקבל את הפסקת האש במלחמה עם עיראק, בניגוד להצהרותיו "מלחמה, מלחמה עד לניצחון"? האם היינו ממשיכים במלחמה עד קץ כל הדורות?

ח'אתמי הפך לסמל המובהק של מגמה זו. על-פי אמות מידה איראניות היה ח'אתמי אכן ליברל. הוא נחשב לדמות חוץ-ממסדית, למנהיג הליברליזם ולמבשר הפתיחות והרפורמה. אין לטעות, מטרתו לא היתה נסיגה מהדרך המהפכנית, אלא החזרתה

יחטא לאמת. השיוך הכיתתי אינו חד-משמעי וגם עבר שינויים בתמורות העתים. כמה מהנאמנים ביותר לח'מיני בראשית המהפכה, העמידו במרוצת השנים את האתגר הרציני ביותר לתורתו (כך, מונתזרי וסורוש). כמה מראשי הרדיקלים של ראשית המהפכה בצמרת הפרגמטים היום (כך ראש הממשלה לשעבר מיר-חוסין מוסווי, יו"ר המג'לס לשעבר, איתאללה מהדי כרובי, עלי אכבר מוחתשמי וצאדק ח'לה-אלי). יתר על כן, אף אחד מהמחנות אינו הומוגני או מלוכד ויש קבוצות ותנועות מגוונות בכל אחד מהם.

6 ג'אמעה, 19 מאי 1988.

למה שנראה בעיניו כמסלול הנכון, ובכך לא רק לשרת, אלא אף להציל את המהפכה. הדגש ששם על ה"אינטרס" ועל "ממשל תקין" רמז אף הוא על נטייתו לפרגמטיזם. ח'אתמי דיבר בשבח הפתיחות במדיניות הפנים וראה בהשפעה חיצונית התפתחות בלתי-נמנעת, ואפילו רצויה, בתנאי שאיראן תשכיל לשמור על זהותה העצמית ועל עצמאותה. כמו ח'מיני ב-1979, ח'אתמי הפך ב-1997 לסמל של שינוי ושל תקווה לשיפור.⁷ ניצחונות של רפורמיסטים בבחירות (לנשיאות ב-1997 וב-2001, לרשויות המקומיות ב-1999 ולמג'לס ב-2000) היו ביטוי לערגה לשינוי כמו גם עדות לכוחם של חוגי הרפורמה ברחוב האיראני.

ההגות החדשה מצאה קרקע פורייה אצל סטודנטים והקמפוסים הפכו מרכזים להשמעת ביקורת נוקבת נגד המציאות המהפכנית והמדיניות השמרנית שהעלתה את איראן על דרך ללא-מוצא. חשמתאללה טברזדי, אחד ממנהיגי הסטודנטים ב-1999, הצר על כי החזון של הרפובליקה האסלאמית, שנועד לערוב לריבונות העם, לחופש ולצדק, לא התממש. למרבה הצער, הוסיף, המשטר סטה מהאידיאל של רפובליקה אסלאמית ל"שלטון של חכם הדת", שהפך ל"שלטון מוחלט של חכם הדת" ובהדרגה היה למה שכינה "שלטון מוחלט של חכם הדת המרוכז בידי אדם אחד". הוא הביע תמיהה: האם כל הדם שנשפך במהפכה נועד רק להיפרע מהשאה, רק כדי שמישהו אחר יתפוס את מקומו בשררה ויטול לעצמו סמכויות רחבות עוד יותר? שלטון אבסולוטי של אדם אחד, כפי שנעשה בהנהגת השמרנים, מוליך ל"מונוקרטיה", אשר אף חברה לא תהיה מוכנה לקבל ואינה מותרת לממשלה ברירה אלא "לכפות זאת בכוח הסכין, מלקות, משמרות המהפכה, [אן] בית הדין המיוחד לאנשי דת".⁸ הסטודנטים הלינו ביולי 1999 על העדר החופש וכמה מהסיסמאות שלהם היוו התרסה ישירה גם נגד עקרון "ולאית-י פקיה". אחת מהן קראה: ח'אמנהאי היִכְלָם (הַיָּא כוֹן) נטוש את המנהיגות (כְּהָא כוֹן).

בקנה מידה אזורי, כפי שניתן לראות מהנאמר לעיל, ניכרת מידה מסוימת של חופש ביטוי, אף אם במרחב מצומצם ובגבולות צרים. המשטר אמנם סגר כמאה

7 ראה ספריו ולקטי מאמריו: זמינה-האי ח'זיז משרוטית [הנסיבות לצמיחת החוקתיות], תהראן: פאיא, ל"ת; בי-י מוג' [הפחד מפני הג'ל], תהראן, סימא-י ג'ואן, 1995 (פורסם לראשונה ב-1993); אז דוניאי- 'שהר', תא שרה-י 'דוניאי' [ממדינת העיר עד עיר המדינה], תהראן, נשר-י נ, 1997; מטאלעאת פיל-דין ואל-אסלאם ואל-עצר [מחקרים על הדת, האסלאם והתקופה], בירות, דאר אל-ג'דיד, 1998; *Hope and Challenge: The Iranian President Speaks*, Binghamton, State University of New York Press, 1997.

8 ג'אהני-אסלאם, 14 פברואר 1999; "נאגפתה-האי אנקלאב: ראה-י חלי בראי סאח'תארי-י סיאסי-י אינדה-י איראן", *מהראגן* (כתב עת של ארגון המורים, מתפרסם בארה"ב), כרך 8, מס' 1, אביב 1999; מהדורת אינטרנט; ראו גם ספרי David Menashri, *Post Revolutionary Politics in Iran*, pp. 144-146.

לא פחות, כגיבוי רב-משקל, יש להם גם תמיכה של מנגנוני הכוח (משמרות המהפכה, הצבא והגופים החוץ-ממשלתיים). בנוסף, יש להם גם הנחישות להילחם על מעמדם, אפילו במחיר דיכוי אלים של מתנגדיהם. הם נחושים לשמור על השלטון בידיהם ולא לתת למתנגדיהם לעשות להם את אשר הם עצמם עשו בשעתו לשאה. הדבר בא לביטוי ממשי במאורעות שבעקבות הבחירות לנשיאות ב-2009.

שיא חדש במאבק הפנימי: למחרת הבחירות לנשיאות

המאבק בין שני המחנות הגיע לשיאו סביב הבחירות לנשיאות בחודש יוני 2009. בעקבותיהן נרשמו באיראן מהומות המוניות, שעלו בחריפותן על כל מה שהיה מאז ימיה הראשונים של המהפכה. העילה המיידית היתה טענות על זיוף תוצאות הבחירות והסיסמא העיקרית של המפגינים היתה "היכן הקול שלי?" אך שורשי התנועה היו עמוקים יותר - הם חוזרים לאכזבה מתוצאות המהפכה.

בחירתו של אחמדינז'אד לנשיאות, ב-2005, כשלעצמה תוצאה של התגברות המחנה השמרני, הפיחה בו תקוות מחודשות והניבה, בתורה, התגברות ניכרת בכוחם של השמרנים. גם ההכנסות ההולכות וגדלות מהנפט והקשיים בהם נתקלה ארה"ב בעיראק ובאפגאנסטאן היו לנכסים נוספים שהפיחו ביטחון בקרב השמרנים. התמיכה בה זכה אחמדינז'אד מהמנהיג העליון מזה וממשמרות המהפכה מזה, המריצו עוד יותר מגמה זו שנוהלה בהנהגת הנשיא החדש. מבחינתו האישית, ההצהרות המתלהמות לא רק שדרגו את מעמדו, באיראן ומחוצה לה, אלא גם קידמו את מטרתו לרכוש עמדה מרכזית יותר בזירה המקומית ובמחנה האסלאמי.

העמדות המנוגדות בקרב המחנות, כפי שהתגבשו ערב הבחירות, מקבלים את הביטוי הנמרץ ביותר בהשוואת השקפות העולם של שני נשיאי האחרונים של איראן, ח'אתמי ואחמדינז'אד. לאחרונה דומה שמצד אחד במאבק עומדים הנשיא והמנהיג העליון (בגיבוי משמרות המהפכה) ומן העבר השני, המחנה המונהג על ידי המועמד לנשיאות, ראש הממשלה לשעבר מוסווי, ולצדו הנשיא לשעבר ח'אתמי ויו"ר המג'לס לשעבר כרובי. כל אחת מהתנועות היתה קואליציה של כוחות מגוונים.

במחנה הרפורמה, שמאז הבחירות מכונה בדרך כלל "תנועת הירוקים", ניתן לזהות מגוון של השקפות עולם, החל מרצון לשינוי יסודות מסוימים במדיניות המפכה ועד שאיפה (סמויה או מוצהרת) לשינוי המשטר בכללו. מאפיינת אותם אכזבה מהמציאות בעקבות המהפכה, ומשותפת להם השאיפה לשינוי במגמה הכללית של פרגמטיזם מואץ יותר (על תפישות העולם שלהם, ראו לעיל).

השמרנים (אוצולגראיאן; מילולית: הנאמנים לעקרונות), נחלקים כיום לשלוש תנועות, התומכות כולן במשטר, אך חלוקות בדבר הדרך בה יש לקדם את הרעיונות

עיתונים ליברליים בחמש השנים מ-2000, ורבים מהעורכים ומהכותבים שלהם הועמדו לדין, אך עצם קיומם של מאה עיתונים תומכי-רפורמה אינו עניין של מה בכך. הביקורת בהם היתה נוקבת, והתייחסה אף לנושאים אשר עד לא מכבר נחשבו לטאבו: ביקורת על "שלטון חכם ההלכה", דברים בזכות יחסים עם ארה"ב ואפילו, פה ושם, תהייה על התבונה בהתלהמות האנטי-ישראלית. כדיוור אף הרחיק לכת וכתב במאמר ב-1999, כי "הבעיה העיקרית של איראן היא [שלטון] חכם ההלכה".⁹ אכבר נג'י, כתב ספר בשם המתריס "הפרשנות הפאשיסטית של דת ומדינה", בו הוא קובל שהמשטר באיראן הינו פאשיסטי (שני האחרונים נשפטו למאסר). אך, מגמה זו, והתמיכה האלקטוראלית במחנה הרפורמה לא הניבו שינוי של ממש. לנוכח ההתנגדות מצד הממסד השמרני. האופוריה שאפיינה את הפוליטיקה האיראנית בעקבות בחירת ח'אתמי 1997 נכזבה.

לנוכח השאיפה לרפורמה ולחופש, שהביעו הסטודנטים ואנשי רוח ושבוטאה בעיתונים שונים, ביטא הממסד השמרני נחרצות לשמור על השלטון ולהכתיב את המדיניות. איתאללה מחמד תקי מצבאח יזדי, הנחשב למורה הרוחני של אחמדינז'אד, הבהיר (בתפילת יום שישי ב-23 ביולי 1999), כי מי שטוען כי האסלאם אינו מצדד באלימות, אינו מבין דבר באסלאם. דת האסלאם לא רק ממליצה, אלא אף מחייבת נקיטת אלימות נגד המתקוממים נגדה. הוא קרא להשתמש בחרב חדה כדי לכרות את ראשיהם של הכופרים, אלה המתנגדים למשטר או למדיניותו. הדת שלנו, אמר, מחייבת לעקור ללא רחמנות את העשבים השוטטים.¹⁰ במקביל יצאו 24 מפקדים בכירים במשמרות המהפכה בקריאה אולטימטיבית לנשיא לפעול נגד הסכנה. הם הביעו דאגה לנוכח השאננות והרכות שבה התייחס הנשיא למהומות. הם הזכירו לו, כי יש להם היכולת לשים סוף להתגעשות המסוכנות, אך הם עדיין גוזרים איפוק על עצמם, אף כי הסבלנות עוד מעט ותפקע. אם לא תפעל היום לבצע את חובתך האסלאמית והלאומית, שבו והזהירו, מחר עלול להיות מאוחר מדי.¹¹ יחיא רחים צפוו, מפקד משמרות המהפכה לשעבר, הוסיף, כי משמרות המהפכה מוכנים אף לעקור את לשונם ולכרות את ראשי המתנגדים הפוליטיים.¹² בשלוב של לגיטימציה דתית לאלומות ואיום של כוחות הביטחון, לא היה לנוער ברחובות סיכוי של ממש.

לשמרנים יש אכן כמה מקורות כוח חשובים הממשיכים לשחק לטובתם עד עתה: ראשית, הם טוענים שמדיניותם מייצגת את האסלאם האמיתי. מבחינתם הם מייצגי האמת האלוהית, וכיוון שלשיטתם גורל האסלאם והמהפכה האסלאמית חד הם, דמם של המתנגדים למדיניות המשטר למעשה מותר. חשוב

9 רוזגאר-י נ, מס' 205 (פברואר-מרץ 1999), ע"ע 31-33.

10 נשאט, 24 ביולי 1999; *Iran Daily*, 24 July 1999.

11 ג'מהורי-י אסלאמי, 19 ביולי 1999.

12 כיהאן (תהראן), 28 במאי, 1 יוני 1998; *מובין*, 2 במאי 1998. [DR]

המשותפים. הראשונה, "שמרנים מסורתיים" מזוהה עם יו"ר המגלס עלי לאריגאני, יו"ר המגלס לשעבר ע'זלם עלי חזאד עאדל והיועץ למדיניות חוץ של המנהיג העליון, עלי ולאיתי. הם נאמנים אישית למנהיג העליון ח'אמנהאי ולתפישת העולם שבמרכזה שלטון חכם ההלכה. הם מתנגדים לגסטות התיאטרליות ולהשקפות הפרובוקטיביות של אחמדזינאד ובוחרים להימנע ככל האפשר מעימות עם המערב. לאחרונה ניתן לשמוע בקרבם גם מורת רוח מהדיכוי האלים של "הירוקים". כך למשל, בראיון לביטאון ח'בר (המקורב ללאריגאני) אמר מרצה באוניברסיטת טהראן, ד"ר דאוד פירחי, כי הבעיה הקשה ביותר של האוצולגראיאן היא מחיקת יריביהם ("הירוקים") מזירת הפעילות הפוליטית. בהעדר פעילות כזו ובמציאות בה אין מפלגות פוליטיות, תעבור ההתנגדות, לדבריו, אל מתחת לפני השטח.¹³ הקבוצה השנייה, "השמרנים הפרגמטים", הכוללים את המפקד לשעבר של משמרות המהפכה, מוחסן רזאי וראש עיריית טהראן לשעבר, מחמד באקר קליבאף, תומכים בהפרטת המשק כאמצעי לשילוב איראן במשק העולמי. הקבוצה השלישית, "הרדיקלים", הם הקבוצה החזקה כיום, אנשיה מסתופפים סביב אחמדזינאד ואנשי הדת התומכים בו, כמו איתאללה מחמד תקי מצבאח יזדי ואיתאללה אחמד ג'נתי. אלה מתנגדים לסדר העולמי הקיים, המושתת על עוצמת המערב, ורואים עצמם כממשיכו האוטנטיים של איתאללה ח'מיני. מסיבה זו הם מוכנים לעתים "ניאו-קונסרבטיביים".

שני המחנות האלה, הרפורמיסטים והשמרנים, ניהלו ב-2009 מסע בחירות מר תוך התקפות בוטות האחד כנגד השני. בעקבות הבחירות נשמעת ביקורת חסרת תקדים מצד תומכי הרפורמה, אשר קיימו את ההפגנות הנרחבות, התקיפות והאלימות ביותר מאז ימיו הראשונים של המשטר האסלאמי.

מעבר למורת הרוח ממה שנראה בעיני הרפורמיסטים כמחטף של הבחירות על-יזדי השמרנים, שני גורמים עיקריים עמדו ברקע להתפרצות תנועת המחאה. הראשון, ההתמרמרות הציבורית וחוסר הנחת מכישלון המהפכה לענות על הציפיות ממנה לאחר 31 שנה. השני, מה שניתן לכנות "אפקט אובמה" - הרוח הגבית מוושגיטון להתעוררות הציבורית, תוצאה של עלייתו המטאורית של אובמה לכס הנשיאות והיוזמה של הנשיא הנבחר לדיאלוג עם איראן והטון הפייסני כלפי העולם המוסלמי.

הגורם הראשון הוא אפקט מצטבר של עליית מפלס הנרגנות הציבורית, כתוצאה מהאכזבה מהעובדה שהמטרות הראשוניות של המהפכה לא הושגו. זה כ-120 שנים נמצא העם האיראני במאבק מתמשך למען שתי מטרות עיקריות: רווחה וחירות, לחם וחופש. מטרות אלו עמדו גם ביסוד המהפכה האסלאמית. שלושת עשורים אחרי ניצחון המהפכה לא נהנים האיראנים מחופש רב יותר מאשר בימי השאה, שהוא עצמו לא היה דמוקרט. בעבר, לדבר נגד השאה נחשב לפשע; כיום, לדבר נגד המשטר

האסלאמי נחשב לחטא. גם הפערים החברתיים לא נסגרו בצורה משמעותית ומצבם של "המדוכאים עלי אדמות" (מוסתזעפין), אותה שכבה שאת שיפור מצבה חרט ח'מיני על דגלו, לא ממש שפר. לבטח, הציפיות מהמהפכה היו גבוהות הרבה יותר משמראה המציאות 31 שנים לאחר ניצחונה.

עלייתו המטאורית של אובמה לנשיאות המעצמה הגדולה, נשאה בחובה מסר של תקווה למנהיגים פוטנציאליים אחרים ממדינות שונות, הרואים בעצמם סוג של אובמה. בחירתו ביטאה תקווה לאפשרות לצמוח מלמטה ולהביא לשינוי. סיסמת הבחירות שלו, "כן אנו יכולים" (Yes We Can), גם היא נשמעה אטרקטיבית. למעשה היא דומה לסיסמת הבחירות של אחמדזינאד ב-2005: "זה אפשרי ואנו יכולים לעשות זאת" (מישווד ומיתואנים). בעקבות המהומות, הן העיתונות העולמית והן זו המקומית התייחסו ל"אפקט אובמה" בבחירות באיראן. עיתונאים מהניו יורק טיימס האמריקאי ועד העיתון השמרני-האיראני ג'זאן (המקורב לאחמדזינאד) הצביעו על מסע הבחירות הצבעוני והטכנולוגיה החדשה בתנועות הירוקים ורמזו כי מסע הבחירות של מוסווי קיבל השראה מזה של נשיא ארה"ב.¹⁴ למעשה גם לדרך בה נכתב שמו בפרסית יש אטרקטיביות לדוברי הפרסית. "או-בא-מא" בפרסית פירושו "הוא איתנו".

שני מרכיבים במדיניות הנשיא אובמה היו אטרקטיביים במיוחד לציבור האיראני הרחב בכלל ולתנועת הרפורמה בפרט: ראשית, היוזמה שהעלה לדיאלוג עם איראן וההצהרות הראשונות שלו בנושא למחרת הבחירות. והשני, העובדה שאובמה העלה את עניין זכויות האדם וזכויות האזרח גבוה בסולם העדיפויות שלו. הדבר המריץ כנראה את האופוזיציה באיראן לצאת למאבק, באמונה שיזכו בגיבוי אמריקאי.

קשה, כמובן, לאמוד השראה ואין דרך להוכיח את ההשפעה הרגשית של עליית אובמה על המצביעים באיראן. אולם, אין ספק, כי גישתו הפייסנית של אובמה כלפי איראן ועולם האסלאם עם בחירתו נתנו עידוד לחוגי הרפורמה. ברכתו לרגל השנה החדשה באיראן (מרץ 2009), פנייתו הישירה ל"רפובליקה האסלאמית של איראן" (שהשתמעה כהכרה במשטר האסלאמי) וקריאתו להם לתפוס את מקומם הראוי במשפחת העמים העולמית (הבעת הוקרה למורשת האיראנית), ביטאו לא רק גישה חדשה כלפי העם האיראני אלא, גם כלפי המשטר בצורה השונה כל כך מהמסורת שהתגבשה מאז המהפכה. אלו התקבלו בברכה בקרב חוגי הרפורמה באיראן, אף אם הרדיקלים ראו בו סכנה. האחרונים העריכו נכונה את האיום הגלום בבשורת הדיאלוג וראו במדיניות החדש של הנשיא אובמה לא מדיניות של מקל וגור אלא חשש מ"גור מורעל" (דיאלוג) העלול לקסום לנוער באיראן, כפי שכנראה אכן גם היה.

בין אם היתה זו מדיניות מכוונת (לתת תקווה לנוער האיראני ולהציג חזות אחרת של אמריקה), כמנוף לשינוי פנימי באיראן, הרי משפרצו המהומות ההמוניות

שיפוט איראן להגמוניה אזורית

אידיאולוגיה אלטרנטיבית אחידה ועקבית שתוכל ללכד את מתנגדי הממשלה והיא חסרה גם ארגון מסודר. גם לא היה לה מסר קליט וברור שיסחוף אחריו את ההמון. כך למשל המסר של ח'מיני היה קל, קליט ואבסולוטי: "השאה חייב ללכת", "האסלאם הוא הפתרון". לתנועה הנוכחית אין מקבילות דומות. קשה לגייס מיליונים, כשהרצון הוא לשנות מבפנים רק חלקי דברים, חלק מהמדיניות הכלכלית, משהו בשיטת הממשל, או סעיפים במדיניות החברתית. זאת ועוד, קשה גם לייצור תנועה עממית רחבה באיראן כאשר הקריאה מתמקדת באידיאל של חופש בלבד, חשוב ומשמעתי ככל שהוא. המהפכות האיראניות בעבר היו בנויות על שתי רגליים, הרגל החברתית-כלכלית והרגל הפוליטית, לחם וחירות (כך גם במהפכה הצרפתית הלכו הקריאות לשוויון ולחופש יד ביד, וגם במהפכה האמריקאית היו המיסוי והייצוג הפוליטי שלובות זו בזו). כדי לגייס את המיליונים, היה חשוב לצרף לדרישה לחופש גם את המטרה הכלכלית-חברתית. לצד הסיסמא "היכן הקול שלי" היה ראוי אולי לשאול גם "היכן כספי הנפט שלי".

בשנה שחלפה מאז הבחירות, השמרנים ביססו את שליטתם עוד יותר. גלי ההתנגדות ששבו ועלו מעת לעת במשך כמה החודשים שלאחר מכן, נרגעו לנוכח עוצמת היד הקשה של מנגנוני הביטחון. עם זאת, מתחת לפני הקרקע הגחלים ממשיכות ללחוש בציפייה להזדמנות לפרוץ, עת תיקרה ההזדמנות בפעם הבאה. חמור לא פחות מבחינת הממשל, הזעם הציבורי שהופנה לא רק נגד אחמדינז'אד אלה הרבה מעבר, גם כלפי המנהיג העליון. תמיכתו הנחרצת באחמדינז'אד והאישור המיידני שנתן לתוצאות הבחירות הפכו אותו לחלק מהמחנה שמנגד. בסרטון ב-YouTube במהלך תהלוכות העשורא (27 דצמבר 2009) נראים מפגינים התולשים את תמונותיו של ח'אמנהאי וקוראים "מוות לדיקטטור".¹⁷ כתובות גרפיות הקוראות "מוות לח'אמנהאי" נראו אף הן במקומות ציבוריים.¹⁸ מעמדו של ח'אמנהאי, שמלכתחילה לא היו לו הכישורים לרשת את ח'מיני, הנעדר את כושר המנהיגות והכריזמה האישית שהיו לקודמו, נפגע. בניגוד לח'מיני שתמיד עמד מעל הצדדים הנצים, בחר ח'אמנהאי להזדהות בגלוי עם קבוצה אחת נגד רעותה. בכך הביא לפיחות במעמדו ולירידה לרמה של עוד שחקן בזירה הפוליטית במקום להישאר במרום מעמד "המנהיג העליון". זאת ועוד, אם עד אז המאבק בין המחנות יכול היה להיראות ככזה המתרחש "בתוך המשפחה", בין תנועות הרואות עצמן חלק מהמחנה המהפכני, הפער בין המחנות נראה היום עמוק הרבה יותר. חמור אף יותר, העיקרון המהפכני של ולאית-י פקיה - ההישג ההיסטורי של המהפכה - ספג מכה קשה. לבסוף, בסיס הלגיטימציה של המשטר האיראני התערער במידה רבה בעיני שכבות רחבות בחברה האיראנית. משטר שביקש להתבסס על אידיאולוגיה, מוסר ודת, נראה כמתבסס בעיקר על

הן העמידו את הממשל בפני דילמה לא קלה. ב-1953 ארה"ב התערבה בתהליך הפנימי באיראן, והזעם נגדה לא שכך מאז. ב-1979 הנשיא קרטור בחר שלא להתערב בתהליך הפנימי באיראן, ובכך נתפס כמי שסייע לניצחון המהפכה. להיות או לא להיות מעורב, באיזו מידה ובאיזה אופן, זו היתה השאלה שנשאלה באותם ימים בבית הלבן. התערבות אמריקאית עמדה בסתירה ליוזמת הדיאלוג ולמדיניות אי-ההתערבות של הנשיא הנבחר בושינגטון. גם לא היתה כל וודאות שהתערבות כזו אכן יהיה בה לסייע לתנועת הרפורמה. אובמה בחר תחילה שלא להתייחס ישירות לאירועים באיראן. רק אחרי עשרה ימים ארוכים הביע תמיכה ישירה בחופש פוליטי ובעקרונות זכויות האדם בהקשר לאירועים באיראן. אז כבר נחרץ למעשה גורל התנועה הירוקה לשבט. לא בכדי הם השמיעו את השאלה: "אובמה, האם אתה אתנו או אתם [עם הממשלה]". אחרים רטנו "או-בא-מא ניסת" [הוא לא אתנו]. אך גם מדיניות זהירה זו לא מנעה מהשמרנים לרטון נגד מה שהם ראו כתמיכה אמריקאית גסה במאורעות באיראן. מוג'תבא סמארה-האשמי, מי שניהל את מסע הבחירות של הנשיא אחמדינז'אד, האשים כי הנשיא אובמה נסוג מגישתו הרכה כלפי איראן בלחץ הלובי הציוני והניאו-קונסרבטיבים בושינגטון.¹⁵

השמרנים לא השאירו מקום לספק כי הם נחושים לחסל את תנועת ההתנגדות שפרצה למימדים שהם לבטח לא שיערו. בדרשת יום ששי בטהראן אמר חוג'ת אל-אסלאם אחמד ח'אמתי, כי "הפגנות ללא אישור הן נגד החוק [של המדינה] וסותרות את השריעה [את הדת]". כי הן מנוגדות לדעתו של ח'אמנהאי, הרשאי לפעול בכל האמצעים נגד אלו הפועלים בניגוד לדעתו. כדי לא להשאיר מקום לספק הוא כינה את המפגינים אויבי אללה עלי אדמות (מחארב) ופסק כי כל מי שנמצא אשם במלחמה נגד האל, או מי שלוקח נשק לידיים, ולא משנה אם זה אפילו סכין, הוא מחארב ודת האסלאם קובעת את העונש הכבד ביותר נגדו.¹⁶ הצהרות אלו ודומות להן ספקו לממשל את ההצדקה הדתית לפעול באלימות נגד המפגינים, והוא עשה זאת בנחרצות ובברוטאליות. בדרך זו ביקש כנראה המשטר לשלוח מסר לשתי כתובות במקביל: להפגין את נחישותם בפני המתנגדים; ולאותת לתומכיהם כי המשטר יודע להתמודד עם המצב, כדי למנוע מראית עין כאילו המצב יוצא מגדר שליטה. הם אכן למדו את הלקח של המהפכה שלהם נגד השאה ובקשו למנוע ממתנגדיהם לעשות למשטר האסלאמי מה שהם עצמם עשו לשאה. הם היו נחושים שלא לוותר על השלטון, ומבחינתם היתה זהות מוחלטת בין גורל האסלאם, עתיד המשטר האסלאמי ועצם שלטונם. הם אכן השיגו את מבוקשם, לפחות לטווח הקצר.

עוצמת התגובה של מנגנוני הביטחון דיכאה את המתקוממים. אך לתנועת האופוזיציה היו גם חולשות משל עצמה: חסרה לה מנהיגות כריזמטית, אין לה

¹⁷ *New York Times*, December 28, 2009.

¹⁸ *International Herald Tribune*, August 18, 2009.

¹⁵ *PressTV*, June 30, 2009.

¹⁶ *BBC World Monitoring Service*, June 26, 2009.

שאיפות איראן להגמוניה אזורית

משמרות המהפכה וכוחות הביטחון. לכל אלה יהיו מן הסתם השפעות פוליטיות חשובות בעתיד.

השמרנים זכו בסיבוב הנוכחי, אך דומה כי המאבק על דרכה של איראן המהפכנית טרם הוכרע סופית והציבור האיראני, האמון על מאבקים פוליטיים, טרם אמר את מילתו האחרונה. אם ומתי יהיה גל נוסף, זאת קשה לדעת.

לעם האיראני מסורת מרשימה של פעילות עממית, אנטי-ממסדית. יותר מכל אומה במזרח התיכון. האיראנים יצאו לרחובות להביא את בשורת השינוי. השיעים, בתורם, לא היו אף פעם שווי נפש למאבק נגד שלטון עושק ונגד גזילת השלטון הלגיטימי. למעשה, מבחינות רבות, זה היה היסוד עליו קמה וצמחה השיעה. לפיכך, זיכרונות העבר וניסיון השנה

האחרונה צריכים לשמש אות אזהרה למשטר האסלאמי. תנועות עממיות הן תמיד פתאומיות ואף פעם לא ניתנות לחיזוי. הן גם אינן שולחות אותות אזהרה מוקדמים. כך, כמאמר המשורר, "פתאום קם אדם בבוקר ומרגיש שהוא עם ומתחיל ללכת". לחוקרי העבר אין יכולת לצפות שינוי בדרך בה בוחר הציבור ללכת, לפתע. אם וכאשר יטיל הציבור את כובד משקלו, עמדתו לא תהיה תלויה במידת החזרה לאסלאם תחת שלטון חכמי ההלכה, אלא במידה בה יענה המשטר המהפכני על הציפיות שהזינו את המהפכה מלכתחילה - הבטחת חיים טובים יותר וחופש רב יותר להמוני העם האיראני. זהו האתגר העיקרי העומד בפני המשטר האסלאמי בחלוף שלושה עשורים מאז כינונו.

מדיניות הגרעין של איראן

אפרים קם

יעדי תוכנית הגרעין של איראן

בראשית הדברים יש לבחון האם אכן איראן חותרת לפיתוח נשק גרעיני. התשובה לשאלה זו נראית היום מובנת מאליה, אבל לא תמיד היא נראתה כך. איראן טוענת בעקשנות שאין לה כל כוונה לפתח נשק גרעיני, משום שאינה זקוקה לו. במשך השנים הראשונות לאחר המהפכה האסלאמית אכן הייתה אמת בטענתה זו. בתקופת משטר השאה נעשו התחלות צנועות לקידום תוכנית גרעין, אך ב-1979, לאחר המהפכה, הורה חומייני לעצור את התוכנית, משום שהגרעין בא מהשטן. רק ב-1987, לאור לקחי המלחמה עם עיראק, הסכים המשטר לחזור ולפתח את תוכנית הגרעין.

יתר על כן, עד לפני כמה שנים התנהל ויכוח קשה בין ממשלות, קהילות מודיעין ומומחים אם אכן איראן מתכוונת להשיג נשק גרעיני, ואם היא מסוגלת לכך. רבים קבלו את טענת איראן, שאין לה עניין בנשק גרעיני, או שסברו שגם אם היא מתכוונת להשיגו אין לה יכולת לעשות זאת. רק בשנים האחרונות הצטמצם ויכוח זה, וכמעט נעלם. הסיבה לכך היא המידע הרב שהצטבר אודות תוכנית הגרעין האיראנית, שאינו מותיר מקום לספק שאיראן אכן נמצאת בדרכה לנשק גרעיני, ובלוח זמנים קצר יחסית. העובדה שממשלות רוסיה וסין - שבעבר קבלו את עמדת איראן - תמכו ארבע פעמים בהטלת סנקציות על איראן על ידי מועצת הביטחון מלמדת שהן אינן מאמינות עוד לאיראן. ממשלת רוסיה אף אומרת זאת במפורש. אפילו הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, שתמיד נקטה גישה פוליטית וזהירה בסוגיית הגרעין האיראני, מעלה כיום חשדות בדבר האפשרות שאיראן חותרת לנשק גרעיני, גם אם היא אינה קובעת זאת במפורש.² נקודת המוצא לבחינת מדיניות הגרעין האיראנית היא אפוא, שאיראן חותרת להשיג נשק גרעיני, ושהיא נמצאת כבר בשלב מתקדם בדרכה לנשק זה.

מדוע איראן מבקשת להשיג נשק גרעיני? ניתן להציע שלוש סיבות עיקריות לכך. הסיבה המקורית והבסיסית לחתירתה של איראן לנשק גרעיני היא הזדקקותה - בראייתה שלה - לנשק אסטרטגי לצרכי הגנה והרתעה, על רקע הטרואמה הקשה והמפלה שספגה איראן במלחמתה בעיראק. תוכנית הגרעין של איראן יצאה לדרך ב-1987, בשלהי מלחמת

האיום האיראני, ובמוקדו התנהלותה של איראן בתחום הגרעין, הוא סוגיה מרכזית במזרח התיכון ובמערכת הבינלאומית מזה שני עשורים, והוא ימשיך להימצא במרכז תשומת הלב גם בשנים הבאות. האפשרות שאיראן תשיג נשק גרעיני בעתיד הנראה לעין נתפסת כאיום חמור בעיני ממשלות רבות, ומעסיקה בקביעות גורמים רבים בזירה הבינלאומית. מרכיבים רבים של תוכנית הגרעין האיראנית נחשפו בשנים האחרונות - על ידי קהילות מודיעין מערביות, ועל ידי פקחי הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית. גם איראן עצמה נאלצה, בעל כורחה, לחשוף חלקים מתוכנית הגרעין שלה, מחשש שאלה ייחשפו על ידי גורמים אחרים, אם כי במקביל היא ממשיכה להסתיר חלקים אחרים של התוכנית.

למרות העיסוק האינטנסיבי בתוכנית הגרעין האיראנית, והמידע שנחשף אודותיה, כמעט שלא ידוע דבר על מדיניות הגרעין הנוכחית והעתידה של איראן. אין מידע קשה על יעדיה של התוכנית, על השיקולים המדריכים אותה, או על השימוש שאיראן תבקש לעשות בנשק גרעיני, אם תשיג אותו. הסיבה לפער זה במידע ברורה: האיראנים מכחישים כל כוונה לפתח נשק גרעיני, ובוודאי שאינם אומרים דבר על השימוש שיעשו בו בעתיד. במשך כעשרים השנים שהסוגיה עומדת על הפרק, נזהרה ההנהגה האיראנית בהתמדה ראויה לציון מכל אמירה או רמז על כך שהיא חותרת לנשק גרעיני. לטענת האיראנים, אין להם כל כוונה ועניין לפתח נשק גרעיני, ותוכנית הגרעין שלהם נועדה לצרכי שלום בלבד. לגרסתם, הם מבקשים לבנות כורי כוח גרעיניים לשם הפקת אנרגיה, משום שמאגרי הנפט והגז הטבעי של איראן אינם בלתי מוגבלים. לשם כך הם בונים מעגל דלק גרעיני שלם, משום שהם מבקשים שלא להיות תלויים בעניין זה במדינות אחרות.¹

בהעדר מידע ישיר על מדיניות הגרעין של איראן, ניתוח מדיניות זו יתבסס על ההיכרות עם תפיסת הביטחון של איראן, על דפוסי ההתנהלות שלה בסוגיית הגרעין ועל בחינת השיקולים הרלבנטיים של הנהגתה בהקשר לתוכנית הגרעין. משמעות הדברים היא, שבניתוח זה יש מרכיב קטן יחסית של נתונים ומרכיב חשוב של הערכה, ולכן יש במסקנותיה הרבה סימני-שאלה, ספקות וסיכויי טעות.

¹ ראה לדוגמה "הארגון לאנרגיה אטומית של איראן: תוכניות ותכנונים", **אטלאנטא** (טהראן), 3 במרץ, 1993, 9 באפריל, 1993, NES-FBIS 93-067; ראיון עלי אכבר האשמי רפסנג'אני ל-, ABC24 ב-מאי 1993; דברי שר החוץ האיראני, כמאל חראזי, **הארץ**, 7 באוקטובר, 1997; דברי שר ההגנה עלי שמחאני ל-**אל-שרק אל-אוסט** - 5, FBIS-NES-2002-0205, בפברואר, 2002.

² IAEA, *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran*, GOV/2010/28, May 31, 2010.

עיראק - איראן, כשהתברר לאיראנים שעיראק חותרת שוב להשגת נשק גרעיני, ושבידיה היו כבר נשק כימי וביולוגי ומאגר של טילים בליסטיים. אמנם במהלך מלחמת המפרץ הראשונה עיראק נחלשה מאד ואיבדה את מאגרי הנשק האסטרטגי שלה, ומאז כיבוש עיראק ב-2003 על ידי כוחות הקואליציה בראשות ארצות-הברית, היא נעלמה מהמפה כשחקן צבאי. ואולם במקום האיום העיראקי עלה איום חמור הרבה יותר - האיום האמריקאי. איראן מעריכה מזה עשור כי ארצות-הברית עלולה לבצע נגדה מהלך צבאי נרחב - כפי שעשתה בעיראק ובאפגניסטן - או פעולה מוגבלת נגד אתרי הגרעין שלה. לאור איום זה איראן מעריכה כנראה, כי הדרך היחידה להרתיע מעצמת-על מלתקוף אותה היא על ידי השגת נשק גרעיני.

הסיבה השנייה לעניינה של איראן בנשק גרעיני היא שאיפתה להגיע לעמדת הגמוניה במפרץ הפרסי, ובמזרח התיכון בכללו. השאיפה אינה חדשה. גם משטר השאה בקש לבנות את איראן כמעצמה אזורית, בעלת השפעה על התהליכים העיקריים במרחב. המשטר הנוכחי הוסיף על השיקול האסטרטגי שמאחורי החתירה להגמוניה גם שיקול אסלאמי-דתי. צפייתו של המשטר כנראה היא, שהשגת נשק גרעיני, על היוקרה הכרוכה בו, תהיה מרכיב מרכזי בבניית ההגמוניה, בעיקר כאשר בסביבתה של איראן מצויות כבר מדינות גרעיניות: רוסיה, פקיסטאן, הודו, ולפי ההנחה המקובלת - גם ישראל.

הסיבה השלישית היא שיקולי פנים. המשטר האסלאמי רגיש למעמדו הפנימי, ומצוי בחשש מתמיד כי גורמים פנימיים וחיצוניים עלולים לחתור תחתיו ולנסות להפילו. המשטר סבור כנראה, כי השגת נשק גרעיני תקנה לו יוקרה פנימית, תלכד את העם סביבו ותחזק אותו.

מדיניות הגרעין של איראן בשלב הנוכחי

מדיניות הגרעין של איראן נוגעת לשני פרקי זמן: פרק הזמן הנוכחי, שבו איראן חותרת להשיג נשק גרעיני ובונה יכולת לכך, אך הנשק אינו מצוי עדיין בידיה; ופרק הזמן העתידי, שבו עלולה איראן לבנות מאגר נשק גרעיני, אם ייכשלו המאמצים לעצור אותה.

במצב הנוכחי, שבו עדיין אין לאיראן נשק גרעיני, עומדת בפניה שאלה כפולה: האם לפתח את הנשק עצמו, או להסתפק בבניית יכולת לייצר נשק גרעיני, ולעצור על הסף, במרחק של כמה חודשים מייצור הנשק, מבלי לייצרו בפועל. ואם איראן תחליט לייצר את הנשק בפועל - מתי יהיה העיתוי הנכון בעיניה לפרוץ לעבר הנשק הגרעיני?

הנחת המוצא היא, שכאשר איראן תחליט לייצר נשק גרעיני, היא לא תסתפק בפצצה אושתיים, אלא תבקש לבנות מאגר בן שמונה עד עשר פצצות לפחות, עם אמצעי שיגור מגוונים. אמנם איראן תיחשב למדינה גרעינית מהרגע שבו תהיה בידיה הפצצה הראשונה,

ואולם פצצה או שתיים אינן אפקטיביות מספיק לצרכים מבצעיים - אם איראן תשקול את הפעלת הנשק הגרעיני. מדינה לא תצא להתקפה גרעינית כשבידיה פצצה או שתיים, אלא אם כן אין לה ברירה אלא לתקוף - ותרחיש זה הוא נדיר. היא תהיה זקוקה למאגר של כמה פצצות נוספות למקרה שההתקפה תיכשל או שתיתקל בבעיה טכנית, וגם כדי לשמר יכולת למכה גרעינית שנייה. משמעות הדבר היא, שהתגרענות איראן תהיה תהליך הדרגתי, שמתחילתו ועד בניית מאגר גרעיני מבצעי יעברו כמה שנים.

אבל הסימנים המעידים שבידי קהילות המודיעין המערביות מלמדים, שאיראן אינה דוהרת במלוא המהירות לעבר הפצצה הראשונה.³ תחת זאת, היא בונה מגוון של יכולות גרעיניות - בעיקר במסלול העשרת האורניום, אך גם במסלול הפקת הפלוטוניום. במוקד מאמצים אלה, איראן מבקשת לייצר כמות גדולה של אורניום מועשר לרמה נמוכה, שתאפשר לה להפיק ממנו אורניום מועשר לרמה גבוהה - דהיינו, חומר בקיע - בכמות שתספיק לה לייצר כמה פצצות. כבר היום צברה איראן אורניום מועשר לרמה נמוכה, בכמות שתספיק לה לשתי פצצות, אם זה יועשר לרמה גבוהה. לכך מצטרפים צעדים איראנים שנחשפו במהלך 2009 - 2010:

- בנייתו בחשאי של מתקן קטן יחסית להעשרת אורניום ליד העיר קום, שברור שלא נועד לצרכים אזרחיים, ויתכן שנועד להעשרת אורניום לרמה גבוהה.
- העשרת אורניום לרמה של 20%, שאמנם אינה נחשבת לרמה צבאית, אך מקצרת את לוח הזמנים לייצור חומר בקיע. ביולי 2010 הודיעה איראן כי עד אז העשירה 20 ק"ג אורניום לרמה של 20%.
- במקביל, איראן הודיעה שבכוונתה לבנות בעתיד הקרוב כמה מתקנים נוספים להעשרת אורניום.
- על כך צריך להוסיף, שאיראן מתקדמת במקביל בפיתוח טילים בליסטיים, כאמצעי שיגור אפשרי לנשק גרעיני, ומשפרת את טווחיהם ואת כושר דיוקם. בשונה מתוכנית הגרעין, שהיבטיה הצבאיים מוסתרים ומוכחשים על ידי האיראנים, הם מציגים בגלוי ובמובלט את התוצרים של תוכנית הטילים שלהם ואת ההתקדמות בפיתוחם.

מכאן שהשלב החשוב במדיניות הגרעין הנוכחית של איראן היא ההחלטה הפוליטית אם ובאיזה עיתוי לפרוץ לעבר הנשק הגרעיני - שלא ברור אם כבר התקבלה, או מתי תתקבל. החלטה כזו עלולה להיות תלויה בכמה שיקולים. השיקול העיקרי יהיה קשור במדיניות הגרעין הבסיסית של איראן: האם היא תעדיף להישאר מדינת סף, דהיינו שהיא תחליט לבנות יכולת לייצר נשק גרעיני, אך בינתיים לא לבנות את הנשק עצמו, או שתחליט ללכת עד הסוף

3 הרצאת ראש אמ"ן, האלוף עמוס ידלון, בכנס השנתי של המכון למחקרי ביטחון לאומי, 15 בדצמבר, 2009.

מדיניות הגרעין העתידה של איראן

התרחיש השני, שבו תחליט איראן בשלב כלשהו לייצר בפועל נשק גרעיני, מעלה שתי שאלות חשובות: איזו מדיניות תנקוט איראן בפומבי לגבי הימצאות נשק גרעיני בידיה? ואיזה שימוש תחליט לעשות בנשק זה?

אם איראן תחליט שלא לעצור עוד על הסף ולייצר נשק גרעיני, היא תוכל לעשות זאת באחת משתי דרכים. היא תוכל לפרוש מהאמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני ולהסיר מעליה את פיקוח הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, וכך תוכל להתקדם במהירות לעבר הנשק הגרעיני. לחילופין, היא תוכל לנסות לנהל פעילות גרעינית חשאית במתקנים לא מוצהרים - כולל ייצור חומר בקיע ובניית מתקן גרעיני - בתקווה שלא תיחשף במהלך הפעילות; ואם תיחשף, היא תקווה לעשות עד אז את עיקר הדרך לעבר הנשק. סביר להניח שבשתי הדרכים תשלם איראן מחיר בדמות סנקציות נוספות, ואולי חמורות. אך צריך להביא בחשבון שהסנקציות האלה לא ירתיעו אותה ושהיא תהיה מוכנה לשלם את המחיר, בתקווה שהסנקציות לא יהיו כבדות מדי ושיתרופפו במשך הזמן - כפי שקרה להודו ולפקיסטאן אחרי הניסויים הגרעיניים שערכו ב-1998. בכל מקרה, סביר להניח שלאחר שיהיה בידי איראן נשק גרעיני, הסיכוי לשכנע אותה להחזיר את הגלגל לאחור ולפרק את הנשק הגרעיני יהיה נמוך עוד יותר מאשר בשלב שלפני השגת הנשק.

אין כיום בסיס עובדתי מספיק כדי לקבוע מה תהיה המדיניות העתידה שתנקוט איראן כאשר יהיה בידיה נשק גרעיני. כבר נאמר שהיא אינה נותנת שום סימן מעיד לגבי מדיניותה העתידה, ויתכן שהיא עצמה טרם החליטה על כך, ותעשה זאת רק כאשר תגיע אל הגשר. בתרחיש של הפריצה לעבר הנשק הגרעיני תוכל איראן לבחור באחת משתי דרכים: לנקוט מדיניות של עמימות, כלומר, שלא להודות שבידיה נשק גרעיני; או לחילופין לשרד סימנים ברורים שהשיגה נשק גרעיני, להודיע שבידיה מצוי נשק כזה, או אף לערוך ניסוי גרעיני מוצהר.

הדרך הראשונה היא שאיראן תנקוט מדיניות של עמימות גרעינית, כלומר היא לא תודיע שבידיה נשק גרעיני, ואף תכחיש את קיומו ברשותה. ואולם ההערכה בישראל ובמערב - ברמה של וודאות או סבירות גבוהה - תהיה שאיראן הצליחה לבנות נשק גרעיני. במצב זה איראן אמנם תהיה חשודה שהשיגה נשק גרעיני, ואולם מצבה יהיה נוח יותר, בהיעדר הוכחה מובהקת לכך, ולאור הימנעותה מלהודות בהימצאות הנשק בידיה. יש להניח שבמקרה זה תנסה איראן למצוא תמיכה בגורמים שונים שיקבלו את עמדתה, ויטענו שאין הוכחה סופית לכך שאיראן מייצרת נשק גרעיני.

למדיניות זו יהיו כמה יתרונות מבחינתה של איראן:

- אמינות ההרתעה כלפי ארצות-הברית או ישראל תהיה גבוהה יותר מאשר בתרחיש שבו היא

ולבנות את הנשק? היתרון שבהישארות כמדינת סף הוא, שאיראן תוכל להמשיך לטעון - ולהלכה בצדק - שאין בידיה נשק גרעיני ושאינה מתכוונת לפתחו, ובכך תנסה לצמצם את המחיר שתיזדרש לשלם בזירה הבינלאומית עקב פיתוח הנשק. יתכן כי בתרחיש זה איראן גם תימנע מלפרוש מהאמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני, ותמשיך לטעון שהיא ממלאת אחר התחייבויותיה הבינלאומיות. יתר על כן, במצב זה תוכל איראן להפיק חלק מהיתרונות הנובעים מהשגת נשק גרעיני - גם אם לא את כולם - ובעיקר תשיג הרתעה אסטרטגית חלקית מול האפשרות של התקפה עליה, גם אם הרתעה זו לא תהיה מיידיה, כל עוד לא יהיה בידיה הנשק הגרעיני עצמו.

לשיקול הבסיסי עשויים להצטרף כמה שיקולים נוספים:

- מה יהיה העיתוי האופטימאלי מבחינה מדינית לפרוץ לעבר הנשק, אם תחליט לייצרו? במילים אחרות, מתי, להערכת איראן, תשלם את המחיר הנמוך ביותר עבור ייצור הנשק, ובכלל זה סנקציות נוספות, שיש להניח כי יוטלו עליה, כאשר יתברר שהיא מייצרת נשק גרעיני?
- האם ייווצרו נסיבות שיחייבו את איראן להאיץ את לוח הזמנים ולבנות את הפצצה במהירות - למשל, אם תעריך שהיא עומדת בפני התקפה אמריקאית או ישראלית קרובה, שתחייב אותה לבנות במהירות נשק גרעיני לצרכי הרתעה מיידיה?
- האם המשטר יעריך שהשגת הפצצה תחזק את מעמדו הפנימי כאשר יזדקק לכך בדחיפות - למשל, אם יתפתח שוב משבר פנימי חמור?

מכל אלה עולה, שגם אם קיימת כיום הסכמה בין קהילות המודיעין המערביות שלאיראן יש יכולת טכנית לייצר פצצה גרעינית ראשונה במהלך 2010 - 2011, אין זה מן ההכרח שאיראן אכן תייצר אותה בפועל בפרק זמן זה. המפתח לצעד זה יהיה ההחלטה הפוליטית: איזו מדיניות תחליט איראן לנקוט, ובאיזה לוח זמנים?

גם אם תחליט איראן לעצור על הסף, ייצור תרחיש זה בעיה לא פשוטה עבור ישראל והמדינות הנוגעות בדבר. אין ביטחון שבתרחיש זה יושג מודיעין מדויק ובזמן אמת אודות מצבה של תוכנית הגרעין האיראנית, ובעיקר לגבי השלב שבו עלולה איראן לעבור ממצב של מדינת סף למצב של מדינה גרעינית. מאחר שזו שאלה קריטית, וישראל לא תוכל להניח מראש שתדע מתי איראן תייצר בפועל פצצה גרעינית, היא תצטרך לצאת מההנחה המחמירה, שאיראן היא מדינה גרעינית מהרגע שבו תהיה בידיה, לפי ההערכה, כמות מספקת של חומר בקיע עבור פצצה ראשונה.

4 ראה הרחבה בסוגיה זו: אפרים קם ואפרים אסכולאי, "לוח הזמנים של הפצצה האיראנית", **עדן אסטרטגי**, כרך 12, גיליון 4, ינואר 2010.

תישאר מדינת סף, משום שהן יניחו שהנשק כבר זמין לשימוש מייד, ושהיא יכולה להפעילו ללא שהות.

- הסתרת עצם קיומו של הנשק תסייע לה לבנות מאגר גרעיני גדל והולך ביתר קלות ותחת פחות לחצים.

- הכחשת הימצאותו של הנשק, עשויה לצמצם את האילוצים על מדינות אחרות במזרח התיכון להצטרף למוֹרֵץ החימוש הגרעיני - שגם לאיראן אין בו עניין. גם הפגיעה באמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני, והאשמת איראן בפגיעה זו, תהיה פחות חמורה.

- אמנם חלק מהיתרונות האזוריים והפנימיים שאיראן תבקש להפיק מהשגת נשק גרעיני יהיו מצומצמים יותר, אם זו תנקוט מדיניות של עמימות, משום שיהיה ספק כלשהו אם נשק מבצעי מצוי בידיה. ואולם גם יתרונות אלה יושגו בהדרגה, ככל שאיראן תתקרב למצב שבו מצויה ישראל: כלומר, שהיא לא תודה שייצרה נשק גרעיני, אבל הכול יאמינו שאכן כבר השיגה אותו.

הדרך השנייה היא שאיראן תנקוט מדיניות גרעינית מוצהרת - כלומר, היא תבהיר שבידיה מצוי נשק גרעיני, ואולי אף תערוך בו ניסוי מוצהר. יש הבדל מסוים בין שתי האפשרויות: ניסוי לא יותיר מקום לספק שלאיראן אכן יש נשק גרעיני. לעומת זאת, הצהרה של איראן שברשותה נשק גרעיני תחייב את ישראל ומדינות אחרות לקבלה כאמינה, אבל היא תותיר מקום כלשהו לספק, לפחות זמני, שמא איראן משקרת - למשל, לשם הרתעה מיידית - כשראוי לזכור שלאיראן יש היסטוריה של שימוש בשקר ובהטעיה. מבחינתה של איראן, למדיניות גרעינית מוצהרת יש יתרונות וחסרונות. מצד החסרונות, היא תוביל בוודאות לסנקציות נוספות וחמורות יותר, והיא עלולה להניע מדינות נוספות במזרח התיכון לפנות למסלול הנשק הגרעיני. בצד היתרונות, מדיניות זו תיצור הרתעה אמינה, תשלול סופית את האפשרות של מהלך צבאי נגד איראן, ותקנה לה הישגים אזוריים ופנימיים. ויש למדיניות זו יתרון נוסף: היא תאפשר הידברות עם צדדים אחרים - למשל, עם ממשלות אירופיות, כולל תורכיה או רוסיה - בדבר קביעת כללי משחק וקווים אדומים, שייצמצמו את הסיכון של הידרדרות לעימות גרעיני עקב אי הבנה או טעות בשיקול הדעת - שבו גם איראן אינה מעוניינת.

האם איראן תבחר במדיניות של עמימות או במדיניות גרעינית מוצהרת? החלטתה של איראן תתקבל על ידי שקלול של שני מרכיבים עיקריים: כובד הלחץ הבינלאומי שיופעל על איראן והערכתה את המחיר שתשלם, לעומת הזדקקותה להרתעה מיידית ואמינה לאור חששה מהתקפה עליה. בין שני השיקולים האלה, הגיוני יותר להניח שתעדיף את מדיניות העמימות, לפחות בשלב הראשון. זו עשויה להעניק לה את התוצאה האופטימאלית: להשיג הרתעה סבירה, להפיק את רוב היתרונות האזוריים

והפנימיים, ולצמצם את המחיר הבינלאומי, במיוחד אם זה יובהר לה מראש. לבחירה במדיניות העמימות יהיה יתרון נוסף: היא תאפשר גמישות. אם איראן תעריך שהיתרונות הטמונים במדיניות העמימות אינם מספיקים עבורה, היא תמיד תוכל לעבור למדיניות מוצהרת. לעומת זאת, ממדיניות מוצהרת לא תהיה דרך חזרה למדיניות של עמימות. מסיבות אלה המתינו הודו ופיקוסטאן במשך שנים מהשלב שבו השיגו נשק גרעיני ועד שערכו בו ניסויים מוצהרים ב-1998.

מכאן יש לבחון את השאלה החשובה ביותר: איזה שימוש תעשה איראן בנשק הגרעיני? האם תשאיר אותו על המדף כדי להשתמש בו רק במקרה הגרוע ביותר, כאשר תהיה תחת איום ממשי לאינטרסים החשובים ביותר שלה, או שתראה בו גם נשק לצרכים התקפיים יזומים? שאלה זו קריטית במיוחד לגבי מדינת ישראל, משום שהיא המדינה היחידה שתהיה חייבת לבחון את הסיכון שאיראן תתקוף אותה בנשק גרעיני ולהביאו בחשבון.

התשובה לשאלה זו אינה פשוטה ואינה חד-משמעית. ניתן לומר, כי אם תנהג איראן כשחקן הגיוני, השוקל את החסרונות מול היתרונות, את הסיכונים מול הסיכויים הטמונים במהלכו, סביר להניח שאיראן לא תפעיל ביוזמתה נשק גרעיני - לא נגד ישראל, ולא נגד מדינה אחרת. להנחה זו יש שלוש סיבות עיקריות:

- ככל שניתן לשפוט, איראן מפתחת נשק גרעיני בראש ובראשונה לצרכי הגנה והרתעה. דהיינו, היא רואה בנשק זה רשת ביטחון אסטרטגית למקרה של מצוקה צבאית קיצונית. היא אמנם שואפת במפורש לחיסולה של מדינת ישראל, אבל לא לשם כך היא מפתחת את הנשק הגרעיני, וחיסול ישראל אינו בגדר אינטרס עליון בעיני איראן, המצדיק שימוש בנשק גרעיני בכל מחיר לשם השגתו. ישראל אמנם יוצרת איום ביטחוני מוגבל עליה, אבל איום זה אינו מחייב שימוש בנשק גרעיני כדי לנטרלו. מבחינת איראן, שימוש יזום בנשק גרעיני נגד ישראל יהווה פגיעה ביעדו המקורי והבסיסי - שמירתו למצבים קיצוניים וחריגים של חוסר ברירה.

- איראן מאמינה - כפי שכל המדינות מאמינות - שלישראל יש מאגר גדול של נשק גרעיני, וכנראה יש לה יכולת מכה גרעינית שנייה. על בסיס הנחה זו, היא תצטרך להביא בחשבון, שהתקפה גרעינית מצידה על ישראל תוביל בהכרח לתגובה של מכה גרעינית קשה מצד ישראל עליה. כאשר בטהראן חיים 14 מיליון תושבים, מכה גרעינית עליה ועל ערים נוספות באיראן תגרום להרג מיליוני איראנים ולפגיעה קשה בתשתיות המדינה, ואולי אף תערער את יציבות המשטר ותוביל לקריסתו. סביר להניח שאפילו משטר פונדמנטליסטי קיצוני כמשטר האסלאמי בטהראן לא יהיה מוכן לשלם מחיר כה כבד עבור התקפה גרעינית על ישראל.

- היחסים המיוחדים בין ארצות-הברית לישראל ברורים למשטר האיראני, והוא מודע לכך שכל ממשל אמריקאי מחויב לקיומה ולביטחונה של

שיפוט איראן להגמוניה אזרית

גרעינית על המדינה העיקרית המאיימת עליה, ארצות-הברית, משום שזה יהיה מהלך של התאבדות לתקוף כך מעצמת-על, שלרשותה מאגר גדול של כלי נשק גרעיניים ואמצעי לחימה אחרים. איראן גם לא תבצע התקפה בנשק גרעיני על מדינה מוסלמית מבין שכנותיה, ברוב הנסיבות, משום שזו תגרום להרג מיליוני מוסלמים. התרחיש היחידי שבו הדבר אפשרי, גם אם סבירותו אינה גבוהה, הוא בנסיבות של מלחמה ממושכת וקשה בין איראן לאחת משכנותיה, כזוגמת מלחמתה נגד עיראק בשנות ה-80, שבה תיקלע איראן למצוקה קשה ולתחושה של חוסר ברירה אלא להפעיל את הנשק הגרעיני.

גם אם יתברר במשך הזמן שאיראן לא תיזום התקפה גרעינית על ישראל כצעד ראשון, צריך לבחון אם היא עלולה לתקוף את ישראל בנשק גרעיני כצעד תגובתי. להלכה, איראן יכולה להחליט על התקפה גרעינית תגובתית בשני תרחישים אפשריים: בנסיבות של התקפה על איראן עצמה, או בעקבות התקפה על בעלת ברית שלה.

התקפה על איראן יכולה להתבצע על ידי ארצות-הברית או ישראל בלבד, משום שהן שתי המדינות היחידות העולולות לשקול התקפה כזו, בעיקר על אתרי הגרעין של איראן. אין מדינות אחרות הבוחנות אפשרות כזו, או שייטלו בה חלק. אלא שסבירותה של התקפה כזו על איראן היא נמוכה כאשר יהיה בידי איראן נשק גרעיני - גם עקב כושר ההרתעה הגרעינית שיהיה אז לאיראן, וגם משום שכאשר תשיג איראן נשק גרעיני, יהיה קשה מאד להבטיח הצלחה מלאה בהתקפה על אתרי הגרעין, שכן איראן תוכל להסתיר את הנשק הגרעיני באתר חשאי מחוץ לאתרי הגרעין המוכרים. אם בכל זאת תיערך התקפה על איראן, ולאיראן תישאר יכולת מכה גרעינית שנייה, אי אפשר יהיה לשלול לחלוטין את האפשרות של תגובה גרעינית איראנית נגד ישראל. סבירות תגובה כזו תעלה אם עקב ההתקפה ייגרמו באיראן אבידות רבות בנפש ונזק חומרי ותשתיתי גדול, ו/או תיווצר סכנה ליציבות המשטר ושרידותו, שתחייב אותו להגיב על ידי מכה גרעינית. הסבירות של תגובה גרעינית איראנית נגד ארצות-הברית, בעקבות התקפה אמריקאית עליה, תישאר בכל מקרה נמוכה מאד.

בתרחיש של התקפה על בעלת ברית של איראן - בעיקר סוריה או חזבאללה - הסבירות של תגובה גרעינית איראנית תהיה נמוכה. בעבר, כאשר סוריה הותקפה על ידי ישראל במלחמת לבנון הראשונה, וכאשר חזבאללה הותקף במלחמת לבנון השנייה - איראן נמנעה מכל התערבות ממשית לטובת בעלות בריתה. אמנם העדר תגובה בעבר אינו ערובה להימנעות מתגובה בעתיד, כאשר יהיה לאיראן נשק גרעיני. אבל סביר להניח שגם בעתיד תעדיף איראן שלא להסתבך בעימות ישיר עם ישראל, ובעיקר לא בעימות גרעיני. עם זאת, איראן עלולה לאותת כי תסייע לבעלות בריתה בכל האמצעים - דהיינו ברמז, גם בנשק גרעיני - כדי ליצור אי-ודאות לגבי אופי תגובתה ולהרתיע את ישראל מפני החמרת

ישראל. משום כך יצטרך המשטר האיראני להביא בחשבון - במיוחד אם הדברים יובהרו לו על ידי הממשל האמריקאי במפורש - שהתקפה גרעינית מצידו על ישראל תוביל למכה גרעינית אמריקאית על איראן, ושוב התוצאה תהיה קטלנית והרסנית לגביה.

גם אם מסקנת הדברים היא, שבניתוח הגיוני איראן אינה אמורה לתקוף את ישראל בנשק גרעיני, צריך להציב שלוש הסתייגויות חשובות למסקנה זו:

- מסקנה זו היא בגדר הערכה בלבד, וטבען של הערכות אסטרטגיות הוא שהן עלולות להיות מוטעות, גם כאשר הן מסתמכות על מידע. על אחת כמה וכמה המקרה האיראני. כבר נאמר בראשית הדברים, כי מדיניות הגרעין העתידה של איראן אינה ידועה. לפיכך, כל מסקנה בדבר נכונותה, או אי-נכונותה, של איראן להשתמש בנשק גרעיני היא בגדר הערכה, שאינה מסתמכת על מידע קשה, או על סימנים מעידים מובהקים, ולכן הסיכון שהיא עלולה להיות מוטעית גדול עוד יותר.

- המשטר האיראני הוא בעל אופי יחיד במינו, משום שבראשו עומד לא פוליטיקאי ולא איש צבא, אלא איש דת, ומשום כך יש למניעים הדתיים תפקיד מיוחד בקבלת ההחלטות במשטר הזה. מסיבה זו קשה לקבוע באורח פסקני מה יהיה התפקיד של המוטיבציה האסלאמית-פונדמנטליסטית במכלול השיקולים ובמערכת קבלת ההחלטות של ההנהגה האיראנית. בהיסטוריה של המשטר האסלאמי באיראן היו מקרים של התנהגות הגיונית ושקולה מצידו, אך היו גם מקרים שהחלטות המשטר הונעו על ידי מניעים אידיאולוגיים אסלאמיים, שמעבר להגיון, כדוגמת יחסה של איראן לארצות-הברית והנתק ביניהן. במילים אחרות, סימן-השאלה הוא, האם צריך להביא בחשבון את האפשרות, שראשי ההנהגה האיראנית יחליטו לבצע התקפה גרעינית על ישראל בשם צו האל, ויהיה אשר יהיה מחירה?

- בין איראן לישראל אין הידברות או תקשורת כלשהן. המסרים היחידים המוחלפים ביניהן הם מסרים פומביים מפי אישים בכירים - בדרך כלל מסרים קיצוניים ומתלהמים. אם ייווצר מצב שבו יהיו באזור שתי מדינות גרעיניות - איראן בעתיד, ולפי ההנחה המקובלת ישראל כבר היום - שאין ביניהן תקשורת, כללי משחק מוסכמים וקווים אדומים בסביבה גרעינית, יתפתח ממנו סיכון להידרדרות גרעינית בלתי מכוונת, עקב אי-הבנה, טעות ושיקול לקוי. הידרדרות שכזו יכולה להתרחש, לדוגמה, עקב פירוש לא נכון של צעדי הצד השני, או עקב חשש ממשי של אחד הצדדים מפני התקפה גרעינית על ידי הצד האחר.

דברים אלה אמורים לגבי ישראל. הסבירות של התקפה גרעינית איראנית יזומה על מדינה אחרת היא קרובה לאפס. איראן לא תיזום בשום מצב התקפה

הפגיעה בבעלות בריתה. בתרחיש חמור יותר, צריך יהיה להביא בחשבון את האפשרות שאיראן תבטיח לסוריה "מטריה גרעינית" במצב של מצוקה צבאית קשה מול ישראל.

סיוע גרעיני מצד איראן לבעלות בריתה עלול להינתן לאו דווקא בהקשר לעימות צבאי. יש המעלים את החשש שאיראן תפיץ נשק גרעיני או טכנולוגיה גרעינית למדינות או לארגונים הקשורים בה. האפשרות שאיראן תסייע לתוכנית גרעין של סוריה אינה מבוטלת. סוריה מבקשת בשנים האחרונות לקדם תוכנית גרעין, ואיראן עלולה לנסות לסייע לה על ידי העברת טכנולוגיה גרעינית, בתקווה שסיועה לא ייחשף. לעומת זאת, הסבירות שאיראן תעביר נשק גרעיני לסוריה או לחזבאללה נראית נמוכה. אם יהיה צורך לגבות אותן מול ישראל, או להרתיעה, סביר להניח שאיראן תעדיף לעשות זאת בעצמה ולשלט בנשק הגרעיני, מאשר להוציא אותו מידיה ולאבד את שליטתה על השימוש בו. לגבי חזבאללה קיימים שיקולים נוספים שלא להעביר לידי נשק גרעיני: ספק אם הארגון יוכל להפעיל נשק גרעיני; איראן תימצא במצב לא נוח אם יתברר שבידי חזבאללה, המוגדר כארגון טרור, מצוי נשק גרעיני, משום שיהיה ברור שמקורו באיראן; וגם יש להניח שסוריה תסתייג מכך שבידי ארגון הפועל בחצר האחורית שלה, בלבנון, יימצא נשק גרעיני, העלול לחזק אותו גם מולה, וחשוב יותר - העלול לסבך אותה בעימות עם ישראל.

שאלה חשובה היא, האם תשתנה מדיניות הגרעין של איראן אם וכאשר יחול שינוי באופי המשטר בטהראן? אפשרות שינוי המשטר אינה מבוטלת. המשבר הפנימי שפרץ אל השטח ביוני 2009 המחיש שחלק גדול מהציבור האיראני מאס במשטר ורוצה לשנותו. בשלב זה הצליח המשטר לבלום בכוח הזרוע את המחנה הרפורמיסטי ומצבו יציב, ואולם הקרע הפנימי בין חלק גדול מהעם למשטר ובתוך צמרת המשטר הוא עמוק, וכאשר המחנה הרוצה בשינוי יצמיח מתוכו הנהגה כריזמטית, שתוכל לארגן את המחנה ולנווט את התסיסה בנחישות - יבוא גם השינוי באופיו של המשטר. ברור כי לא ניתן לקבוע מתי יחול שינוי זה, והאם כאשר יחול כבר יהיה נשק גרעיני בידיה של איראן.

השפעת השינוי הפנימי, אם וכאשר יחול, על מדיניות הגרעין אינו מובטח. אין כיום אף גורם חשוב באיראן החולק על המשך פיתוח תוכנית הגרעין. כל ראשי המחנה הרפורמיסטי היו שותפים לקידום תוכנית

הגרעין: התוכנית החלה כאשר מיר חוסיין מוסאווי היה ראש הממשלה; היא קודמה כאשר עלי אכבר האשמי רפסנג'אני היה הנשיא; ופרויקט העשרת האורניום בנתאנו החל כאשר מוחמד חאתמי היה הנשיא. לפי עדויות רבות, גם רוב הציבור האיראני, על כל זרמיו, תומך בהמשך תוכנית הגרעין, משום שבעיניו זו זכותה של איראן לעשות זאת - אם כי הציבור אינו מפריד בין תוכנית גרעינית אזרחית לתוכנית צבאית, ולא ברור אם תמיכתו מתייחסת דווקא לפיתוח נשק גרעיני.⁶

יחד עם זאת, יש סיכוי גדול יותר שמשטר מתון באיראן יסכים לנהל הידברות משמעותית עם הממשל האמריקאי, במגמה לשפר את יחסי שתי המדינות. הידברות כזו, אם תפתח, תהיה בעלת סיכוי גדול יותר להוביל להשעיית תוכנית הגרעין - אם כי הדבר רחוק מלהיות מובטח. בכל מקרה, גם אם איראן תשיג עד אז נשק גרעיני, הימצאותו בידי משטר מתון תצמצם במידה ניכרת את הסיכונים הנובעים מכך, ותחת משטר כזה עשויה כל משמעות האיום האיראני לשאת אופי שונה.

ולבסוף, האם שינויים באופיו של הסכסוך הישראלי - ערבי, ובעיקר הבשלת התהליך המדיני לכדי הסכמי שלום בין ישראל לבין סוריה ו/או הרשות הפלסטינית, ישפיעו על מדיניות הגרעין של איראן? השפעה כזו כנראה לא תהיה ישירה ומיידית. איראן מתנגדת מכל וכל לתהליך השלום, הן בין ישראל לסוריה והן בין ישראל לפלסטינים, והיא תעשה כמיטב יכולתה כדי לשבש את התהליך ולעצור אותו. אם יושג הסדרי שלום בין ישראל לצדדים הערביים, איראן לא תצטרף לתהליך השלום, לפחות כל עוד המשטר הרדיקאלי הנוכחי יישאר בשלטון, ולכן היא גם לא תשנה את גישתה העקרונית כלפי ישראל. ואולם התפתחות תהליך שלום, שישנה את מערכת היחסים בין ישראל לעולם הערבי, ואולי גם יתקע טריז בין סוריה לאיראן, יצמצם את השפעתה המיליטנטית של איראן במרחב. בנסיבות כאלה, אפילו אם לא תפתח במסגרתן הידברות בין איראן לישראל, יהיה קשה יותר לאיראן לאיים בנשק גרעיני על ישראל.

6 לפי סקר שנערך באיראן באוגוסט 2007, נמצא שכ-77% ממשתתפי הסקר תמכו בהמשך העשרת האורניום באיראן, לפי סקר שנערך חודש קודם לכן באיראן נמצא ש-33% מהמשתתפים תמכו מאד בהשגת נשק גרעיני על ידי איראן, ו-19% נוספים תמכו בכך במידת מה: www.angus-reid.com/polls/view/iranians_want_to_keep_nuclear_program.

הגרעין האיראני - לתקוף או לא לתקוף, זו השאלה

ראובן פדהצור

היעד של ראש הממשלה בנימין נתניהו למצות את ה"אמצעים הלא-צבאיים" לעצור את איראן. אם הבחירה היא בין לאפשר לאיראן להתגרען, או לנסות בעצמנו במקום שאובמה לא ינסה - אז כנראה נצטרך לנסות", אמר לאטלנטיק אחד האישים הבכירים בישראל. "אם הישראלים יגיעו למסקנה ברורה שאובמה לא יזום, בשום תנאי, מתקפה על איראן, אזי תתחיל הספירה לאחור לקראת התקפה ישראלית חד-צדדית", קובע גולדברג.

כלומר, מסקנתו של גולדברג היא חד-משמעית. מלחמה תפרוץ, והשאלה היחידה שנותרה היא, האם ישראל תתקוף את אתרי הגרעין באיראן, או שתהיה זו ארה"ב?

נקודת המוצא לניתוחו ולמסקנותיו של גולדברג, כפי שכותב טריטה פרסי, בתגובה למאמרו, היא, שקובעי המדיניות בישראל תופסים את איראן כיריב שלא ניתן להרתיעו, משום שהוא אינו רציונאלי. על פי אותה תפיסה, זהו יריב, שאינו שוקל שיקולי רווח והפסד. בנוסף לכך, אם על פי הערכתם, איראן מהווה איום קיומי על ישראל, הרי שרק פעולה צבאית מונעת (תקיפת תוכנית הגרעין האיראנית) היא דרך הפעולה הרציונאלית היחידה האפשרית.²

תפיסת האיום המחמירה הזאת אצל הישראלים, מעריך אלון בן-מאיר, בהתייחסו להיבטים פסיכולוגיים של התרבות הישראלית, מקורה בין השאר בהיסטוריה המודרנית של העם היהודי ושל מדינת ישראל שגם לאחר שישים שנות עצמאות בהן הדגימה ישראל מיומנות וכישרון צבאיים בלתי מבוטלים, לא שיכנעו אלה את האובססיה של הביטחון הלאומי, שבמסגרתה קיים עדיין החשש מכך שיש מי שמבקשים עדיין להשמיד את ישראל. זהו חשש הטבוע בתודעה הקולקטיבית של הישראלים. "אף מנהיג ישראל אינו מקבל את יכולתה של ישראל להגן על עצמה כדבר מובן מאליה. לכן אפילו הסיכון המינימאלי של חשיפת הישראלים למתקפה איראנית אינו יכול להיות מקובל על מדינה שעדיין חיה בצל השואה, שגבתה את חייהם של ששה מיליוני יהודים. ישראלים רבים חשים שהתעלמות מהאיום האיראני עלולה להשית עליהם סכנה, משום שאיראן מאיימת ישירות ובלי הרף על עצם קיומה של ישראל"³

Trita Parsi, "A campaign for war with Iran begins," *Salon*, <http://www.salon.com/author/trita_parsi/index.html>.

Alon Ben-Meir, "An Iranian Bombshell," *Harvard* 3

כתבת תחקיר שפורסמה בגיליון ספטמבר 2010 של כתב העת האמריקאי "אטלנטיק" (שהועלתה באתר האינטרנט של כתב העת בחלקו הראשון של חודש אוגוסט) זכתה לשורה ארוכה של תגובות והתייחסויות. הסיבה לכך היא, שכותב המאמר, ג'פרי גולדברג, הגיע למסקנה כי גדולים הסיכויים (יותר מחמישים אחוז) שישראל תתקוף את איראן במהלך שנת 2011, אם טהראן לא תשנה את מדיניותה, ואם הממשל האמריקאי לא יצליח לשכנע את המנהיגות בישראל שהנשיא ברק אובמה מוכן לעצור את איראן בכוח, במידת הצורך. גולדברג כותב כי מסקנותיו מבוססות, בין השאר, על עשרות ראיונות שערך עם קובעי המדיניות בישראל, בארצות הברית ובמדינות ערב.

"יום אחד באביב הקרוב, היועץ לביטחון הלאומי עוזי ארד ושר הביטחון אהוד ברק יתקשרו במקביל לעמיתיהם בבית הלבן ובפנטגון, להודיע שראש הממשלה שלהם נתן זה עתה פקודה לכמאה מטוסי אף-15, אף-16 ומטוסים אחרים לטוס מזרחה לאיראן - אולי מעל לערב הסעודית, אולי מעל לגבול בין סוריה לבין טורקיה, ואולי ישירות מעל המרחב האווירי של עיראק, אף שהוא מוצף בכלי טיס אמריקאיים", מציג גולדברג את התסריט ההיפותטי. להערכתו, התקיפה עשויה לכלול הפצצת המתקנים בנתאנו, קום, איספהאן ואולי גם את הכור שבנו הרוסים בבושהר. ישראל עשויה גם להזניק לאיראן כוחות מיוחדים שיצליחו לספק עדויות לכך שהאיראנים תיכננו "אשוויץ" - שואה שנייה - וכי המבצע היה שווה את המחיר.

להערכת גולדברג, למרות אינספור דיונים וכמה סימולציות, המחיר וההשלכות של המבצע אינם ברורים לגמרי. האמריקאים מעריכים שהפצצת המתקנים תוכל לכל היותר לעכב את תוכנית הגרעין האיראנית בשנים ספורות. אולם, בישראל שמע גולדברג גם דעה אופטימית יותר, בהתבסס על ניסיון השמדת הכורים בעיראק ובסוריה. לטענתו, המטוסים יצטרכו לשוב הביתה מהר, בשל הערכה שהחזיבאללה יתקוף מיידיית בצפון.

גולדברג משוכנע שהקווים האדומים של ישראל ברורים. להערכתו, סוף דצמבר 2010 הוא תאריך

Jeffrey Goldberg, "Point of no return," *Atlantic*, 1 September, 2010, <<http://www.theatlantic.com/magazine/print/2010/09/the-point-of-no-return/8186/>>.

עד כמה נתפס איום גרעיני איראני כבעל משמעות מרחיקת לכת, מסוכן ומצריך תגובה, מנקודת המבט הישראלית, יעידו גם התבטאויותיהם של בכירי קובעי המדיניות:

"ישראל, ולא רק ישראל, לא יכולים לקבל מצב שבו איראן תהיה בעלת נשק גרעיני, ואנחנו עושים את כל ההכנות הדרושות למצבים מסוג זה". כך הצהיר ראש ממשלת ישראל, אריאל שרון, ב-29 בנובמבר 2005, במסיבת העיתונאים השנתית עם ועדת העורכים של העיתונים בישראל.⁴

ב-17 בינואר 2006 הצהיר גם אהוד אולמרט, שמיאל אז את מקומו של ראש הממשלה המאושפז שרון, כי ישראל לא תוכל להשלים עם אירן המצוידת בנשק גרעיני.⁵

גם בכירי הצבא מביעים דאגה מהצטיידות אירן בנשק גרעיני, ורואים בכך איום משמעותי על ישראל. כך, למשל, הרמטכ"ל, דן חלוץ, הדגיש בשיחה עם כתבים צבאיים, ב-7 בינואר 2006, כי "מספיק לראות על האמצעים שמפתחים האיראנים על מנת לשנע את הגרעין - זה מכסה הרבה יותר מאשר שטח ישראל. זה צריך להדאיג הרבה יותר מאשר את מדינת ישראל".⁶

בפברואר 2006 הדגיש ראש אמ"ן, האלוף עמוס ידלון, בישיבת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, כי "איראן מהווה איום קיומי על ישראל".⁷

אפילו בדו"ח המקיף על תפיסת הביטחון של ישראל, שהוכן על ידי ועדה בראשות דן מרידור, המקובל כאחד המומחים החשובים לנושאי ביטחון בקרב הפוליטיקאים, ואשר הוגש לשר הביטחון שאול מופז, באפריל 2006, לאחר עבודה של שנה וחצי, נקבע כי איראן מסוגלת להבעיר את כל המזרח התיכון ומהווה איום קיומי על ישראל.⁸

בנובמבר 2006, בהרצאה שנשא בלוס אנג'לס, הדגיש בנימין נתניהו, ראש הממשלה הנוכחי, בהשוותו את האיום האיראני על ישראל לאיום של גרמניה הנאצית כי "השנה היא 1938 ואיראן היא גרמניה".⁹

בנאום בפני כנס לתכנון מדיניות לעם היהודי, ביולי 2007, הזהיר בנימין נתניהו, יו"ר האופוזיציה אז, כי איראן מהווה איום קיומי: "נשיא איראן מבטיח בכל יום

International Review, Spring, 2010, pp. 12-17.

4 אלוף בן, "שרון: לא נשלים עם גרעין איראני", *הארץ*, 2 בדצמבר 2005.

5 יואל מרקוס, "מה הם קופצים", *הארץ*, 19 בינואר 2006.

6 חנן גרינברג, "חלוץ: טיפול בקסאם מצריך חציית אילוצים ערכיים", *ynet*, 8 בינואר 2006 <<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3197675,00.html>>.

7 גדעון אלון, "עמוס ידלון: איראן מהווה איום קיומי על ישראל", *הארץ*, 14 בפברואר 2006.

8 "דו"ח ועדת מרידור: חשש שמדינות מזרח-תיכוניות יצטיידו בגרעין בעקבות איראן", *הארץ*, 24 באפריל 2006.

9 אלוף בן, "צרצ'יל ותלמידו", *הארץ*, 7 אוקטובר 2009, <<http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1119316.html>>.

להשמיד את ארצנו. עלינו לפעול בזמן שנותר".¹⁰ שר הביטחון הנוכחי, אהוד ברק, במפגש, בפברואר 2009, עם פרום סגל הפיקוד הכללי של צה"ל, קבע כי "בלי ספק, נשק גרעיני באיראן הוא איום מרכזי על כל סדר עולמי אפשרי, הוא פתח להתגרענות מסיבית של כל המזרח התיכון והוא יכול להיות, אם וכאשר יבשיל, איום קיומי על מדינת ישראל".¹¹

גם השר לנושאים אסטרטגיים, משה בוגי יעלון, הדגיש בכנס הרצליה, בפברואר 2010 כי "כדי להבין משמעויות אלה חובה לחזור ולהזכיר מהן המטרות אותן מנסה ההנהגה הקיצונית באיראן להשיג באמצעות ההצטיידות בנשק גרעיני: יצירת איום קיומי על מדינת ישראל היא אחת החשובות שבהן. דובריו הקיצוניים של המשטר הבהירו כבר בעבר שבראייתם יש למחוק את ישראל ממפת העולם ושכפי שאמר רפסנג'אני בדצמבר 2003, די יהיה בפצצת אטום אחת כדי להשמיד את ישראל, בעוד שאת איראן אי אפשר יהיה להשמיד גם בשתי פצצות".¹²

ואכן, ההתבטאויות הקיצוניות של בכירי השלטון באיראן משמשות את קובעי המדיניות בישראל על מנת להצביע על האיום הקיומי הגלום בתוכנית הגרעין האיראנית, ולכאורה גם על חוסר האפשרות להרתיע את האיראנים. על פי תפיסתם של הישראלים, או לפחות של חלק מקובעי המדיניות, לא ניתן להרתיע את השלטון האיראני, המבוסס על אידיאולוגיה של מוות על קידוש השם (אללה במקרה הזה). כהוכחה מזכירים את הצהרתו של האייתולה חומייני מ-1980: "איננו סוגדים לאיראן [המדינה], אנחנו סוגדים ועובדים [במובן של עבודת האל] את אללה".

אך לא רק בעבר הרחוק, בתחילת ימי משטר המהפכה, הושמעו הצהרות דומות. גם המנהיג הנוכחי של איראן, עלי חמאנאי, קובע כי ישראל היא "אויבת האלוהים". המשטר האיראני, שרבים מבכיריו טוענים כי השואה לא קרתה מעולם, מינה לשגרירו בפולין את מי שב-2006 ביקש למדוד את מידותיהם של התנורים באושוויץ על מנת להוכיח כי לא היו מתאימים לבצע את רצח העם שנטען שהתרחש שם.

גם מי שנחשבים מתונים מקרב ההנהגה האיראנית מתבטאים ברוח דומה. כך הנשיא לשעבר, עלי אכבר האשמי רפסנג'אני, שכונה את ישראל "מדינה של

10 יעקב לאפין, "נתניהו: איראן איום קיומי, חייבים לפעול", *ynet*, 11 ביולי 2007.

11 מתוך אתר דובר צה"ל, <http://dover.idf.il/IDF/News_Channels/today/09/02/1602.htm>.

12 מוטט בבלוג של הליכוד <<http://www.netanyahu.org.il/blog/2010/02/%D7%94%D7%A9%D7%A8-%D7%9E%D7%A9%D7%94-%D7%99-%D7%91%D7%95%D7%92%D7%99-%D7%99%D7%A2%D7%9C%D7%95%D7%9F-%D7%90%D7%99%D7%A8%D7%90%D7%9F-%D7%92%D7%A8%D7%A2%D7%99%D7%A0%D7%99%D7%AA-%D7%9E%D7%A9%D7%9E%D7%A2>>.

פצצת אטום אחת" (כלומר, די בפצצה אחת על מנת להשמידה).¹³

* * *

ניתוח המציאות הגיאואסטרטגית המתגבשת במזרח התיכון מעלה כי לאחר כיבושה של עיראק בידי ארה"ב, שהוביל לחיסול איום "החזית המזרחית" על ישראל, לאחר החלטת נשיא לוב, מועמר קדאפי, לחסל את תוכניות הפיתוח של נשק להשמדה המונית ובהתייחס לכך שצבא סוריה נחלש מאד ולא מהווה איום צבאי של ממש על ישראל, נותר למעשה איום אסטרטגי פוטנציאלי אחד על ישראל - תוכנית הגרעין של איראן. הצטיידותה האפשרית של איראן בנשק גרעיני עלולה להוביל לשינוי המאזן האסטרטגי במזרח התיכון, וכנגזר ממנה גם שינויים הכרחיים בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל בכלל ובמדיניותה הגרעינית בפרט.

כוונתו של מאמר זה לבחון ולנתח את האופציה הצבאית. כלומר, תקיפה ישראלית של אתרי הגרעין באיראן, שכוונתה להשמיד את תוכנית הגרעין האיראנית, או לפחות לעכבה לתקופה ממושכת.¹⁴

אחת הסוגיות הבעייתיות בהתייחסות ובטיפול בנושא הגרעין האיראני היא לוח הזמנים הצפוי של תוכנית פיתוח הנשק האירני. מתברר כי לארגוני הביון במערב אין די מידע שיאפשר להם להעריך בצורה מוסמכת את הסטאטוס שבו נמצאת תוכנית הגרעין האיראנית, ואת מועד סיום פיתוחו של הנשק הגרעיני. זו הסיבה לכך שקיימות הערכות המתייחסות למועד סיום פיתוח הנשק הגרעיני. התוצאה מכך היא, שקיימים חילוקי דעות בין מומחים ואנשי מודיעין וקיים מגוון הערכות המתייחס למועד הצטיידות אירן בנשק גרעיני.¹⁵

יש כמובן חשיבות מרובה לשאלת העיתוי. בעבר היה קיים ויכוח בין קובעי המדיניות בישראל ובארה"ב באשר לדחיפות של הפעילות מול איראן. בעוד שהישראלים הדגישו את הזמן הקצר העומד לרשות מי שמבקש למנוע מאיראן נשק גרעיני, נטו האמריקאים להדגיש דווקא את העובדה שעדיין נותר לא מעט זמן

George F. Will, "Netanyahu's Warning," *Washington Post*, August 15, 2010, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/08/13/AR2010081304474.html>>.

14 יש לציין כי אין אלו כל האופציות האפשריות ולכן אפשר להוסיף עוד חמש: 1. דבקות במדיניות העמימות הגרעינית; 2. הגנה פסיבית; 3. הגנה אקטיבית 4 הידברות והגעה הסכמי פיקוח עם איראן; 5. התבססות על מטריה גרעינית אמריקאית. ניתוח מפורט של אופציות אלה ראה, Reuven Pedatzur, "The Iranian Nuclear Threat and the Israeli Options," *Contemporary Security Policy*, Vol.28, No.3 (December 2007), pp.513-541.

15 ניתוח מפורט של הקושי בהערכת התקדמות תוכנית הגרעין האיראנית ראה, Anthony H. Cordesman and Khalid R. Al-Rodhan, *Iranian Nuclear Weapons? The Uncertain Nature of Iran's Nuclear Programs*, Washington DC, Center for Strategic and International Studies, April 12, 2006.

לפעולות שונות, כולל פעילות דיפלומטית.¹⁶ חילוקי דעות אלה בין ההערכות הישראליות לאמריקאיות הולכים ומצטמצמים לאחרונה.

מעקב אחר מקבץ הערכות ישראליות בשנים האחרונות מגלה כי הן אינן עקביות ומשתנות לאורך התקופה.¹⁷

ב-13 במאי 2003 הכריז שר החוץ דאז, סילבן שלום, כי לא קיימת עוד שאלה האם בכוונת איראן להצטייד בנשק גרעיני, והוסיף כי לפי הערכה בישראל יידרשו לאיראנים לא יותר משהיה עד תשעה חודשים להשלים את הידע לייצור פצצה.

ב-24 בינואר 2005 מסר ראש המוסד, מאיר דגן, לוועדת חוץ וביטחון בכנסת כי תוכנית הגרעין האיראנית הגיעה כבר ל"נקודת האל-חזור" והוסיף כי אם איראן תעשיר אורניום במהלך 2005, יידרשו לה שנתיים או שלוש נוספות על מנת להצטייד בנשק גרעיני.

באוגוסט 2004 הבהיר ראש אמ"ן, האלוף אהרון זאבי פרקש, כי ברגע שהאיראנים יעשירו אורניום בכמות מספקת, "אנחנו מעריכים כי יוכלו להרכיב פצצה בתוך שנתיים". כלומר, בסוף 2006 או בתחילת 2007. בינואר 2005 עדכן את הערכתו וקבע כי איראן תוכל להצטייד בנשק גרעיני בין 2007 ל-2009.

באוגוסט 2005 הודלפה לתקשורת הישראלית הערכה מודיעינית מעודכנת לפיה יהיה בידי איראן נשק גרעיני "קרוב לוודאי" ב-2010.

בעקבות פרסום הערכת המודיעין הלאומית האמריקאית (NIE) בנובמבר 2007, שקבעה כי איראן נמצאת עדיין במרחק 10 שנים מהשלמת פיתוח הנשק הגרעיני, אמר האלוף זאבי פרקש כי "למעט מקרה של עיכוב לא צפוי, תהיה לאיראן יכולת גרעינית ב-2008 ולא עוד 10 שנים".

שני חוקרים ישראלים, שסיכמו בתחילת השנה (2010) את הערכת המודיעין המעודכנת, לאותו זמן, קבעו כי:

"כיום מסתכמת הערכתו של אגף המודיעין הצבאי הישראלי בסוגיית לוח הזמנים האיראני כדלקמן:¹⁸

"בשנת 2008 השתלטה איראן על הטכנולוגיה של העשרת האורניום במלואה.

בשנת 2009 היא העשירה אורניום ברמה נמוכה, בכמות שתספיק - לאחר שיועשר לרמה גבוהה - לפצצה גרעינית ראשונה. בו בזמן איראן משפרת

16 David Albright and Corey Hinderstein, "Iran: Countdown to showdown," *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 60, no. 6, November/December 2004 pp. 67-72.

17 ניתוח ההערכות הישראליות מתוך: Anthony H. Cordesman and Khalid R. Al-Rodhan, *Iranian Nuclear Weapons? The Uncertain Nature of Iran's Nuclear Programs*, p. 78.

18 בהתבסס על הרצאת ראש אמ"ן, האלוף עמוס ידלון, בכנס השנתי של המכון למחקרי ביטחון לאומי, 15 בדצמבר 2009; דברי האלוף ידלון בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת, *הארץ*, 25 במרס 2009.

יכולות בתחום הפיתוח של מתקן נפץ גרעיני, וסיימה לפתח טילים בליסטיים היכולים לשאת ראש גרעיני." "מהרגע שתחליט איראן להעשיר את האורניום לרמה גבוהה, היא תוכל לצבור את

כמות החומר הבקיע הדרוש לפצצה אחת בתוך כמה חודשים עד שנה".

"אי לכך, אגף המודיעין אינו קובע כיום במפורש את המועד שבו איראן תשיג

נשק גרעיני משום שזה יהיה תלוי בהחלטתה לעבור לשלב הסופי של בניין הפצצה, שטרם התקבלה כנראה".¹⁹

אפרים אסכולאי קובע, באוגוסט 2010, כי הערכות המודיעין הישראליות והאמריקאיות השתנו מאז אוקטובר 2009, והתקרבו זו לזו, כשהתברר שאיראן המשיכה להעשיר אורניום והחלה להעשיר אותו מ-3.5% לכדי 20%, צעד המקרב אותה מאוד ליעד של אורניום המועשר לדרגה צבאית.²⁰

נראה אמנם כי במהלך החודשים האחרונים אימצה גם קהילת המודיעין האמריקאית את ההערכה לפיה יידרשו לאיראן עוד כשנה או שנתיים להשלים את פיתוח נשקה הגרעיני, זאת לאחר שההתקדמות האיראנית, בתחום העשרת האורניום, עוררה תגובות בינלאומיות חריפות. ב-27 ביוני 2010, אמר ליאון פנטה, ראש הסוכנות המרכזית לביון, הסי.איי.איי, בווינגטון, כי קרוב לודאי שאיראן מחזיקה בכמות מספקת של אורניום מועשר מדרגה נמוכה לייצור שני כלי נשק גרעיניים, אך סביר להניח שיידרשו לה שנתיים לבנות את הפצצות אם תרצה בכך.²¹

לאחרונה הביעו גורמים אמריקאיים רשמיים נוספים הערכה לפיה תחלוף עוד שנה, או יותר, עד אשר איראן תשלים את פיתוח הנשק הגרעיני. הערכה כזאת השמיע גארי סיימור, יועצו הבכיר של הנשיא אובמה בנושאי גרעיני.²²

מול כל אלה, ומה שגורם לחוסר וודאות נוסף, היתה התבטאות יחידה מסוגה של ראש המוסד, מאיר דגן, שאמר בוועדת החוץ והביטחון של

19 אפרים קם ואפרים אסכולאי, "לוח הזמנים של הפצצה האיראנית", **עדכן אסטרטגי**, כרך, 12 גיליון 4, ינואר 2010.

20 אפרים אסכולאי, "עשר שאלות לנושאים ונותנים עם איראן", **מבט על**, INSS, גיליון 198, 10 באוגוסט 2010; ראה גם אמיר אורן, "רשמו לפניכם: דצמבר 2009, איראן גרעינית", **הארץ**, 14 נובמבר 2008.

21 אפרים אסכולאי ואמילי לנדאו, "איראן: לקראת סוף המרוץ", **מבט על**, INSS, גיליון 193, 20 ביולי 2010. <<http://www.inss.org.il/heb/research.php?cat=79&incat=&read=4255>>

22 Mark Mazzetti and David E. Sanger, "U.S. Assures Israel That Iran Threat Is Not Imminent," **New York Times**, August 19, 2010; J.J. Gould, "Monday Round-Up: How Fast Is This Clock Ticking?", **Atlantic**, August 24, 2010; Mark Hosenball, "Talk About Iran Attack Seems Very Overheated," **Newsweek**, August 16, 2010. <<http://www.newsweek.com/blogs/declassified/2010/08/16/talk-about-iran-attack-seems-very-overheated.html>>

הכנסת, כי לאיראן תהיה יכולת לשגר פצצה גרעינית ראשונה בסוף שנת 2014, אם לא תיתקל בבעיות טכניות.²³

***

היערכות ישראל מול אירן גרעינית

הצטיידותה של אירן בנשק גרעיני תחייב שינוי מהותי במדיניות הביטחון הלאומי של ישראל. אל איום גרעיני מצידה של מדינה עוינת צריך להתייחס כאל איום קיומי, וככזה הוא מצריך היערכות שונה מצידה של ישראל, גם במישור המבצעי ולא פחות במישור החשיבתי. דומה כי תהליך שינוי המדיניות יתחולל, או לפחות אמור להתחולל, בעתיד הקרוב. מבין האופציות שיעמדו בפני קובעי המדיניות בישראל, הבחירה באופציה הצבאית תהיה אפשרית רק כל עוד לא הפכה איראן למדינה גרעינית. מקובל להסכים עם התפיסה שטוענת כי אין תוקפים את מתקניה הגרעיניים של מדינה שהצטיידה כבר בנשק גרעיני. לפיכך, ההחלטה על תקיפה צבאית של מתקני הגרעין באיראן, אם תתקבל, חייבת להתקבל בחודשים הקרובים.

פעולה צבאית

הכוונה של התומכים באופציה הצבאית היא ביצוע מכת מנע. כלומר תקיפת אתרי תוכנית הגרעין האיראניים עוד לפני שיסתיים תהליך פיתוח הנשק הגרעיני. ככל הידוע, עדיין לא התקבלה החלטה ישראלית על תקיפה באיראן, ונראה כי קיימים עדיין חילוקי דעות בקרב בכירי המערכת הפוליטית ובקרב הקצונה הבכירה בצה"ל. עם זאת, קובעי מדיניות בישראל מדגישים שוב ושוב שלא יהיה מנוס מתקיפה באיראן. ייתכן שמדובר בסוג של לוחמה פסיכולוגית שנועדה להפעיל לחץ על הקהילה הבינלאומית, ובמיוחד על ארה"ב, כדי שיפעלו למנוע מאיראן הצטיידות בנשק גרעיני, אך להצהרות לוחמניות כאלו יש לעתים דינמיקה משלהן, העלולה להוביל להסלמה.

"אם איראן תמשיך בתוכנית שלה לפיתוח נשק גרעיני - נתקוף אותה", הצהיר שאול מופז, מי שכיהן כרמטכ"ל וכשר ביטחון, ביוני 2008.²⁴ ערב הבחירות האחרונות לכנסת הבהיר בנימין נתניהו, שהתמנה לאחריהן לראש הממשלה, כי אינו שולל פעולה צבאית נגד מתקני הגרעין באיראן.²⁵

במאי 2010 שיגר השר לעניינים אסטרטגיים וסגן ראש

23 **הארץ**, 16 ביוני 2009.

24 הוטרס, "ארה"ב על תקיפה באיראן: מעדיפים דיפלומטיה", **ynet**, 7 ביוני 2008. "Israel's dry run 'attack on Iran' with 100 jet fighters," **The Independent**, June 21, 2008, <<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3552786,00.html>>.

25 עידן יוסף, "נתניהו לא פוסל תקיפה ישראלית באיראן", **מחלקה ראשונה**, 31 בינואר 2009 <<http://www.news1.co.il/Archive/001-D-189228-00.html?tag=10-46-08>>.

אחד המכשולים המרכזיים הניצבים בפני פעולה צבאית מול אתרי הגרעין האיראניים הוא מחסור במידע מודיעיני. לא ברור האם בידי המודיעין הישראלי מידע על כל אתרי הגרעין באיראן, הרלוונטיים להמשך פיתוח הנשק הגרעיני. כזכור, שני אתרים חשובים, בנתאנו ובאראק לא היו ידועים למודיעין המערבי וגילויים התרחש תודות למידע שמסרו גולים איראניים.³²

על מנת להשיג את יעד התקיפה, שהוא עיכוב תוכנית הגרעין האיראנית במספר שנים משמעותי, יהיה צורך להכניס לרשימת המטרות גם אתרי טילים בליסטיים, מפעלים, מרכזי מחקר ואפילו מתקנים הנמצאים בשטחן של אוניברסיטאות. אלה הם יעדים אשר אם תבחר איראן לחזור להחיות את תוכניתה הגרעינית, יהיה עליה לשקמם.³³

דומה כי אין בידי ישראל אין די מטוסים על מנת להשלים בהצלחה את השמדת כל המטרות הרלוונטיות להמשך תוכנית הגרעין האיראנית. לכך יש להוסיף את ההערכה לפיה תוכל ישראל לבצע רק גיחה אחת, ואולי שתיים, לעבר איראן. זאת, משום שקרוב לוודאי יופעל עליה לחץ בינלאומי להימנע מלהמשיך ולתקוף באיראן. בכל מקרה לא תוכל ישראל לשמור רצף של תקיפות לאורך זמן, שרק הוא יכול להוביל להצלחה במשימת השמדת היעדים הרלוונטיים, או לפחות את רובם.³⁴

מכשול נוסף הניצב בפני הצלחת תקיפה ישראלית נעוץ בכך שחלק מאתרי הגרעין, ובמיוחד הקריטיים שבהם, נמצאים בעומק רב מתחת לפני האדמה, ומכוסים בבטון מזוין, דבר המקשה, ובמקרים אחדים הופך לבלתי אפשרי, את היכולת להשמידם.

אמנם, כבר בספטמבר 2004 הודיעה ישראל כי רכשה מארה"ב כ-5000 "פצצות מדויקות", ובהן כ-500, המכונות "מכסחות הבונקרים", המצוידות בראש קרבי בעל יכולת חדירה, מדגם BLU-109, שמשקלן כ-900 ק"ג. בהמשך קיבלה ישראל אישור לרכוש כ-100 פצצות מדגם BLU-113, שמשקלן כ-2300 ק"ג.³⁵

504574418813806271306.html.

Michael Crowley, "The Bomb Squad," *The New Republic*, April 21, 2010.

Paul Rogers, *Military Action Against Iran: Impact and Effects*, Oxford Research Group Briefing Paper, July 2010, p. 1.

David Albright, Paul Brannan, and Jacqueline Shire, "Can military strikes destroy Iran's gas centrifuge program? Probably not," *ISIS REPORT*, August 7, 2008; Dan Murphy, *Christian Science Monitor*, August 12, 2010.

<<http://www.topix.net/content/csm/2010/08/repercussions-of-an-israeli-attack-on-iran>>; Anthony H. Cordesman, "The Iran Attack Plan".

Raas and Long, "Osirak Redux? Assessing Israeli Capabilities to Destroy Iranian Nuclear Facilities," *International Security*, volume 31, issue 4, Spring 2007, pp. 7-33.

הממשלה, משה בוגי יעלון, אזהרה לעבר איראן לפיה "לישראל היכולת לתקוף באיראן".²⁶

בנוסף, צה"ל עורך תרגילים, שישראל טורחת לפרסמם בפומבי, המדמים תקיפת מטרות באיראן.²⁷

המודל, עליו מצביעים תומכי הפעולה הצבאית הוא תקיפת הכור העיראקי, אוסירק, ביוני 1981. לדבריהם, בדיוק כשם שהשמדת הכור ליד בגדד עצרה את תוכנית הגרעין העיראקית לזמן ממושך, כך בדיוק יש לפעול גם במקרה האיראני.²⁸

אולם, קיים הבדל גדול מאד בין המקרה העיראקי למקרה האיראני. האיראנים למדו את לקח תקיפת חיל האוויר בבגדד ופיזרו את מאמצי הפיתוח של הנשק הגרעיני באתרים רבים ברחבי מדינתם. שלא כמו במקרה העיראקי, בו הוכז מאמץ פיתוח הנשק הגרעיני כולו בכור אחד ויחיד, הרי שהאיראנים החליטו לגוון את אפיקי הפיתוח הגרעיני.²⁹

האיראנים פנו לפעילות העשרת אורניום באמצעות צנטריפוגות במתקן שהוקם בחשאי בנתאנו. הם הקימו מפעל לייצור מים כבדים באראק, ובנו מעבדות חשאיות ב"מרכז למחקר גרעיני" בפרוור של טהרן במסווה של מפעל לייצור שעונים ואתר להעשרת אורניום ליד העיר קום. חלק ניכר ממתקנים אלה נמצאים מתחת לקרקע, מוגנים היטב מפני תקיפה מן האוויר. בנוסף לאלה הקימו מתקנים רבים נוספים במסגרת תוכניתם הגרעינית רחבת ההיקף. מספרם של אלה על פי הערכות שירותי המודיעין המערביים מגיע לכמה עשרות.³⁰

בעיה נוספת שתעמוד בפני ישראל היא העובדה שחלק מהמתקנים באתרי תוכנית הגרעין האיראנית ממוקם בלב אזורים מאוכלסים. תקיפתם של אלה עלולה לגרום לאבידות רבות בקרב אוכלוסיה אזרחית. קובעי המדיניות בישראל יצטרכו לקחת בחשבון כי הדבר עלול להוביל לביקורת רבה על ישראל.³¹

26 "משה יעלון: לישראל היכולת לתקוף את אירן", *וואלה*, 10 במאי 2010.

27 אור הלר ורויטרס, "דיווח: ישראל ערכה תרגיל המדמה תקיפה באיראן", *Nana10*, 21 ביוני 2008 <<http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=560677>>.

28 Efraim Inbar, "The Imperative to Use Force Against Iranian Nuclearization," *BESA Center Perspectives*, No. 12, December 15, 2005, <<http://www.biu.ac.il/SOC/besa/perspectives12.html>>.

29 Anthony H. Cordesman, "The Iran Attack Plan," *Wall Street Journal*, September 25, 2009. <http://online.wsj.com/article/NA_WSJ_PUB:SB10001424052970204518504574418813806271306.html>.

30 Iran's key nuclear sites," BBC web site, September 25, 2009. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4617398.stm>; "Target Iran - Air Strikes," GlobalSecurity.org. <<http://www.globalsecurity.org/military/ops/iran-strikes.htm>>.

31 Anthony H. Cordesman, "The Iran Attack Plan," *Wall Street Journal*, September 25, 2009, <http://online.wsj.com/article/NA_WSJ_PUB:SB10001424052970204518>.

אך הבעיה היא שפצצות אלה הן בעלות כושר חדירה של כ-10 מטרים של בטון וכ-30 מטרים של אדמה, בעוד חלק מהאתרים באיראן קבורים בעומק של כ-60 מטרים. צילומי לוויין של אתר העשרת האורניום בבאנתז מצביעים על כך שהוא קבור תחת שכבות של בטון מזוין ואדמה בעומק כ-23 מטרים, מעבר ליכול החדירה של הפצצות האמריקאיות.³⁶

קושי נוסף, עליו יצטרך חיל האוויר הישראלי להתגבר, הוא מערך ההגנה האווירית האיראני. הצבא האיראני השקיע משאבים רבים בפיתוח מערכת הגנה אווירית, חלקה יבילה. האיראנים בנו מערכת מבוצרת, שבה יש ליחידות השונות אוטונומיה בהפעלה המבצעית, דבר המעניק להן גמישות מבצעית.

לפני מספר שנים רכשו האיראנים מרוסיה את מערכת ההגנה האווירית המתקדמת מדגם Tor M1 9M330 Air.³⁷ ביצועיה המשופרים של מערכת זו עלולים להוות בעיה עבור מטוסי חיל האוויר.

על פי ידיעות שפורסמו לאחרונה רכשה איראן ארבע סוללות טילי הגנה אווירית מדגם S-300. על פי אותן ידיעות נרכשו מערכות ההגנה האווירית האלה מבלארוס, משום שבשלב זה מסרבת רוסיה למוכרן לאיראן.³⁸ זו מערכת ההגנה האווירית בעלת הביצועים המעולים ביותר שפותחה ברוסיה והצטיידות בה על ידי איראן לא רק שתקשה על טייסי חיל האוויר לתקוף, אלא שהיא עלולה גם לגבות מחיר כבד מהכוח התוקף.³⁹

הצבתן של מערכות ההגנה האווירית האלה בקרבת אתרי הגרעין תחייב את חיל האוויר להקצות כוחות על מנת לדכא את המערך ההגנתי באמצעות תקיפת מרכזי פיקוד ושליטה, מכשירי מכ"ם ומשגרים.⁴⁰

האלוף (מיל) גיורא איילנד, מי שעמד בראש המועצה לביטחון לאומי, מעריך כי אין בכוחה של ישראל

³⁶ Douglas Davis, "Israel Will Do Whatever it Takes," *Spectator*, January 6, 2007.

³⁷ "Iranian Air Defence No Match for US Attack," Jane's Press Release, 9 March 2007, <<http://jid.janes.com/public/jid/index.shtml>>; Michel Chossudovsky, "Planned US-Israeli Attack on Iran," *Global Reach*, <<http://globalresearch.ca/articles/CHO505A.html>>; "Russia Fills Tor M1 9M330 Air Defense System," *Defense Update*. <<http://www.defense-update.com/products/t/tor.htm>>.

³⁸ "Sensations from Iran: There's no smoke without fire," *Voice of Russia*, August 5, 2010, <<http://english.ruvr.ru/2010/08/05/14688111.html>>.

³⁹ <<http://www.fas.org/nuke/guide/russia/airdef/s-300pmu.htm>>.

⁴⁰ ניתוח דרכי פעולה צבאיות אפשריות של ישראל ראה, Abdullah Toukan and Anthony H. Cordesman, *Study on a Possible Israeli Strike on Iran's Nuclear Development Facilities*, Washington, DC, Center for strategic and International Studies, March 14, 2009. <http://csis.org/files/media/isis/pubs/090316_israelistrikeiran.pdf>.

להשמיד את תוכנית הגרעין האיראנית, או לעכבה לתקופה ממושכת. בהרצאה שנשא בכנס של INSS (Institute for National Security Studies) בתל אביב, בדצמבר 2008, אמר כי "למרבה הצער אין לישראל יכולת צבאית שתאפשר לנו להגיע למצב בו היכולת הגרעינית האיראנית תושמד מבלי יכולת לשקם אותה. ההישג המקסימאלי שישראל תוכל להשיג הוא שיבוש והשהיה של תוכנית הגרעין האיראנית". שאלת מיליון הדולר היא כמובן, משך זמן ההשהיה המספק, הוסיף איילנד. "תקיפה צבאית ישראלית אינה יכולה לכפות על איראן להיכנע או לוותר על המשך אמצעי פיתוח הנשק הגרעיני", סיכם.⁴¹

התגובה האיראנית

בנוסף למכשולים האלה במימוש האופציה הצבאית, על ישראל לשקול את המחירים שהיא עלולה לשלם בעקבות פעולה צבאית ואת ההשלכות של הפעולה הצבאית על מדינות אחרות באזור, על ארה"ב ועל ההתפתחויות הצפויות במזרח התיכון:

1. ישראל תשלם מחיר מדיני. תקיפתה של מדינה ריבונית אשר לא הכריזה מלחמה על ישראל, ומבלי שזו פתחה בפעולות מלחמתיות, עלולה להוביל ללחץ בינלאומי על ישראל ואפילו להפעלת סנקציות שונות עליה.

2. איראן עלולה ליזום תגובה צבאית, בין באמצעות שיגור טילי שיהאב-3 שברשותה לעבר מטרות בישראל ובין באמצעות שימוש בחיזבאללה ובחמאס, שישגרו אלפי רקטות לעבר מטרות בעומק ישראל. בידי החיזבאללה יותר מחמישים אלף רקטות, ובהן כאלה שטווחן מאפשר להן פגיעה אפילו בתל-אביב. בידי החמאס אלפי רקטות, שלחלקן טווחים של עד כארבעים קילומטר.

3. האיראנים עלולים להפעיל חוליות טרור ברחבי העולם על מנת לפגוע במטרות ישראליות (דוגמת שגרירויות) ובמטרות יהודיות.

4. האיראנים יתקפו, קרוב לוודאי מטרות אמריקאיות באזור המפרץ הפרסי, זאת לאחר שיאשימו את ארה"ב במתן היתר לישראל לתקוף את איראן, ואולי אפילו בתרומה למתקפה. האיראנים עלולים גם לשתף פעולה עם הטאליבן באפגניסטן ולסייע לארגון הזה לפעול נגד הכוחות האמריקאים שם.⁴²

5. סביר גם שהאיראנים יתקפו מטרות במדינות המפרץ ובערב הסעודית, בשל ההערכה האיראנית לפיה תשתף ערב הסעודית פעולה עם

⁴¹ Dudi Cohen, "Former general: Israel can't defeat Iran," *YNET*, December 18, 2008. <<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3641005,00.html>>.

⁴² Bruce Riedel, "If Israel Attacks," *The National Interest*, August 24, 2010, <<http://nationalinterest.org/article/israel-attacks-3907>>.

בהתבסס על הניתוח הזה, דומה שמתקפה ישראלית באיראן תוביל לקונפליקט ממושך באזור, ולא תצליח למנוע מאיראן הצטיידות בנשק גרעיני. מתקפה כזאת תוסיף לאי-היציבות במזרח התיכון ולתוצאות שליליות שקשה לצפותן עבור האזור ועבור העולם כולו.⁴⁶

יש לקוות, שמה שנתפס כרמזים ישראלים על תקיפה אפשרית באיראן נועד לדחוק באמריקאים להמשיך ללחוץ על איראן, ואינו מלמד על כוונה אמיתית. כל זה אינו סותר כמובן אפשרות לפעולות חשאיות לפגיעה בתוכנית האיראנית ובנתיבי האספקה שלה. כאשר חיל האוויר השמיד את הכור אוסיראק בבגדד ב-1981 הומצאה "דוקטרינת בגין", שגרסה כי ישראל לא תאפשר לשום מדינה עוינת באזור להצטייד בנשק גרעיני. הבעיה היא, שמה שהיה אפשר לבצע ולהשיג בעיראק לפני יותר משני עשורים, כבר אינו אפשרי היום בתנאים שנוצרו באיראן.

הפיכתה של איראן בדימוי של הציבור הישראלי לאויב השטני, הממתין רק להזדמנות להשמיד את הצינות, עלולה להוביל את שני הצדדים לנקיטת צעדים שאין בהם צורך אמיתי. האדרת האיום האיראני מקורה אמנם בצרכים פוליטיים פנים-ישראליים וברצון להגדיל את ההשקעות בביטחון, אך השלכותיה נעשות מסוכנות כשמנתחים את ההתפתחויות הצפויות בתחום הבליסטי באיראן. התפתחויות אלו גורמות לכך, שישראל אינה יכולה להתעלם מהיכולת האיראנית לפגוע בשטחה, ועליה לעצב מדיניות שתנטרל את האיום.⁴⁷

פעולה צבאית אמריקאית

ניתוח זה אינו שולל, כמובן, את האפשרות של פעולה צבאית אמריקאית. בידי ארה"ב היכולת לבצע פעולה אווירית תוך שמירת רצף טיסות לזמן ממושך. יכולת זאת, שאין בידי חיל האוויר הישראלי, אמורה לאפשר תקיפות חוזרות ונשנות על אתרים ברחבי אירן, ועל ידי כך להשיג תוצאות טובות יותר מאשר אלה שניתן להשיג באמצעות תקיפה הכוללת רק גיחה אחת (שהיא האופציה הצבאית הסבירה שבידי ישראל).⁴⁸

החלטה אמריקאית לתקוף באיראן תהיה, בסופו של דבר, החלטה פוליטית אותה יקבל הנשיא אובמה.

באוגוסט 2010.

<http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1184270.html>.

Paul Rogers, *Iran: Consequences Of A War*, p.14 ⁴⁶

⁴⁷ ראובן פדהצור, "מסמך: כך, בדיוק, תיראה ההתקפה הישראלית על מתקני הגרעין של איראן", *הארץ*, 15 במאי 2009.

⁴⁸ Michael Crowley, "The Bomb Squad," *The New Republic*, April 21, 2010; Elliott Abrams Obama Bombing Iran? Don't Be Surprised," *Atlantic*, August 2010. <http://www.theatlantic.com/international/archive/2010/08/obama-bombing-iran-dont-be-surprised/61578/>;

Paul Rogers, *Iran: Consequences of a War*.

ישראל בכך שתאפשר למטוסיה מעבר במרחב האווירי שלה.⁴³

⁶ האיראנים עלולים להפריע לתנועת מיכליות הנפט במצרי הורמוז ולגרום בכך לעליה מסחררת של מחירי הנפט בעולם.

⁷ כוחות של משמרות המהפכה האיראניים עלולים להיכנס לעיראק ולפעול ליצירת אי-שקט במדינה, תוך שיתוף פעולה עם הכוחות המורדים הפועלים בעיראק נגד הממשלה, דבר שיאלץ את ארה"ב להקצות כוחות גדולים להתמודד עם הפולשים האיראניים.

⁸ כוחות קומנדו איראניים עלולים לפגוע במתקני הנפט של מדינות המפרץ, ובכך לגרום לעליה נוספת במחירי הנפט.

⁹ תקיפה ישראלית באיראן עלולה להוביל להפסקה מוחלטת של הלחץ שמפעילה הקהילה הבינלאומית על איראן בנושא תוכניתה הגרעינית. משטר הסנקציות יתמוטט ואיראן תוכל להמשיך בפיתוח הנשק הגרעיני בחופשיות רבה.

¹⁰ סביר שלאחר תקיפה ישראלית תודיע איראן שהיא עוזבת את האמנה למניעת הפצת הנשק הגרעיני (NPT - Non Proliferation Treaty)

¹¹ צפוי שלאחר תקיפה תאיץ איראן את מאמצי הפיתוח של הנשק הגרעיני, ותבנה אתרים אחרים, תוך שתפנה לכיוון של מספר אפיקי פיתוח, על מנת להעניק יתירות לתוכניתה הגרעינית, אם תותקף פעם נוספת.⁴⁴

¹² ייתכן מאד שלאחר תקיפה ישראלית יעלה לסדר היום של הקהילה הבינלאומית נושא הנשק הגרעיני שבידי ישראל ויופעל עליה לחץ להצטרף ל-NPT-או להסכים לפיקוח על הארסנל שברשותה.⁴⁵

⁴³ Charles Recknagel, "Iran: Tehran Threatens to Retaliate if Israel Strikes Nuclear Facilities," *Radio Free Europe Radio Liberty*, 24 Aug. 2004; "Tehran: We Shall Retaliate with Missiles if We are Attacked," *Haaretz*, January 26, 2006; James Fallows, "Will Iran Be Next?" *Atlantic*, December 2004. <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2004/12/will-iran-be-next/3599/>; Judith Miller, "More Than 5 Reasons Why Israel Won't Strike Iran Anytime Soon," *Fox News*, August 19, 2010. <http://www.judithmiller.com/7860/israel-wont-strike-iran>.

⁴⁴ Paul Rogers, *Iran: Consequences Of A War*, Briefing Paper, Oxford Research Group, February 2006, p.11; Reuel Marc Gerecht, "Should Israel Bomb Iran?" *Weekly Standard*, July 26, 2010, Vol. 15, No. 42. <http://www.weeklystandard.com/articles/should-israel-bomb-iran>; Jeffrey Goldberg, "The Difficulty of Launching a Successful Iran Strike," *Atlantic*, August 2010. <http://www.theatlantic.com/international/archive/2010/08/the-difficulty-of-launching-a-successful-iran-strike/61680/>.

⁴⁵ זאב מעוז, "הבוקר שאחרי התקיפה באיראן", *הארץ*, 12

קשה להעריך בשלב זה האם יקבל הנשיא האמריקאי החלטה על תקיפה באיראן, אך ברור שיש גורמים בארה"ב הדוחפים לקבלת החלטה כזאת ושהצבא האמריקאי מכין תוכניות לתקיפה אפשרית באיראן.

לאחרונה (יולי 2010) טען אחד מבכירי קהילת המודיעין האמריקאית, מי שעמד בראש ה-CIA, מייקל היידן, כי תקיפה אמריקאית את מתקני הגרעין באיראן תהיה "הכרחית". לדבריו, הגישה הדיפלומטית נכשלה, והאיראנים ממשיכים להתל בארה"ב ובקהילה הבינלאומית וממשיכים לפתח במרץ את הנשק הגרעיני.⁴⁹

קדמו להיידן הסנאטורים-לשעבר דניאל קואטס וצ'רלס רוב והגנרל צ'רלס וולד, סגן מפקד הפיקוד האירופי של ארצות-הברית לשעבר, שעוד בספטמבר 2009 קראו במאמר משותף לנקוט גישה נוקשה כלפי איראן: אם ההידברות עמה תיכשל, על ארצות-הברית לנטוש את המשא והמתן, לערוך הכנות צבאיות במרחב המפרץ, לשקול אפשרות של הטלת מצור ימי על איראן, וכאופציה אחרונה - לשקול הנחתת מכה צבאית על איראן, שלמרות הסיכונים הכרוכים בה, היא אפשרית.⁵⁰ ב-14 באפריל השנה התקיים שימוע בנושא איראן בוועדת הכוחות המזוינים של הקונגרס האמריקאי. יו"ר הוועדה, הסנטור קארל לוויין, הפעיל לחץ על נציגת משרד ההגנה, תת השר מישל פלאורני (Michele Flournoy) כדי שזו תבהיר כי האופציה הצבאית האמריקאית באיראן עדיין "נמצאת על השולחן". היא הבטיחה שאכן כך הם פני הדברים.

במהלך אותו שימוע הזהיר הסנטור ג'ו ליברמן כי "אם הסנקציות לא 'עבדו', עלינו להיות מוכנים לעשות שימוש בכוח הצבאי על מנת למנוע את הבלתי קביל מלקרות".⁵¹

יו"ר המטות המשולבים, האדמירל מייק מולן, הצהיר כי "איראן מצוידת בנשק גרעיני תגרום לחוסר יציבות שלא יאומן". רשת ה-CNN דיווחה שלאחרונה הורה האדמירל מולן לצבא לעדכן את תוכניות המתקפה באיראן.⁵²

גם אליוט אברהמס, מי ששימש כסגן יו"ר המועצה לביטחון לאומי של הנשיא ג'ורג' וו. בוש, טוען כי על ארה"ב לתקוף באיראן. לדעתו, ארה"ב אינה יכולה להרשות איראן גרעינית משום שאם איראן תצטייד בנשק גרעיני בתקופת כהונתו של הנשיא ברק אובמה, הרי שהדבר עלול להוביל להתמוטטות המשטר למניעת תפוצת הנשק הגרעיני ולביטולה של ה-NPT,

49 Steven Simon and Ray Takeyh, "If Iran came close to getting a nuclear weapon, would Obama use force?," Washington Times, August 1, 2010.

50 אפרים קם, "האופציה הצבאית חוזרת לשולחן?", מבט על, גיליון 197, 5 באוגוסט 2010.

51 Michael Crowley, "The Bomb Squad".

52 Barbara Starr, "U.S. military plans against Iran being updated," CNN, April 19, 2010, <http://edition.cnn.com/2010/POLITICS/04/18/us.iran/index.html/>.

שני נושאים שהנשיא אובמה שם עליהם את כל כובד משקלו הפוליטי. לפיכך, אם הנשיא מתכוון למה שהוא חוזר ואומר ביחס למהות היחסים הבינלאומיים, הרי מה שעל הפרק הוא, האם הוא ישאיר מאחוריו מורשת של אסון, שתהיה כזאת אם יאפשר לאיראן להתגרען. המדיניות מול איראן גם תקבע האם ארה"ב תישאר המעצמה החשובה במזרח התיכון, או שמא תאפשר לאיראן לתבוע סוג של הגמוניה באזור.

אברהמס טוען גם כי פעולה צבאית אמריקאית נגד איראן תסיע לאובמה במישור הפוליטי הפנימי בארה"ב. "אם האיראנים יצטיידו בנשק גרעיני במהלך השנתיים הקרובות, יהיה בידי הרפובליקאים טיעון חזק, לפיו פגע הנשיא בביטחון הלאומי של ארה"ב". לעומת זאת, אם אובמה יורה על תקיפה באיראן ויגרום להשמדת תוכניתה הגרעינית, הוא יצטייר כמועמד חזק יותר לקראת בחירות 2012, קרוב לוודאי כמי שאי אפשר לנצחו בבחירות.⁵³

מרטין אינדיק, מי שכיהן פעמיים כשגריר ארה"ב בישראל, ושימש כיועץ לממשלים האמריקאים בנושאי המזרח התיכון, מעריך שהסיכויים שארה"ב תתקוף באיראן גדולים מאלה שישראל היא זו שתתקוף. "הנשיא אובמה נכנס לתפקידו כשהוא נחוש שלא לעשות שימוש בכוח מול איראן. במידה מסוימת בשל העובדה שארה"ב כבר מעורבת בשתי מלחמות אחרות במזרח התיכון, אך בעיקר משום שביקש לנהל מו"מ עם איראן, וצחצוח חרבות לא התאים לגישה זו. אך, לקראת סוף השנה הראשונה לנשיאותו, הוא הגיע למסקנה שהמו"מ נכשל, והגיעה השעה לשים על השולחן שוב את סוגיית השימוש בכוח צבאי. בינואר 2010 הוא החל לעשות זאת. זה קרה כאשר שר ההגנה, ביל גייטס, נסע למדינות המפרץ והעביר למנהיגיהן את המסר מאובמה האומר: הנשיא נחוש למנוע מאיראן לרכוש נשק גרעיני".⁵⁴

את ההחלטה באשר לתקיפה באיראן יצטרך לקבל הממשל האמריקאי של הנשיא אובמה בעתיד הקרוב. קשה להעריך מה תהיה החלטתו, אך צריך להיות ברור כי ללא תקיפה אמריקאית, גדולים מאד הסיכויים שאיראן תשלים את תהליך פיתוח הנשק הגרעיני. בשלב זה העמדה הרשמית של הממשל האמריקאי קובעת כי ממשיכים בהטלת הסנקציות ובניסיונות ההידברות עם איראן, אך במקביל "כל האופציות נמצאות על השולחן".

53 Elliott Abrams, "Obama Bombing Iran? Don't Be Surprised," *Atlantic*, August 2010, <http://www.theatlantic.com/international/archive/2010/08/obama-bombing-iran-dont-be-surprised/61578/>; Jeffrey Goldberg, "Indyk: U.S. More Likely Than Israel to Bomb Iran," *Atlantic*, Aug 16 2010, <http://www.theatlantic.com/international/archive/2010/08/indyk-us-more-likely-than-israel-to-bomb-iran/61508/>.

54 Jeffrey Goldberg, "Indyk: U.S. More Likely Than Israel to Bomb Iran," *Atlantic*, Aug 16 2010, <http://www.theatlantic.com/international/archive/2010/08/indyk-us-more-likely-than-israel-to-bomb-iran/61508/>.

גרעינית ישראלית. כך, לדוגמה יובהר כי איתור של כל טיל המשוגר מאירן לכיוון מערב פירושו, מבחינתה של ישראל, שיגור של טיל גרעיני איראני לעברה. במקרה כזה לא ימתינו בישראל לראות היכן הטיל יפגע והאם הוא מצויד בראש גרעיני, לא יעשה כל ניסיון ליירטו, אלא באופן אוטומטי תצא לפועל תגובה ישראלית שתכלול פגיעה גרעינית במטרות מרכזיות באיראן, כגון טהרן, טאברیز, קום איספהאן וכיוצא באלה מטרות.

הבהרה כזאת תעמיד את האיראנים בפני הצורך להחליט האם פגיעה והרג כמה מאות אלפים של אזרחי ישראל שווה את תשלום המחיר של הריסתה של המדינה האיראנית המודרנית, החזרתה לימי הביניים ואובדן חיי מיליונים מאזרחיה. ספק אם ישנו אינטרס לאומי איראני המצדיק מחיר כה גבוה, כולל האפשרות לקפד חייהם של אזרחי "השטן הקטן".

בנוסף, יהיה על ישראל להציג גם יכולת מכה שנייה אמינה, על מנת לשלול מהאיראנים את המחשבות על האפשרות להפתיע את ישראל במכה גרעינית שתנטרל אותה מיכולת הפגיעה באיראן. בניית יכולת מכה שנייה יכולה להתבצע באמצעות טילים בליסטיים הנמצאים במחסות מוגנים, שימנעו את השמדתם גם בעת פגיעה גרעינית בסביבתם ובאמצעות שמירת רצף של טיסות של מטוסים המצוידים בנשק גרעיני, ואשר אינם פגיעים לנשקו הגרעיני של האויב.

האפשרות השלישית, והיעילה ביותר, היא באמצעות צוללות המצוידות בטילים גרעיניים. באלה אין האויב יכול לפגוע, וברוב המקרים גם אינו יכול לאתרו. על פי פרסומים זרים החלה כבר ישראל בבניית יכולת המכה השנייה באמצעות צוללות מדגם דולפין אותן בונה עברה מספנה בגרמניה. בסך הכל יהיו בידי ישראל חמש צוללות מדגם זה.⁵⁸

הדיון האקדמי (בהעדר דיון ציבורי בנושא זה בישראל) בסוגיית בנייתו של מודל הרתעה גרעינית במזרח התיכון נמצא בתחילתו. בכל מקרה ניתוח מפורט של סוגיה זו נמצא מעבר לגבולותיו ומטרותיו של מאמר זה.⁵⁹

Oliver Bloom, *GSN Report on Israeli Submarines*, 58 Washington DC, Center for Strategic and International Studies, July 29, 2010. <<http://csis.org/blog/gsn-report-israeli-submarines>>; Walter Pincus, "Israel Has Sub-Based Atomic Arms Capability," *The Washington Post*, June 15, 2002.

59 דיון מפורט למדי של סוגיית ההרתעה הגרעינית ההדדית בין ישראל ואיראן ראה, Reuven Pedatzur, "The Iranian Nuclear Threat and the Israeli Options," *Contemporary Security Policy*, Vol.28, No.3 (December 2007), pp.513-541.

לאחרונה, הבהיר הנשיא אובמה, ביולי 2010, בראיון לערוץ 2 של הטלוויזיה בישראל, ברמזו לקיומה של האופציה הצבאית, כי הממשל שלו "ימשיך לשמור את הדלת פתוחה לפתרון דיפלומטי...אך אני יכול להבטיח לך [למראיית שישבה מולו] כי לא הסרת אופציות מן השולחן".⁵⁵

גם שרת החוץ, הילארי קלינטון, הבהירה בראיון לנוי יורק טיימס, כי כל האופציות עדיין "על השולחן".⁵⁶ כלומר, גם האופציה הצבאית עדיין קיימת ובידי הצבא האמריקאי קיימות תוכניות פעולה מבצעיות, וישנם אף מומחים המנתחים את אפשרויות הפעולה המבצעיות של הצבא האמריקאי.⁵⁷

הרתעה גרעינית גלויה

נראה כי בסופו של דבר, אין ישראל יכולה לתכנן את מדיניותה על סמך ההנחה שארה"ב תתקוף באיראן. לפיכך, נקודת המוצא של קובעי המדיניות בישראל צריכה לקבוע כי לאיראן יהיה נשק גרעיני בעתיד הלא רחוק. בהתאם להנחה זו, דומה כי האופציה הסבירה והיעילה ביותר שישראל צריכה לאמץ היא זו של הרתעה גרעינית גלויה מול איראן גרעינית. כשם ששתי מעצמות העל הגיעו להכרה לפיה רק הרתעה גלויה ואמינה של כל צד מול הצד האחר היא שתמנע שימוש כלשהו בנשק גרעיני, כך תיאלץ גם ישראל לאמץ גישה זו.

נראה כי הדרך היעילה ביותר להרתיע את קובעי המדיניות באיראן משימוש בעתיד בנשק גרעיני תהיה הרתעה באמצעותה יובהר להם המחיר אותו ייאלצו לשלם אם יחליטו לשגר טילים לעבר ישראל.

לצורך זה תיאלץ ישראל לנטוש את מדיניות העמימות הגרעינית ולעבור להרתעה גלויה, במסגרתה תבהיר את כללי המשחק החדשים מול איראן. ההרתעה הזאת צריכה לכלול הבהרות ברורות לגבי הקווים האדומים שבחצייתם מסתכנים האיראנים בתגובה

55 בראיון המלא ניתן לצפות באתר: <<http://technorati.com/videos/youtube.com%2Fwatch%3Fv%3Dgx0pqqxmysLM>>

56 US Department of State, Office of the Spokesman, "INTERVIEW Secretary of State Hillary Rodham Clinton With David Sanger and Mark Landler of The New York Times," August 6, 2010.

57 Paul Rogers, *Iran: Consequences Of A War*; Karim Sadjadpour, *Attacking Iran: The Last Thing the U.S. Administration Wants to Do*, *Atlantic*, August 2010. <<http://www.theatlantic.com/international/archive/2010/08/attacking-iran-the-last-thing-the-us-administration-wants-to-do/61635/>>.

האם הסנקציות על איראן יכולות להצליח?

אפרים אסכולאי

מטרה מוגדרת¹ מטרת הסנקציות היא בעיקר שכנוע או מניעה. רק לעיתים רחוקות מטרת הסנקציות היא ענישה, למרות שבדרך כלל הדבר נגזר מדרך הגדרת הסנקציות ויישומן. סנקציות שנועדו לשכנע מוטלות על מדינות מתוך כוונה לשנות דרך התנהגות מסוימת שלהן, להפסיקה או לסגת ממנה. סנקציות מניעתיות מוטלות על מדינה במטרה למנוע ממנה מלהשיג את מטרותיה, באמצעים טכניים או פוליטיים. סוג זה של סנקציות עשוי לכלול אמברגו על סוגי אספקה שונים, איסורי תנועה וכדומה. סנקציות שנועדו לשכנע וסנקציות מניעתיות יכולות להיות מוטלות באופן סימולטני, ללא אבחנה ברורה ביניהן.

סקירה קצרה וחלקית של ניסיון העבר

כמעט בלתי אפשרי להעריך מראש תוצאותיהן של סנקציות. הן עשויות לפעול ישירות ולהשפיע על התוצאות, או לפעול כקטליזטור - לא במעורבות ישירה, אלא על ידי יצירת האפשרות לשינוי הרצוי. סנקציות גם עשויות להביא לשינוי כיוון בלתי רצוי בהתפתחויות ולתוצאות שליליות ובלתי צפויות. לעיתים ניזמות סנקציות כמוצא אחרון, כאשר כל יתר המאמצים - מלבד פעולה צבאית - נכשלו. כמעט בלתי אפשרי לסקור את מספר המחקרים שעסקו בנושא הסנקציות או את מספר הפעמים שבהן הוטלו סנקציות.² רובם של המחקרים דן בהצלחה או בכישלון הסנקציות, בסיבות לכך ובהשלכות של הטלתן הן על מדינת/מדינות היעד והן על גורמים אחרים שהושפעו מהן.

להלן דוגמאות להטלת סנקציות, שחלקן השיגו את מטרותיהן וחלקן לא הצליחו בכך. דוגמאות אלו הן רק מעט מזער המייצג מקרים רבים, ועם זאת ניתן ללמוד מכל אחת מהן.

חבש

חבר הלאומים הטיל סנקציות על איטליה בעקבות פלישתה ב- 1935 לחבש (כיום אתיופיה).³ סנקציות

סבב הסנקציות הרביעי שהוטל על איראן על ידי מועצת הביטחון של האו"ם ב- 9 ביוני 2010 הוא לכשעצמו הודאה בכך ששלושת הסבבים הקודמים נכשלו. רבים שיבחו סבב רביעי זה של סנקציות, אך היו כאלה שראו בהן "המשך הקיים", שבא מאוחר מדי וישיג אך מעט. יחד עם זאת, הסנקציות של האו"ם לוו בסנקציות מדיניות ואזוריות שהוטלו על ידי מדינות שונות, ונראה שלפחות בפעם הזאת הן זכות לתשומת לב מצדה של איראן. הודאתה שהסנקציות יביאו להאטת הפרויקט הגרעיני שלה - הן אם היא הודאה בעובדות והן אם היא מהלך פוליטי מחוכם - היא עדות חיה לכך.

כדי להעריך את סיכויי הצלחתן של הסנקציות הנוכחיות, כלומר להביא להפסקת פרויקט הגרעיני האיראני, יש לבחון את מאפייני הסנקציות שהוטלו בעבר, את הקריטריונים להפעלתן ואת מידת הצלחתן. בנוסף לכך, ננסה להעריך את הישגיהן האפשריים של הסנקציות שהוטלו בסבב הרביעי ושל הסנקציות הנוספות שנלוו אליהן. כל זאת למרות העובדה, שפקידים איראניים קובעים שהפרויקט הגרעיני של איראן יימשך, ולמרות העובדה שפקידים בכירים בארה"ב קבעו בסוף יוני 2010, שהסיכוי שסנקציות בינלאומיות ישיגו את המטרה - הפסקה מוחלטת של התוכנית האיראנית להשיג נשק גרעיני - הוא נמוך ביותר.

המאמר שלהלן דן בעיקר בסנקציות הבינלאומיות הנוגעות לאיראן ופחות מכך בסנקציות שהוטלו עליה על ידי מדינה מסוימת או על ידי קבוצת מדינות. הסנקציות שאינן בינלאומיות מוגבלות בהיקפן, אך עשויות להיות חריפות יותר מהסנקציות הבינלאומיות, שכן הן אינן פועל יוצא של פשרות שיש להשיג ברמה הבינלאומית, המובילות בהכרח לתוצאות חלשות יותר. תחילה תידון הסוגיה הכללית של סנקציות, ולאחר מכן יידונו הסנקציות המוטלות על איראן.

חלק א': כללי

מטרת הסנקציות

סנקציה היא פעולה הננקטת על ידי מדינה או קבוצת מדינות נגד מדינה או קבוצת מדינות לשם השגתה של

1 הגדרה נוספת של סנקציות, כפי שהיא מופיעה במשפט הבינלאומי היא: פעולה של מדינה אחת או כמה מדינות כלפי מדינה אחרת, שנועדה לאלץ אותה לציית להתחייבויות חוקיות <<http://dictionary.reference.com/browse/sanctions>>

2 ראו למשל: G.C. Huffbauer, J.J. Schott, K.A. Elliot, *Economic Sanctions Reconsidered, History and Current Policy*, Institute for International Economics, Washington D.C., 1990.

3 <<http://www.historylearningsite.co.uk/aby1.htm>>

קופתו מההכנסות שנבעו מהברחה זאת. בסופו של דבר הוא הפסיד את כל שצבר במלחמת המפרץ השנייה.

דרום אפריקה ורודזיה

המקרים של דרום אפריקה ושל רודזיה מוצגים כדוגמאות לכישלון של סנקציות כלכליות.⁶

בראשית שנות השישים של המאה העשרים הוטל אמברגו נשק על דרום אפריקה, ששישים אחוזים מייבוא הנשק שלה היה תלוי במקורות זרים. בשנות השמונים, תשעים אחוזים מהנשק בדרום אפריקה היו מאספקה עצמית. נשק זה יוצר במקרים רבים תחת אישור ורישוי של מדינות זרות, כמו צרפת וישראל. בדרך דומה התמודדה דרום אפריקה עם האמברגו על יצוא הנפט שהוטל עליה על ידי פיתוח תעשיית דלקים סינטטיים שהפיקה נפט וגז מפחם המצוי בה בשפע. יתר על כן, לצדה של ארה"ב, שכיבדה את האמברגו על דרום אפריקה, היו מדינות שלא נהגו כך. דווח של הקונגרס האמריקאי מ-1984, הצביע על כך שהסנקציות שהטילה ארה"ב על דרום אפריקה הביאו להגברת מאמצי השיווק של אירופה ויפן לשם, תוך שהן מנצלות את ההגבלות האמריקאיות לטובת יצרני הסחורות שלהן. הדוח גם מצביע על כך שהאמברגו האמריקאי הגדיל את נחישותה של דרום אפריקה להשיג יכולת כלכלית עצמאית, שתבטל את תלותה בספקים חיצוניים. ואכן, הירידה המשמעותית בייבוא גרמה לדרום אפריקה להיות פחות פגיעה לאמברגו חיצוני. לדעת רבים, זניחתה של דרום אפריקה את מדיניות האפרטהייד אינה קשורה כלל לסנקציות אלו.

דוגמה נוספת לכישלון של סנקציות על סחר הוא המקרה של רודזיה - מקרה הדומה מאד למצב ששרר בדרום אפריקה. ב-11 בנובמבר 1965 הכריז ראש ממשלת רודזיה, איאן סמית, באופן חד-צדדי על עצמאות מבריטניה. בריטניה הגיבה בהטלת סנקציות על רודזיה, ובעקבות כך התקבלה גם באו"ם המלצה להטיל עליה סנקציות. ב-1968 אכן התקבלה החלטה באו"ם שקבעה שיש להטיל סנקציות על רודזיה.

למרות הסנקציות, היקף הייצוא מרודזיה גדל בתקופה שבין 1968 ל-1974 ביותר מכפליים, והמשיך לגדול גם לאחר מכן, אם כי בקצב נמוך יותר. משטרו של סמית הופל לבסוף בשנת 1979, אך נראה שהסנקציות לא תרמו לכך באופן משמעותי.

איראן

המקרה של איראן יידון באופן מפורט בהמשך. די אם נציין כאן, ששלושת סבבי הסנקציות עליה, שהראשון בהם היה ב-2006, נכשלו במטרתם המוצהרת לאלץ את איראן להשעות את תוכניתה להעשרת אורניום ולציית ל"פרוטוקול הנוסף" של החוזה למניעת הפצתו של נשק גרעיני (NPT), הכולל התחייבויות לפיקוח מוגבר. את האפקט של הסבב הרביעי של סנקציות,

אלו היו בלתי יעילות בשל מספר רב של סיבות: הן לא כללו סנקציות על הנפט, וארה"ב, שלא הייתה חברה בחבר הלאומיים, שיתפה פעולה רק במעט עם שאר הגורמים.

ארה"ב-יפן

בעקבות פלישת יפן למנצ'וריה (סין) ב-1931, החלה ארה"ב בתהליך הסלמתי של הטלת סנקציות על יפן. ב-1940 הוטלו הגבלות על ייצוא מתכות מסוימות מארה"ב, וביוני 1941 באה הסנקציה החריפה מכולן - אמברגו על נפט והקפאת נכסים יפניים בארה"ב. להערכת אחדים, זו הייתה הסיבה העיקרית למלחמה שיזמה יפן נגד ארה"ב.⁴

לוב

מטוס "פאן-אם" בטיסה 103 התפוצץ מעל סקוטלנד. בהתפוצצות נהרגו 270 איש. חקירת האירוע העלתה ששני מחבלים הטמינו חומרי נפץ בגוף המטוס ומצאו מקלט בלוב. ארבע שנים לאחר מכן, לאחר שלוב סירבה להסגיר את השניים, אימצה מועצת הביטחון של האו"ם שורה של החלטות, שקראו ללוב להסגיר את שני המחבלים שטמנו את הפצצות במטוס ולפצות את אלה שנפגעו מהפיצוץ בטיסה 103.⁵ ההחלטות כללו סנקציות חריפות ביותר: בין היתר, החרמת חשבונות בנקים של לוב, אמברגו על טיסות אליה, איסור השקעות בתעשיית האנרגיה שלה וכדומה. כשמונה שנים לאחר מכן הוסגרו שני המחבלים על ידי לוב ונשפטו, וכן שולמו פיצויים לקורבנות האסון. הסנקציות עצמן בוטלו ב-1998. לדעת רבים, הסנקציות היו חריפות מדי וגרמו סבל לאוכלוסייה הלובית, אך עם זאת, אין ספק שהן השיגו את מטרתיהן.

עיראק

בעקבות מלחמת המפרץ הראשונה הטילה מועצת הביטחון הגבלות חמורות על עיראק - אולי החמורות ביותר שהוטלו אי פעם על ידי גוף בינלאומי. מטרת ההגבלות הייתה כפולה: לגרום לעיראק לחשוף את תוכניותיה לפיתוח נשק להשמדה המונית וטילים, ולמנוע ממנה מלחדש את מאמציה בתחומים אלה. ההסדר "מזון תמורת נפט" אפשר לעיראק להשתמש בהכנסות מנפט למטרה אחת בלבד: רכישת מזון ותרופות עבור האוכלוסייה העיראקית. זמן מה לאחר מכן החלה דעת הקהל העולמית להגיב בשלילה על הסנקציות, שנתפסו כפוגעות באוכלוסייה וגורמות לגידול משמעותי בתמותת תינוקות וילדים. לדעת מספר חוקרים, הרוזן העיראקי סדאם חוסיין נמנע במכוון מלספק מזון ותרופות לנזקקים, כדי להגביר את סבלם באופן שניתן יהיה להציג לעולם הרחב, ולגרום בכך להסרת הסנקציות או לפחות להקלה משמעותית בהן. במקביל הוא הצליח להבריש נפט (בסיוע מפתיע של איראן - אויבתו) ולמלא את

4 <http://www.independent.org/newsroom/article.asp?id=1930>

5 החלטות מועצת הביטחון 731 מ-1992 ו-883 מ-1993.

6 Bruce Bartlett, "What's Wrong with Trade Sanctions" in: <http://www.cato.org/pubs/pas/pa064.html>

שהוטלו על איראן ביוני 2010, לא ניתן לבחון בשלב זה.

עקרונות וקריטריונים להטלת סנקציות

סנקציות הוטלו במצבים שונים, כמו בנושאי זכויות אדם, בנושאי סחר וכלכלה, בנושאים צבאיים ועוד. עיסוק בכל סוגי הנושאים בהם הוטלו סנקציות הוא משימה החורגת מגבולותיו של מאמר זה. לכן, הדיון יהיה במימד הגרעיני של הסנקציות.

נעשו נעשו ניסיונות שונים להגדיר את הקריטריונים להטלת סנקציות,⁷ אך קשה למצוא מכנה משותף בין כל אלה שכתבו על כך. 16 המלצות למדיניות של ג'יימס א' פול (Paul)⁸ הן המלצות מגובשות מאד, אך כמעט כל אחת מהן מעוררת ויכוח. מחקרים אחרים הציגו קריטריונים אחרים, אך ברוב המקרים הם היו ביטוי להשקפתם האישית של הכותבים ולא קריטריונים אובייקטיביים. קריטריונים אובייקטיביים אמורים להתבסס על הערכה אמפירית של מידע הנובע מניסיון העבר - אך קשה לעשות אפילו הערכה כזו.

יש חילוקי דעות כיצד ניתן להעריך הצלחה. בעוד שקל מאד להעריך כישלונות, הצלחות מיוחסות בדרך כלל לגורמים רבים, שאינם בהכרח קשורים לסנקציות. המקרים של רודזיה ודרום אפריקה מצוטטים על ידי שני הצדדים - אלה הרואים את נפילת המשטרים הלבנים במדינות אלו כתוצאה מהסנקציות הכלכליות שהוטלו עליהם ואלה המעריכים שהסנקציות היו במקרה הטוב גורם מסייע לסילוק משטרו של איאן סמית ברודזיה ולסיום האפרטהייד וההתחמשות הגרעינית בדרום אפריקה.

מחקרים רבים מצביעים על כך שסנקציות כלכליות כשלעצמן משפיעות בפחות מחצי מהמקרים בהם הן מוטלות. יש, כמובן, גם דעות הפוכות הגורסות כי סנקציות כאלו מהוות אמצעי יעיל בזירה הבינלאומית.⁹ הבעיה עם הקריטריונים המופיעים בפרסומים היא, שהם דנים ב"מה לא" בתחום הסנקציות ולא במאפיינים שנועדו להשיג את מטרת הסנקציות.

להלן רשימה מוצעת, אם כי חלקית, של צעדים ודרישות המהווים תנאי להצלחתן היעילה של סנקציות:

1. גיבוש אסטרטגיה כוללת לטיפול בסוגיה שעל סדר היום.

2. לכוון לנקודות התורפה של מדינת היעד (או

⁷ <<http://www.thefreelibrary.com/War+by+other+means:+criteria+for+the+use+of+economic+sanctions.-a019277988>>

⁸ James A. Paul, "Sixteen Policy Recommendations on Sanctions" Global Policy Forum: <<http://www.globalpolicy.org/component/content/article/202/42334.html>>

⁹ <http://www.northeastern.edu/nepsa/journal/archives/the_new_england3/documents/The_Efficacy_of_Economic_Sanctions.pdf>

מדינות היעד) - בתחומים המעשיים ובתחומים המופשטים.

3. על מנת שסנקציות יפעלו הן צריכות להיות חריפות יותר מהדרוש, על מנת להשיג את המטרה.

4. סנקציות צריכות להיות מתוזמנות היטב.

5. אם מדובר בנושא חשוב באמת, ואם הזמן הינו בעל משמעות והסנקציות לא מוטלות כדי לצאת ידי חובה, יש להכין תוכנית חירום למקרה שהאסטרטגיה שנבחרה לא הצליחה במסגרת הזמן שנקבע.

6. הסרת סנקציות מהווה פרס בפני עצמו. יש להציע למדינה הסוררת, במקביל להטלת הסנקציות, הצעות שיאפשרו לה לסגת בכבוד מהתחפרות בעמדתה. התמריצים לנסיגה כזאת צריכים להיות משמעותיים, אך גם תלויים במידת הנסיגה.

במקביל, יש דברים שצריך להימנע מהם בעת הטלת סנקציות:

7. מאמצים לפגוע רק בקבוצות מוגדרות של אנשים, ארגונים או ישויות, לעומת הטלת סנקציות כלכליות, עלולים להשיג את ההיפך מהצפוי, במיוחד אם יעדים אלה הם בעלי רמה נמוכה של פגיעות.

8. יצירת מחסור במזון, בתרופות ובסיוע הומניטארי.

9. אסור להפחית בעוצמתן של סנקציות משיקולים פוליטיים. הדרך המועדפת היא הדרך המולטי-לטראלית, אך לדרך זו יש מגבלות משלה, במיוחד כאשר תוכנית הפעולה הופכת למדוללת בשל עצם הצורך לפעול. יש צורך חיוני במנהיגות חזקה כדי להמשיך בלחץ. הניסיון עם מועצת הביטחון מראה, שהאמצעים הננקטים על ידי גוף זה הם בדרך כלל האמצעים החלשים ביותר.

יש להגדיר היטב את מטרתה של כל תוכנית ואת הבסיס לכל אסטרטגיה. יש לגבש אסטרטגיה כוללת להשגת היעד. סנקציות צריכות להיות חלק מהתוכנית הכוללת להשגת המטרה הפוליטית. חלקים אחרים בתוכנית כזאת יכולים להיות גיוס תמיכה של קבוצות בדלניות להפלת המשטר, מאמץ מתוזמר של דיפלומטיה ציבורית לדה-לגיטימציה של המדינה עליה מוטלות הסנקציות, הכנות נראות לעין במישור הצבאי לקראת מהלך אופנסיבי במקרה של כישלון הסנקציות ועוד.

כלל אדם, ישות או מדינה יש חולשות. חולשות אלו עשויות לכלול, למשל, תלות באספקה של חומרי גלם וסחורות, תלות בסחר בינלאומי וערכים לאומיים וכבוד לאומי. לכל מדינה יש הערכות משלה על האיזמים הנשקפים לה, שאיפות, בעיות פנים בתחום הדת, החברה והפוליטיקה וכדומה. יהיה זה טיפשי לכוון למטרות שמדינה אינה פגיעה להן. איסור על ייבוא סחורות למדינה המייצרת אותן בעצמה הוא מהלך המשיג תוצאות הפוכות מהמצופה, שכן אותה מדינה לא תושפע מסנקציות

אלו ודבקותה בעמדתה עוד תתחזק.

סנקציות אינן מהלך בודד. סנקציות צריכות להיות תוצאה של אסטרטגיה כוללת מוגדרת ולא של הערכה מה ניתן לעשות. יש להפעיל לחץ פוליטי על המדינה הסוררת ולגרום לבידודה הפוליטי מחד, ומאיזך לגבש צעדים מוחשיים מסלימים לשלב הבא על מנת כדי להשיג את האפקט הרצוי. כמעט כל מדינה תציג עמדה מתריסה כאשר היא תעמוד בפני צעדים כאלה, ויותר מכך - תנקוט צעדים ואמצעים להרפות מהלחץ. יש לקחת בחשבון מהלכים אלה כאשר מגבשים את תוכנית הפעולה. כאשר מגבשים תוכנית כזו כלפי מדינה כלשהי יש לקחת בחשבון את מאפייניה הפסיכולוגיים ואת נטייתה לויתורים ולכניעה מצד אחד, ואת נטייתה להונות אחרים מצד שני. גם ה"רציונל" של אותה מדינה צריך להילקח בחשבון, וכמוהו גם ההיגיון והערכים שמאחורי התנהגותה בזירה הבינלאומית. מרכיבים אלה משתנים ממדינה למדינה, והתעלמות מהם הובילה לכישלונות רבים בעבר. גם מידת הציות בעבר של מדינה מסוימת להתחייבויותיה הבינלאומיות יכולה להוות גורם, כאשר שוקלים נקיטת צעדים בינלאומיים נגדה.

כל תוכנית פעולה צריכה לכלול את הנקודות העיקריות הבאות:

- מטרת התוכנית לטווחים המידי והסופי, כולל לוח זמנים אופטימאלי.
- פרטי האסטרטגיה הכוללת לטיפול בבעיה.
- הגדרת נקודות התורפה בהן יש לטפל.
- הדרכים והאמצעים לטיפול בכל תחום: סנקציות, פעילות דיפלומטית, פעילות חסויה וכדומה.
- תמריצים הן כתחליף והן כתוספת לצעדים דלעיל.
- תוכנית אלטרנטיבית.

אחת הדרכים להשגת מטרת פוליטיות, כאשר נכשלו כל שאר הצעדים, היא שינוי המשטר. יש לכך תקדימים היסטוריים, כולל במישור הגרעיני. שינוי משטר שלא יביא לשינוי הקודים הבסיסיים שלו, לא יביא לתוצאה הרצויה בהתנהלות הנהגת אותה מדינה. שינוי המשטר, שלא קדמה לו התחייבות לשינוי בעמדתו של הממשל החדש, עלול לגרום לכך שיהיה קשה יותר להשיג שינוי במדיניות אותה מדינה בעתיד.

קשה לנבא מראש את התוצאה הסופית של פעילות הננקטת נגד מדינה מסוימת. יש מדינות שעשויות לוותר, אך יש גם כאלה העלולות לנקוט צעדים קיצוניים, בהקשחת עמדתן ומניעת כל אפשרות נסיגה מעמדתן. זו הסיבה לכך שיש להחזיק גם באופציה של "המשהו האחר" ולדאוג שהיא תהיה ידועה גם למדינה נגדה ננקטים הצעדים השונים.

צעדים חלשים "מחסנים" מדינות מפני צעדים חריפים יותר בעתיד. לצעדים חלשים יש נטייה

לגרום להקשחת ההתנגדות לדרישות הבינלאומיות ולהתבצרות הממשל והאוכלוסייה בעמדתם. צעדים חלשים גם מסייעים למדינה הסוררת להרוויח זמן לצורך התאמת תוכניותיה ופעולותיה למצב החדש. צעדים חלשים מבטאים בדרך כלל עמדות משותפות של הקהילה הבינלאומית, אך כמעט ואינם משיגים דבר. בסופו של דבר, מחיר ההיענות של המדינה לרצון הקהילה הבינלאומית עלול להיות גבוה בהרבה מהמחיר שנדרש מראש, אם לא היה חל שינוי במשטר.

אין ספק שיש להטיל סנקציות בזמן הנכון. דחייה ביישום סנקציות תהיה בדרך כלל לא יעילה. אחת ההנחות צריכה להיות, שנעשה נזק נוסף עלי ידי המדינה הפוגעת. ככל שעובר הזמן אין כמעט סיכוי לחזרה לאחור כאשר המדינה השיגה פריצת דרך טכנולוגית. מדינה תנסה לדבוק בהשיגיה כמעט בכל מחיר. יתר על כן, הרצון נשאר בעינו בכל מקרה והוא מאפשר למדינה לחדש את מאמציה בשלב מאוחר יותר, גם אם מאמציה נפגעו.

מדינה שננקטו צעדים נגדה היא בדרך כלל בעלת מדיניות מגובשת היטב. היא מלווה בהצהרות ובמהלכים ההופכים, ככל שעובר הזמן, כל ניסיון להשיג מטרת פוליטיות לקשה יותר. אם הסנקציות חריפות, עצם הסרתן צריכה להיחשב כפרס בפני עצמו. במקרה שהסרת הסנקציות אינה נתפסת כפרס ראוי ומספיק, יש לדאוג לתמריצים רציניים ומוחשיים למשטר הקיים, ואף - כאשר הדבר אינו נוגד עקרונות - כאלה שנראים לפחות, כהיענות לדרישותיו. אין זה דבר שקל להסכים לו, ויתר על כן, הוא גורם לבעיות מוסריות כבדות משקל.

המקרה של לוב, למרות שאינו משמש בדרך כלל נושא לדיון, הוא דוגמה שראוי לעסוק בה בהקשר זה. לוב החלה בפרויקט לפיתוח נשק גרעיני, בניגוד להתחייבויותיה הבינלאומיות הנובעות מה-NPT. כאשר נתפסה בקלקלתה היא לא נענשה על כך בשום דרך. להיפך, ברגע שהיא הפכה להיות נקויה מנשק גרעיני היא חזרה למסגרת הקהילה הבינלאומית כחברה מן המניין. היה זה המחיר שהקהילה הבינלאומית שילמה כדי להגיע למצב שבו לוב תיוותר ללא נשק גרעיני. וזה אינו המקרה היחיד.

הקריטריונים מס' 7 - 9 דלעיל דנים בפעולות שיש להימנע מהן. טיפול בקבוצות ובישויות מוגדרות הקשורות בפעילויות ספציפיות יהווה בדרך כלל כישלון בכל מה שנוגע לניסיון לשכנע משטר מסוים לשנות את דרכיו. למדינות יש דרכים שונות לטפל במהלכים מסוג זה. המקרים המקובלים ביותר של איציות בנושא הגרעיני הם מכירות של ציוד לשימוש כפול על ידי מדינות רבות למדינות המפתחות יכולות גרעיניות.¹⁰ זוהי הפרה ישירה של ההתחייבויות המופיעות ב-NPT. מדינות וישויות שונות מצאו דרכים לעקוף הגבלות מסחריות, משום שהאינטרס המסחרי

¹⁰ תאור מכירות לא חוקיות כאלו ראו:

David Albright, "Peddling Peril: How the Secret Nuclear Trade Arms America's Enemies", *Free Press*, 2010.

הוא בדרך כלל חזק יותר מהצעדים שננקטים ליישום הגבלות אלו. הטלת סנקציות על מדינות וישויות כאלו תשפיע אך במעט על פעילויותיה של מדינת היעד, שכן "הסוס כבר ברח מהאורווה", כלומר, התוכנית התקדמה הרבה יותר מכדי שהסנקציות ישפיעו עליה השפעה משמעותית. יתר על כן, בדרך כלל יימצאו מקורות חלופיים לאספקת הדרוש מקרב מדינות, הבוחרות להתעלם מנורמות בינלאומיות לטובת קידום האינטרסים המסחריים שלהן.

מימוש הסנקציות

ניתן לחלק את הסנקציות למספר קטגוריות: סנקציות כלכליות, סנקציות צבאיות, סנקציות דיפלומטיות, סנקציות הכרוכות בהגבלות תנועה, סנקציות נגד אוכלוסייה וסנקציות נגד מגזרים ספציפיים ונגד פעילויות מוגדרות. יש כמובן סנקציות המשלבות כמה קטגוריות. המשותף לכל הסנקציות הוא, שעל מנת להיות יעילות, הן צריכות להיות מיושמות היטב. סנקציות המותרות פרצות רבות הן סנקציות לא יעילות. סנקציות המוטלות לא בנחישות ישיגו מעט מאד, שכן ניתן לעקוף אותן בקלות.

חלק ב': הסנקציות על איראן

המצב באיראן

הגם ששורשיו של פרויקט הגרעין של איראן הם בתקופת שלטונו של השאה, הוא קם לתחייה בעקבות מלחמת איראן-עיראק וקיבל תנופה רצינית בראשית שנות האלפיים. הסיבות העיקריות לרצונה של איראן להיות בעלת יכולת גרעינית צבאית הן:

1. תפיסת האיום האיראני.
  2. שאיפותיה של איראן להגמוניה אזורית ולהפיכתה למעצמה בקנה מידה עולמי.
  3. הבטחת יציבותו של המשטר. הפרויקט הגרעיני נחשב לגורם העיקרי המאחד את כלל האוכלוסייה באיראן.
  4. השגת יוקרה של מי שמחזיק בנשק החזק ביותר עלי אדמות.
- בהתבסס על היפותזות אלו, מגיעים למאפיינים הבאים הקובעים את התנהגותה של איראן:
  - תפיסת האיום של איראן היא ריאלית.
  - איראן רואה עצמה כמעצמה אזורית ורוצה לחזק מצב זה. הגאווה הלאומית ממלאת תפקיד מרכזי בשאיפה זו.
  - נשק גרעיני יסייע להשגת הגמוניה באזור.
  - המשטר הנוכחי אינו יציב.
  - על איראן להשיג יכולת לנשק גרעיני כדי לחזק את שרידות המשטר ולממש את מטרותיה הלאומיות.
- תוכניתה הגרעינית של איראן תוארה בצורה מפורטת

בספרות המקצועית.¹¹ ניתן לומר בקצרה, כי איראן צועדת בשני מסלולים מקבילים במטרה להגיע לייצור חומרים בקיעים - החומרים הדרושים לליבה של מתקן נפץ גרעיני: אורניום מועשר ברמה גבוהה ופלוטוניום. המסלול הראשון הוא המתקדם מבין השניים. עד אמצע 2010 צברה איראן כמות מספקת של אורניום מועשר ברמה נמוכה המאפשרת לה, אם וכאשר תתקבל החלטה על כך, להמשיך בהעשרתו לרמה גבוהה ולייצר שתי ליבות של מתקני נפץ גרעיניים. איראן הצליחה לרכוש את הטכנולוגיות, הציוד והחומרים הדרושים לתוכנית זו ממקורות חיצוניים, למרות שהדבר אסור על ידי ה-NPT ולמרות הגבלות נוקשות שהטילו מדינות רבות על העברתם. חלק מאותן מדינות העלימו עין מאיסורים אלה לטובת הרווח שבסחר בטכנולוגיות ובחומרים אלה. איראן הסכימה בשני מקרים נפרדים להשעות את תוכנית העשרת האורניום, אך נסוגה בה מהסכמה זאת וחידשה את ההעשרה. היא גם הסכימה לציית ל"פרוטוקול הנוסף" של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א), הכולל התחייבות לפיקוח על מתקניה הגרעיניים, אך הפסיקה מאוחר יותר את שיתוף הפעולה שלה גם בתחום זה. שני נושאים אלה היו הבסיס הרשמי להחלטות מועצת הביטחון להטיל סנקציות על איראן.

החלטות מועב"ט על הטלת הסנקציות

עבר זמן עד שסבא"א העבירה את סוגיית הגרעין האיראני ל מועב"ט בסוף 2005. יותר משנה נוספת עברה מאז עד שמועב"ט אימצה את ההחלטה הראשונה על סנקציות על איראן, בדצמבר 2006.¹² יעדיה העיקריים של החלטה זו, ושל ההחלטות הנוספות על הסנקציות, היו תוכנית הגרעין של איראן, ספיקה ודרכי האספקה שלהם, חלק מהגופים האיראנים המעורבים בכך ומעטים מקרב הצוות העוסק בתוכנית.

ההחלטה הבאה על סנקציות התקבלה חודשים ספורים לאחר מכן, במארס 2007, והייתה שונה מקודמתה בשני תחומים עיקריים:¹³ היא טיפלה, בנוסף לתחום הגרעיני, גם במכירה של ציוד צבאי מסוים לאיראן (אם כי כהצעה ולא בצורה מחייבת), וקראה "להימנע מהתחייבויות חדשות למענקים, לסיוע פיננסי ולהלוואות לממשלת הרפובליקה האסלאמית של איראן, מלבד למטרות הומניטאריות ולמטרות פיתוח".¹⁴ תוספת חשובה הייתה הקריאה לממשלת איראן להיכנס למשא ומתן עם הקהילה

11 ראו למשל: Ephraim Kam, Ephraim Asculai, "Countdown to the Iranian Bomb", *Strategic Assessment*, Volume 12, No. 4, Institute for National Security Studies, February 2010.

12 <http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/unsc_res1737-2006.pdf>.

13 <http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/unsc_res1747-2007.pdf>.

14 ההתייחסות בהחלטה "למטרות פיתוח" הותירה כמובן מקום לדמיון החופשי של כל אחד.

הבינלאומית, תוך חזרה על ההצעה "...להסכם כולל ארוך-טווח שיאפשר פיתוח יחסים ושיתוף פעולה עם איראן, המבוססים על כבוד הדדי ואמון בינלאומי באופייה השואף לשלום של תוכנית הגרעין שלה..."

ההחלטות על הסנקציות - הערכה

הבסיס להערכת ארבע ההחלטות של מועב"ט העוסקות בסנקציות על איראן הם הקריטריונים שנמנו לעיל. כבר בתחילה יש מי שיגיד שאין אסטרטגיה כוללת בדיון על פרויקט הגרעין של איראן. אמירה כזאת יכולה להיות פועל יוצא של התרשמות מוטעית, אלא שהכישלונות החוזרים ונשנים של עמידה בלוחות הזמנים שהציב הממשל האמריקאי, יוצרים תחושה שהממשל פועל לפי הזדמנויות הנקרות בפניו ולא על פי תוכנית מגובשת. לרוע המזל, במקרה של איראן לא ניתן להצליח אסטרטגיה זו.

מיהן חולשותיה הבולטות של איראן? מחקר אחד מגדיר את התחומים הבאים כנקודות החולשה של איראן: מצבה הכלכלי בכלל ותחום הנפט בפרט; היציבות הפנימית; התוכנית הגרעינית; יכולותיה הצבאיות; חולשות פוליטיות.¹⁵ ניתן להוסיף לכך את תחושת הגאווה הלאומית של איראן ואת שאיפותיה להגמוניה. כלכלת איראן פגיעה מאז שהיבוא הפך להיות משמעותי, מאז ששיעור האינפלציה גבוה יחסית, מאז שהסובסידיות הן ברמה גבוהה ומאז ששיעור האבטלה הוא למעלה מעשרה אחוזים.¹⁶

תחום הנפט הוא, ככל הנראה, התחום הפגיע ביותר באיראן, שכן כלכלתה נשענת במידה רבה על ייצוא נפט. בנוסף לכך, איראן תלויה באופן ניכר בייבוא תזקיני נפט (בנזין), מכיוון שאין לה יכולות זיקוק מספיקות.¹⁷ תזקיני נפט אלו נמכרים לציבור במחירים נמוכים ומסובסדים מאד. תעשיית הנפט האיראנית סובלת בשל גילן הגבוה של בארות הנפט, מחוסר השקעה מספיקת באחזקת שדות הנפט ומאי-פיתוח שדות נפט חדשים. יחד עם זאת, איראן משקיעה מאמצים ניכרים ביצירת יכולות זיקוק נוספות, ולפי הצהרותיה, היא תסגור את הפערים בתחום זה בתוך שנים ספורות. יש לציין, בהקשר זה, כי מניעה של ייצוא נפט או הגבלתו, היא בעלת השפעה שלילית גם על הכלכלה העולמית. לאיראן יש יכולת "להחזיק את הכלכלה העולמית בגרונה", אלא אם כן העולם יגיע ליכולת להתקיים ללא נפט איראני.¹⁸ מניעת ייבוא של תזקיני נפט לאיראן ללא עצירת הייצוא של נפט איראני עשויה להיות בעלת השפעה ניכרת בתוך איראן ובמידה פחותה בעולם. בהחלטות מועב"ט על הסנקציות לא נכללו סנקציות הקשורות ישירות לנפט.¹⁹

בהחלטה האחרונה של מועב"ט (מס' 1929) נכללו סנקציות על מספר מוסדות פיננסיים שהיו קשורים למימון תוכנית הגרעין של איראן, אך לא הוטלו הגבלות כלליות על העברות כספים לאיראן. ארה"ב הכירה בכך שהסנקציות של האו"ם כשלעצמן לא היו יעילות במיוחד והוסיפה עליהן סנקציות בתחום תזקיני הנפט, החל מיולי 2010²⁰ והאיחוד האירופי הלך בעקבות ארה"ב מאוחר יותר באותו חודש.²¹ איראן הגיבה כמעט באופן מיידי בהבעת נכונות לחזור למשא ומתן, אך ספק אם משא ומתן זה יהיה יעיל.

אחד מחששותיה העיקריים של ההנהגה האיראנית הוא מפני אי-שקט אזרחי שיגרום לשינוי המשטר. דבר זה בלט באי-השקט שהשתרר באיראן בעקבות רדיפתם של אלה שדרשו את שינוי המשטר ודיכויים הברוטאלי ביוני 2009, לאחר הבחירות הכלליות, שלפי הדעה הרווחת, זיפו על ידי המשטר. המערב יכול היה לנצל מצב זה כדי לעודד את אי-השקט ולתמוך במוחים, אך הזדמנות זו חלפה תוך שהיא גורמת סבל ואכזבה לאוכלוסייה האיראנית.

התחום הגרעיני הוא תחום פגיע, והסנקציות של האו"ם אכן מיועדות לפגוע בו. יחד עם זאת, מדובר בתחום שהוא פגיע הרבה פחות משהיה לפני שנים ספורות. איראן עברה מזמן את שלבי התכנון וההקמה הבסיסיים, וכיום היא נמצאת במצב שבו תוכנית ההעשרה שלה היא בשלב פעיל, אם כי בסיסי מאד, של פריסה, הצטיידות וייצור. מסלול הפלוטוניום נמצא בשלבי הקמה בלבד. ניתן להניח שאיראן כבר רכשה את רוב הציוד והחומרים עבור שני המסלולים של תוכניתה הגרעינית. איראן הצליחה בעבר, ויתכן כי היא מצליחה גם כיום, לקבל את כל הדרוש לה מספקים בחו"ל באמצעות רשתות רכש חשאיות, ספקים ודרכי אספקה מוסווים. בכל מקרה, תוכנית הגרעין שלה נמצאת בשלב מתקדם מאד, וקרוב לוודאי שהיא תמשיך להתקדם גם אם תעוכב במקצת על ידי הסנקציות.

תחושת האיום של איראן הינה, ככל הנראה, אמיתית, נוכח העובדה שהיא מוקפת כיום על ידי כוחות ארה"ב כמעט מכל כיוון. איראן גם ערה לכך שעיראק היא בעלת יכולת לבנות מחדש בעתיד את עוצמתה הצבאית. לפיכך, איראן חשה עצמה, לצד הצגות השחצנות וההתרברבות שלה, פגיעה מאד. יכולותיה הצבאיות אינן מתקדמות כנראה כפי שהייתה רוצה שיהיו.²² להוציא יכולותיה הטיליות, כושרה ההתקפי מוגבל, חיל האוויר שלה מיושן ויכולתה ליזום מתקפה ימית אינה מרשימה במיוחד. יכולתה לספוג מתקפה קרקעית טובה הרבה יותר, כתוצאה מצבא היבשה

[sc_resolutions.shtml](http://www.jcpa.org/text/iranian-vulnerabilities.pdf)

[15](http://www.jcpa.org/text/iranian-vulnerabilities.pdf)

[20](http://www.opencongress.org/bill/111-h2194/)
.show

[16](http://www.indexmundi.com/iran/inflation_rate_(consumer_prices).html)

[21](http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-10758328)
"האיחוד האירופי מחריף את הסנקציות על איראן":

[17](http://www.eia.doe.gov/cabs/Iran/Oil.html)

[22](http://www.inss.org.il/upload/(FILE)1275907735.pdf)
לתיאור מתומצת של יכולותיה הצבאיות של איראן ראו:

[18](http://www.eia.doe.gov/cabs/Iran/Oil.html)
בעולם. ראו: [19](http://www.eia.doe.gov/cabs/Iran/Oil.html)

[19](http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/)

הגדול שלה.²³ דבר זה אינו יכול להיאמר על יכולתה של איראן לספוג מכה אווירית. לאיראן גם יש יכולת קטנה לעמוד מול נשק־חֶק (Stand-off Weapons).

משטר הדיכוי של איראן פועל בעוצמה רבה נגד כל סימן של אישקט אזרחי ומייחס תשומת לב מועטה לתגובה הבינלאומית בנושא. זאת, כיוון ששרידות המשטר גוברת על כל שיקול אחר. איראן נוקטת גישה של עליונות במערכת היחסים הבינלאומיים ומופיעה כמי שמקדישה תשומת לב מועטה לתגובות הבינלאומיות על מעשיה ומחדליה. עם זאת, הופעות פומביות עשויות להטעות בעניין זה, כמו התגובות המיידיות והתקיפות של איראן לכל מהלך או פגיעה בכבודה שאינם עולים בקנה אחד עם עמדתה. כך, כאשר רוסיה וסין הצביעו ביוני 2010 בעד הסנקציות של מועב"ט, איראן הגיבה מיידית בהצהרות תקיפות ובאיומים משתמעים (ואף ישירים). דבר זה מצביע על פגיעות יותר מאשר על תבונה פוליטית. איראן מחפשת ידדים ברחבי העולם ואינה רוצה להיות מבודדת או להיראות ככזאת. היא גם רוצה להציג עצמה כמעצה אזורית ולהיות בעלת ההגמוניה באזור. היא יכולה להשיג דבר זה רק בדרכי שלום ורק כאשר היא תקיים יחסים טובים עם שכנותיה, או לחלופין, כאשר היא תהווה איום אמיתי עליהן. כיום, שכנותיה של איראן - מדינות המפרץ - חשדניות כלפיה ורובן אינן מתייחסות בחיוב לשאיפתה להיות מנהיגתן בזירות האזורית והבינלאומית.

כל המרכיבים שלעיל מחייבים **קביעת אסטרטגיה כוללת ותוכנית שקולה** להתמודד עם איראן. התוכנית צריכה לקחת בחשבון את כל החולשות שנמנו לעיל וחיבת לכלול צעדים נחרצים, שיבטיחו הצלחה במאמצים להשגת יעדי האסטרטגיה הכוללת. היא גם חייבת לקחת בחשבון את לוחות הזמנים של הפעילויות נגדן היא מיועדת.

הגדרת האסטרטגיה

הנחות יסוד לפיתוחה של אסטרטגיה כזאת הן:

- **המשימה:** לשלול מאיראן את היכולת לייצר נשק גרעיני. ספציפית, יש לפרק תחת פיקוח את כל מתקני ההעשרה והייצור שלה. "הפרוטוקול הנוסף" של סבא"א חייב להיות מאושר ומיושם בדרך שלא תאפשר לאיראן לחזור בה ממנו. על איראן גם לאשרר את החוזה למניעת ניסויים ולהתחייב לא להתנגד לחוזה לצמצום חומרים בקיעים.

- אין לאפשר למשטר התיאוקרטי של איראן להחזיק במעגל דלק גרעיני שיאפשר לו לייצר חומרים בקיעים ברמה צבאית.

- איהיציבות האזורית שתנבע ממצב שבו איראן תשיג יכולת גרעינית צבאית תהיה חמורה. קשה לחזות את צורתה ואת פרטיה ויהיה זה כמעט בלתי אפשרי לבלום אותה.

- עד שלא ייושמו סנקציות חריפות, לחץ פוליטי

²³ זה כולל את זרוע היבשה, את משמרות המהפכה וכוחות בלתי סדירים.

ובידוד, כשהם מלווים באיום צבאי, המשטר התיאוקרטי של איראן לא יוותר על האופציה הגרעינית הצבאית שלו, גם אם שינוי בשלטון יביא לעלייתם מחדש של הרפורמיסטים.

- הזמן אוזל, מכיוון שאיראן קרובה להשגת מטרתה, והסיכויים לחזור לאחור הם קטנים.

- שינוי באיראן לעבר משטר דמוקרטי חילוני נושא בחובו פוטנציאל של זניחת השאיפות הגרעיניות הצבאיות שלה. עם זאת, קשה לחזות אם שינוי כזה אפשרי ומתי הוא עשוי להתרחש.

- אם איראן, בעקבות היענות אפשרית לדרישות הבינלאומיות, תרצה להמשיך בשאיפתה לתוכנית גרעינית אזרחית, הדלק הגרעיני צריך להיות מסופק לה ממקורות חוץ ויהיה חייב להיות מסולק מאיראן לאחר הקרנתו. על איראן לציית ל"פרוטוקול הנוסף".

- ארה"ב היא השחקן החשוב ביותר בתחום זה. כל עוד לא תובטח תמיכתה בהנחות אלו, קרוב לוודאי שכל תוכנית למנוע מאיראן יכולת גרעינית תכשל.

- כיוון שהאינטרסים של רוסיה וסין מנוגדים לאלה של המערב, וכיוון שאין הן רואות את תוכנית הגרעין האיראנית באותה רצינות שרואה אותה המערב, המהלך המניעתי העיקרי צריך להתבצע מחוץ לתחומי מועב"ט.

עקרונות לתוכנית פעולה

בשל קוצר הזמן, תוכנית הפעולה חייבת לכלול כמה תחומים במקביל:

- סנקציות חריפות שיפגעו בעיקר בכלכלת איראן, ובכלל זה בתעשיית הנפט שלה.

- בידוד דיפלומטי ומעשי של איראן, כולל הפסקת הסחר מצדן של מדינות המפרץ.

- שיחות תיווך סודיות עם איראן שיערכו במקביל.

- פעילות חשאית במטרה להביא לשינוי במשטר האיראני והפיכתו למשטר דמוקרטי חילוני.

- הכנות גלויות לפעולה צבאית נגד מתקנים גרעיניים ונגד יכולות פיתוח ושיגור של טילים.

מבט לעתיד

במצב הנוכחי, נכון ליולי 2010, יש סיכוי קטן מאד לכך שאיראן תזנח את שאיפותיה הגרעיניות הצבאיות. ארבעת סבבי הסנקציות כשלעצמם, אינם יעילים מספיק כדי להשיג יעד זה. האישור של הנשיא אובאמה לצעדים עליהם החליט הקונגרס והסנקציות שהטיל האיחוד האירופי, עשויים להיות מאוחרים מכדי שיהיו אפקטיביים. איראן עשויה להשיג בקרוב מאד יכולת עצמית של תזקיקי נפט, ובדרך זו לבטל את יעילותו של הנשק החשוב ביותר במסגרת הסנקציות. הגם שאיראן הודיעה שהסנקציות משפיעות לרעה על תוכנית הגרעין שלה, יתכן שאמירה זאת באה כאמצעי נטרול שלהן, יותר מאשר כביטוי לעובדות

ממשיות. העובדה שארה"ב אינה מצהירה שהאופציה הצבאית נמצאת על סדר היום, סוללת את הדרך בפני איראן להמשיך ככל שהיא רוצה, בדרכה להשגת יכולת גרעינית צבאית. קשה מאד יהיה לטפל בעתיד בתוצאותיו של חוסר המעש הנוכחי.

רק אימוץ עמדה אסטרטגית, המוסכמת על ארה"ב ובעלות בריתה, החותרת ליעד הסופי של מניעת הפיכתה של איראן למדינה גרעינית, ובצוע התכנית המבוססת על קווי פעולה אלה, יהוו סיכוי להשיג את התוצאות הרצויות.

שאיפות איראן להגמוניה אזרחית

סנקציות על איראן: כיצד להתגבר על מגבלות תפיסתיות ופוליטיות

אמילי ב. לנדאו

מבוא

כאשר הקהילה הבינלאומית ניצבת בפני הפרה בוטה של סטנדרטים בינלאומיים או של כללי התנהגות בינלאומית מצדה של מדינה יחידה, או בפני אי־ציות בוטה של מדינה לחובותיה הבינלאומיים, האמצעים העומדים לרשותה להבעת אי־שביעות רצונה - אם באמצעות ענישה ואם באמצעות ניסיון לאלץ אותה מדינה לשוב לציות ולהתנהגות נורמטיבית - הינם מוגבלים למדי. באופן בסיסי מצטמצמים אמצעים אלה לשתי מערכות של צעדי ענישה: סנקציות כלכליות או הפעלת כוח צבאי. צעד ביניים הוא איום בשימוש בכוח צבאי - בניגוד להפעלתו. מכיוון שמדינות נטות בדרך כלל לעשות שימוש בכוח צבאי (ולעיתים קרובות גם האיום בשימוש בכוח צבאי) רק כמוצא אחרון, סנקציות הן התגובה האסטרטגית הנפוצה ביותר להפרת כללי המשחק. סנקציות גם הפכו לדרך הביטוי המועדפת של מועצת הביטחון של האו"ם לביטוי אי־שביעות רצונה במקרים כאלה. בקשת האסטרטגיות הדיפלומטיות הרחבה המשמשת כאמצעי לדיון בבעיות בינלאומיות, המעבר מסנקציות לשימוש בכוח צבאי ייחשב לחציית קווים. הסנקציות נמצאות בתוך שבין דיפלומטיה לבין הפעלת כוח צבאי: הן "המקל" החזק ביותר בארגז הכלים הלא־צבאי ונחשבות לעיתים קרובות כצעד אחרון לפני הפעלת הכוח.

עם זאת, על אף השימוש השגור והנרחב בסנקציות, האפקטיביות שלהן כגורם המחייב מדינות לשנוי דרכי התנהלותן אינו מובן כהלכה במערכת היחסים הבינלאומיים. אמפירית, יש לשימוש בסנקציות תוצאות מעורבות. מול כל תומך ביעילותן הפוטנציאלית יהיה מישהו שיטיל ספק ביכולתן להשפיע על התנהגות המדינה הסוררת. השימוש בסנקציות רווח, לא מכיוון שיש להן רקורד מוכח של הצלחה, אלא מכיוון שלקהילה הבינלאומית אין דבר טוב יותר להציע. הסנקציות הן ברירת המחדל לבטוי חוסר שביעות רצון כשלב אחרון לפני יציאה למלחמה.

הערכות אמפיריות למידת יעילות הסנקציות הן דבר שקשה לעשותו, נוכח טווח הזמן המשמעותי הנדרש להן על מנת שישפיעו. אפילו במצבים בהם ניתן לטעון שסנקציות השפיעו על התנהגות מדינה,

היו גורמים מגוונים נוספים שפעלו בהיבט, שבהם ניתן לראות את הסיבה "האמיתית" לשינוי שהתרחש, כאשר הסנקציות מילאו לכל היותר תפקיד מסייע. בעיה נוספת המסבכת את המאמצים להבין טוב יותר את יעילותן של סנקציות במקרים רבים היא היעדר הגדרות ברורות למושג "ישום מוצלח". לעיתים, אין הגדרה להשפעה שהקהילה הבינלאומית מבקשת להשיג על המדינה הסוררת באמצעות השימוש באותן סנקציות, או כיצד היא מצפה שיקרה השינוי בהתנהגותה. פירושו של דבר הוא, שמומחים ומעצבי מדיניות שונים עשויים לבטא תמיכה משותפת ב"סנקציות", בה בשעה שכל אחד מהם מתייחס ליעדים ולתהליכים שונים. למצב זה יכולות להיות השלכות שליליות על מאמצים מדיניים רחבים יותר נגד המדינה הסוררת.

גורם נוסף המסבך את העניינים הוא, שכאשר סנקציות אינן מביאות לשינוי המיוחל בגישתה או בהתנהגותה של המדינה המפרה את החוק, לא תמיד ברור מה הייתה הסיבה לכך: האם הדבר נגרם מכיוון שהסנקציות היו חריפות מדי וגרמו לחיזוק נחישותו של המשטר הסורר לעמוד על שלו, או להיפך, האם הן היו חלשות מדי מכדי לגרום לאפקט המצופה?

לאחר שלקחנו בחשבון את הבעייתיות שבסנקציות, ינסה מאמר זה להבין כיצד השתלבו הסנקציות במאמץ הכולל לבלום את שאיפותיה הגרעיניות הצבאיות של איראן מאז שנת 2006 ולבחון כיצד ניתן יהיה לנקוט בעתיד בסנקציות בצורה אפקטיבית יותר. השלב הראשון יהיה ניתוח ביקורתי של הוויכוח על הסנקציות במטרה להבהיר את הציפיות השונות מהן ולהצביע על מה שניתן לצפות באופן ריאלי מאמצעים אלה. לאחר מיפוי הגישות השונות, יעסוק הפרק הבא בניסיון למפות את קשת הגורמים הפוליטיים, הכלכליים והאסטרטגיים שפעלו בתהליך קבלת ההחלטות בדבר הסנקציות על איראן. אחרי פרק זה תיעשה הערכה כיצד ובאיזו מידה שולבו סנקציות באסטרטגיה פוליטית־דיפלומטית כוללת נגד מדינה נחושה זו, הצומחת במהירות, ומה עשוי להיות יעיל יותר בהמשך הדרך. מוטיב מרכזי במהלך הניתוח שלהלן הוא, שבעוד שסנקציות הן בראש ובראשונה מכשיר כלכלי, הצלחתן תלויה באופן מכריע בדינמיקה של היחסים הבינלאומיים, כמו

שיאית זואיאן להגמוניה אזרית

גם בתפקיד שנועד להן באסטרטגיות דיפלומטיות שנשקלו בכובד ראש. בעוד שהנטייה היא להתמקד בממד הכלכלי של אמצעים אלה, יש להציב דווקא את ההקשר הפוליטי בחזית הניתוח.

הבהרת מושגי יסוד בדיון על הסנקציות

בראשית התהליך יש להבין את סדר היום השונה, ולעתים המנוגד, שהיה ועודנו הבסיס לוויכוח המתנהל בחצי העשור האחרון על הסנקציות שיש להטיל על איראן.

1. סנקציות נגד תוכנית הגרעין של איראן

הוויכוח על הסנקציות שיש להטיל על איראן מתייחס בדרך כלל לשתי קטגוריות עיקריות של סנקציות. הקטגוריה הראשונה מכילה סנקציות, שהוטלו לראשונה על ידי ארצות הברית עוד בשנת 1979 בתגובה למשבר בני הערובה האמריקאיים בתקופת ראשית המהפכה. סנקציות אלו, עודכנו במשך השנים במידה זו או אחרת של אינטנסיביות, בהתאם להתפתחויות ביחסים הביטראליים שבין ארצות הברית לאיראן והדינאמיקה האזורית. הקטגוריה השנייה - שהיא מרכז התעניינותנו - היא ה"ממד הגרעיני" של הסנקציות. מדובר בסדרת החלטות של מועצת הביטחון של האו"ם ולסנקציות בתחום הפיננסי שהטילה ארה"ב על איראן בשנים האחרונות, החל בהחלטות מועב"ט בשנת 2006. ארבעת הסבבים של סנקציות מועב"ט - בדצמבר 2006, במארס 2007, במארס 2008 וביוני 2010 - היו תגובת הקהילה הבינלאומית להצהרות הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א) על איציות איראן להתחייבויותיה במסגרת החוזה לאי-הפצתו של נשק גרעיני (NPT) ולהתגרות הנמשכת שלה בתחום הגרעיני.

בעוד שהסוג הראשון של הסנקציות מעוגן במערכת היחסים ארה"ב-איראן, הסנקציות הנובעות מהסוגיה הגרעינית מתייחסת ישירות לשאיפותיה הגרעיניות של איראן - מקור לדאגה ברמה הגלובאלית, הנוגעת לשאלת התפוצה הגרעינית, שיש לה השלכות אזוריות כבדות משקל. המהלכים הבינלאומיים שננקטו בהקשר זה משקפים דאגה עמוקה לא רק מהפרת ה-NPT על ידי איראן, אלא גם מהרטוריקה החרפה והמאיימת שלה כלפי מדינות אחרות במזרח התיכון - דבר המגביר את האיום על הביטחון והיציבות באזור זה ויוצר השלכות ספציפיות על תפיסת הביטחון של מדינת ישראל.

לכאורה, הסנקציות של מועב"ט אינן אמורות לעורר ויכוח פוליטי רחב ממדים; למעשה, הטלתן צריכה להיות מובנת מאליה, שכן הן מהוות תגובה ישירה לסימנים לפיהם איראן מרמה בכל הנוגע להתחייבויותיה במסגרת ה-NPT. במילים אחרות, מטרתן של סנקציות אלו היא לשגר מסר לאיראן - ולכל מדינה אחרת המפרה את מחויבויותיה לחוזה

בינלאומי שאליו הצטרפה מרצונה החופשי - שעליה לשאת בתוצאות של אי-עמידתה בהתחייבויותיה הבינלאומיות. כך, כאשר נאמר למדינות שונות: "עליכן לציית לחוזה זה או אחר, אחרת יהיו לכך תוצאות מבחינתכן" על הקהילה הבינלאומית מוטלת אחריות לממש את איומיה ולהפגין שהיא אכן מענישה את מפירי ההתחייבות, שאם לא כן יהיה בכך תקדים מסוכן עד כדי חוסר יכולת לוודא המשך ציות למחויבויות חוזיות.

לאו"ם אין שום מנגנון שיפעיל תהליך רחב יותר של התמודדות עם שאיפותיה הגרעיניות של איראן, מעבר לסנקציות. לארגון הבינלאומי אין היכולת לנהל משא ומתן או להשפיע בדרך אחרת על התקדמות איראן - או כל מדינה אחרת בצמיחה - בתחום הגרעיני. תפקיד זה מוטל על גורמים בינלאומיים חזקים כמו ארה"ב והאיחוד האירופי, שאכן נטלו על עצמם להוביל את התהליך כלפי איראן. גורמים אלה הם בעלי היכולת לנהל משא ומתן עם איראן על הנושא הגרעיני, ועליהם לחשוב על סנקציות נוספות כלפיה, מעבר לענישה על איציות ל-NPT. אם גורמים אלה רציניים בכוונתם למלא את התפקיד של מי שדואגים ליישם את המחויבויות הנובעות מה-NPT, עליהם להיות מוכנים להקדיש זמן ואנרגיה מספיקים לגיבושה של אסטרטגיה כוללת, שמטרתה תהיה להביא לשינוי יסודי בהתנהגותה של איראן בתחום הגרעיני. במסגרת אסטרטגיה זאת ימלאו גם הסנקציות תפקיד.

2. מה הן הציפיות מהסנקציות

יש לא מעט מבוכה באשר לתפקיד שהסנקציות אמורות למלא במסגרת התהליך הרחב של ההתמודדות עם שאיפותיה הגרעיניות של איראן. גורמים בינלאומיים שונים מטפחים בזמנים שונים ציפיות שונות לגבי אספקטים שונים בהתנהגותה של איראן. תערובת זו של ציפיות משתקפת גם בוויכוחים שמנהלים מומחים בעיתונות ובתקשורת. יש חשיבות בהבהרת הגישות השונות וההדגשים השונים, שכן לעיתים קרובות מפחיתים בערכם בעת הוויכוח על הסנקציות. מקבלי ההחלטות צריכים, מכל מקום, להיות ברורים מאד במטרות שאותן הם שואפים להשיג.

ההתייחסות בוויכוח הציבורי אל תפקידן של הסנקציות, היא לעיתים קרובות מאד כאל גורם של ענישה, ובמקרים אלה כמעט ולא מוקדשת מחשבה נוספת לשאלה כיצד הן יביאו לשינויים בעמדת איראן. הציפייה שעליה מדברים יותר מכל (והיא הפחות מציאותית מכולן) היא שהסנקציות ישפיעו בדרך כלשהי על תוכנית הגרעין האיראנית. פקידים אמריקאים ואירופים מפרסמים לעיתים קרובות הודעות בכיוון זה, המשקפות תקווה וציפייה נאיביות שהסנקציות יגרמו לאיראן לשנות כיוון בנושא הגרעיני, מבלי להוסיף לכך הבהרה כלשהי.

מעניין שנשיא ארה"ב אובאמה ייעד בתוך שישה חודשים שני תפקידים שונים לאותו מכלול של הסנקציות

שעמדו על סדר היום, שלבסוף הוחלט עליהן באמצע 2010. בינואר 2010, כאשר אובאמה הבהיר לראשונה כי החליט להטיל סנקציות חריפות יותר על איראן, הוא דיבר עליהן כעל הצעד הבא במאמצים לבלום את שאיפותיה הגרעיניות, וזאת לאחר שאיראן דחתה את הושטת היד הדיפלומטית שלו בשנת 2009. הוא תיאר אז את הדיפלומטיה והסנקציות כשתי דרכים **מקבילות** להשגת אותה מטרה - הפסקת תוכניתה הגרעינית של איראן. במילים אחרות, לאחר כישלון הדרך הראשונה - דרך הדיפלומטיה - תינקט עתה דרך שונה ותקיפה יותר. אלא שביוני 2010, מייד לאחר שארה"ב הטילה סנקציות חד-צדדיות כתוספת לסנקציות שעליהן הוחלט במועב"ט בתחילת יוני, אובאמה דיבר על תפקיד חדש לסנקציות: ציפיותיו עתה היו שהן יהוו **שלב מקדים** לסבב חדש ורציני יותר של משא ומתן. לפי תפיסה מחודשת זו, הסנקציות הוצגו עתה כשלב באסטרטגיה דיפלומטית רחבה יותר, ולא כאלטרנטיבה לכישלון המשא ומתן.

במקביל למאמצים הרציניים מבעבר לבחון כיצד יוכלו הסנקציות לגרום לאיראן לשנות את התנהגותה בנושא הגרעיני, מושם כיום דגש גם על מנגנונים אפשריים, שבאמצעותם ניתן יהיה לתרגם לחץ כלכלי ופוליטי לשינוי מדיניות. זהו התחום שבו ניתן למצוא את מגוון הגישות הגדול ביותר, בראש ובראשונה בוויכוחים המתקיימים בין המומחים לנושא. אחדים מהם מתמקדים בשאלה כיצד ניתן לגרום לשינוי במשטר הנוכחי באיראן. בסוגיה זאת קיימים שני משתנים: האחד, שהשינוי יבוא כתוצאה ישירה של הלחץ על המשטר ובידודו ההולך וגובר, והשני, שהשינוי ייגרם באופן בלתי ישיר, באמצעות הציבור באיראן. וכוח מרכזי בנקודה השנייה הוא, האם קשיים כלכליים בפניהם יעמוד הציבור האיראני יחזקו את התנגדותו למשטר, או ההיפך מכך - יגרמו לו לעמוד מאחוריו. אפשרות נוספת הנדונה בין המומחים בהקשר למשטר הנוכחי באיראן היא, הטלת לחצים שלא דווקא יגרמו לו לשנות את מדיניותו, אלא כאלה שיביאו אותו לאמץ גישה רצינית יותר למשא ומתן עם המערב (בניגוד לשימוש הטקטי שהוא עושה בו - כאמצעי להרוויח זמן).

מאז הדיכוי האלים של המחאה הציבורית באיראן בעקבות הבחירות של יוני 2009, יותר ויותר חוקרים מאמצים את הדעה שיש סיכוי נמוך ביותר - ויתכן שאין סיכוי כלל - לגרום לשינוי בעמדתו של המשטר הנוכחי באיראן. חוקרים אלה סבורים כיום, שהלחץ המופעל באמצעות סנקציות צריך להיות מכוון להאצת התהליך שיובייל לשלטון משטר חדש באיראן.¹

אצל חוקרים אחרים, הדגש בהתבטאויותיהם הוא

1 ראו למשל:

Jonathan Paris, "Iran Options: Sanctions and Strikes", *Atlantic Council*, 17, February 2010; Michael Rubin, "Iran: The Case for 'Regime Change'", *Commentary*, April 2010; Emanuele Ottolenghi, "Setting the Sanctions Agenda", *The Journal of International Security Affairs*, no. 18, Spring 2010.

על יחסי ארה"ב-איראן ולא על הנושא הגרעיני בפני עצמו, כאשר הסנקציות נבחנות מנקודת המוצא של יכולתן להשפיע על מערכת יחסים זאת. אובאמה עצמו יצא בתחילת 2009 ביוזמה דיפלומטית כלפי איראן, שנראה היה שהדגש בה היה יותר על שיקום יחסי ארה"ב-איראן מאשר על התמודדות עם שאיפותיה הגרעיניות של איראן. ג'ון לימברט (Limbert), לשעבר המומחה לענייני איראן של מחלקת המדינה של ארה"ב, התייחס לאחרונה בדרך זאת לסנקציות שהוטלו על איראן על ידי האו"ם וארה"ב באמצע 2010. ערב התפטרותו מתפקידו ביולי 2010 אמר לימברט: "הסנקציות מעולם לא נועדו להיות מטרה בפני עצמה, אך למרבה הצער הן עלולות להפוך לכזו, שכן אנו יודעים כיצד לעשות זאת. שינוי ביחסים עם איראן הוא דבר קשה יותר [מאשר הטלת סנקציות]..."²

לגישות ודגשים שונים אלה כלפי הסנקציות יש כמובן משמעויות פוליטיות שונות. שחקנים בינלאומיים המחליטים על הטלת סנקציות לא יכולים להרשות לעצמם להתייחס אליהן רק כאמצעי ענישה, או להניח באופן מלאכותי, שהן יביאו בדרך כלשהי את איראן לשנות את עמדתה בשאלה הגרעינית. גורמים אלה חייבים לחשוב ברצינות רבה על גיבושה של מדיניות כללית להתמודדות עם שאיפותיה הגרעיניות של איראן, ולצורך זה הם חייבים להבהיר איזו השפעה הם **רוצים** להשיג על איראן, וכן - מה שחשוב יותר -איזה סוג של השפעה עליה הם **יכולים** להשיג.

ההיגיון שבסנקציות: ההקשר הפוליטי

חלק זה במאמר יבהיר את חשיבות ההקשר הפוליטי בוויכוח על הסנקציות. זאת, תוך בחינת שני ממדים פוליטיים העשויים להשפיע על הצלחתן. הראשון הוא שאלת הרצון הפוליטי הבינלאומי להחליט על הטלת סנקציות, והשני הוא החשיבות שבשילוב הסנקציות בתהליך פוליטי רחב יותר שמטרתו להתמודד עם איראן.

1. סנקציות של האו"ם: היעדר רצון פוליטי

התנאי המוקדם והמובן מאליו ליישום מוצלח של סנקציות הוא הצורך להבטיח הסכמה על צעדים שיהיו חזקים מספיק כדי שיהיה להם סיכוי להפעיל לחץ משמעותי על מדינה סוררת. אין זו משימה קלה להגדיר מהי עוצמה מספקת זו. לעומת זאת, מה שידוע לנו בוודאות הוא, שארבעת סבבי הסנקציות על איראן, עליהן החליטה מועב"ט מאז 2006, היו בעלי תוכן דליל במכוון וזאת, כדי להשיג את תמיכתן של כל חמש החברות הקבועות במועב"ט. ארה"ב, צרפת ובריטניה העדיפו סנקציות חריפות יותר (אם כי לא כולן באותה מידה), בעוד שרוסיה וסין היו המסתייגות המסורתיות הקבועות. הסיבות אותן מנו

Barbara Slavin, "Hostage to Events", *Foreignpolicy.com*, July 27, 2010.

שירותי איראן להגמוניה אזורית

שירות על ידי תרחיש של איראן גרעינית ומעוניינת ליצור לעצמה מעמד בכיר הן באזור והן בזירה הבינלאומית. ההנחה המקובלת עד 2009 הייתה, שסין תלך בעקבות רוסיה בנושא הסנקציות, שכן היא לא תרצה להיתפס כמדינה היחידה המתנגדת להן במועב"ט. בשנה האחרונה השתנתה הנחה זאת, וסין הפכה להיות מובילת ההתנגדות לסנקציות במשא ומתן על הסבב הרביעי שלהן.³

לארצות הברית ולמדינות אירופה נוח להאשים את רוסיה ואת סין כגורמים שהביאו לכך, שהאוי"ם לא הטיל סנקציות חריפות יותר על איראן. האמת היא, שלו מדינות אירופה היו רוצות בכך, הן היו יכולות לעשות הרבה יותר משעשו עד כדי לחץ כלכלי על איראן מחוץ למסגרת מועב"ט ובתיאום עם ארה"ב, זמן רב לפני 2010. אלא שגם במקרה זה האינטרס הכלכלי של המשך הסחר עם איראן, יחד עם הערכתן שאם יבטלו עסקאות אתה רוסיה וסין יפעלו באופן מידי למלא את מקומן, הובילו מדינות אירופיות לא רק להתנגד להפחתת קשריהן הכלכליים עם איראן, אלא במקרים מסוימים אף לחזקם. למרות זאת נראה, כי אירופה ככלל פועלת באופן שיטתי למימוש הסנקציות על איראן, וחברות אירופיות מסוימות אף פועלות בתחום זה יותר מהנדרש. ואף על פי כן, מפעם לפעם מופיעים דיווחים בכלי התקשורת על גופים פיננסיים אירופיים הממשיכים לקיים קשרים עסקיים בעייתיים עם איראן.⁴ במסגרת זו בולטת אוסטריה, בעלת מסורת של עסקים עם איראן, ובכלל זה בשנת 2009: בעוד שמדינות אירופיות אחרות פעלו באותה תקופה להפחית את היקף הסחר עם איראן, הייצוא האוסטרי אליה גדל בשנת 2009 בשישה אחוזים. יתר על כן, התעורר גם חשד שחברות אוסטריות הסוחרות עם איראן מעורבות בקשרי סחר גם עם חברות קש של משמרות המהפכה.⁵

ביוני 2010 הגיע לשיאו מהלך חסר תקדים במסכת הסנקציות על איראן.⁶ יותר משנתיים לאחר ההחלטה הקודמת על סנקציות במאס 2008, ואחרי שישה חודשים של תמרונים ומאמצים להשגת תמיכתן של כל חמש החברות הקבועות במועב"ט (וכן של מספר רב ככל האפשר של חברות לא קבועות במועצה), התקבלה ב-9 ביוני החלטה על סבב רביעי של סנקציות על איראן. סנקציות אלו כללו צעדים חריפים יותר משננקטו בסבבי הסנקציות הקודמים, גם אם לא היה בהם כדי למלא את תקוותיו של ממשל אובאמה לסנקציות "נושכות" יותר. ההחלטה

רוסיה וסין לתמיכתן באמצעים חריפים פחות היו, לא שסנקציות חלשות יותר יספיקו להשגת היעד המצופה, הן התנגדו מלכתחילה להפעלת לחץ חריף יותר, אם משום שלא היו משוכנעות לחלוטין שאיראן צועדת במסלול צבאי (רוסיה חשבה כך עד קיץ 2010), ואם משום שהאמינו שדיפלומטיה יש להפעיל ללא אמצעי לחץ (סין). למעשה, התנגדותן של רוסיה וסין לסנקציות הייתה מונעת קשת רחבה של אינטרסים פוליטיים, אסטרטגיים וכלכליים, שלא עלו בקנה אחד עם תמיכה בסנקציות נוקשות יותר על איראן.

ההחלטות על סנקציות התבררו יותר ויותר כמוכתבות על ידי אינטרסים מדינתיים שאינם קשורים כלל למטרה של עצירת תוכניתה הגרעינית של איראן. לאמתו של דבר, האינטרסים של מדינות שונות להתנגד להטלת סנקציות כוללות וחריפות היו חזקים יותר מהאינטרסים לתמוך בהטלת סנקציות וזאת, למרות ההתקדמות האיראנית לעבר יצירת יכולת גרעינית צבאית. מבחינה תיאורטית, הסנקציות שהטילה מועב"ט לא היו אמורות להיות מושפעות על ידי חישובים אינטרסנטיים כאלה, אלא להיות מוטלות כמעט באופן אוטומטי בתגובה להפרתה של איראן את התחייבויותיה הבינלאומיות. למעשה, מועב"ט אינה "שוטר בינלאומי" אובייקטיבי, אלא מקבץ של 15 מדינות, על כל המשמעות הפוליטיות הנובעות מכך.

מהם האינטרסים שהשפיעו על המדינות החברות במועב"ט?

האינטרס העיקרי של רוסיה הינו לשמר את הקשרים הכלכליים שלה עם איראן, והיא אינה מוכנה לוותר על שוק מכניס רווחים כזה. יתר על כן, לרוסיה יש אינטרסים אסטרטגיים חשובים למול ארה"ב, העלולים להיפגע אם תיראה כמי ש"קופצת על עגלת הסנקציות" נגד איראן כשזו מונהגת על ידי ארה"ב. רוסיה רוצה לשמור מרחק מסוים מארה"ב, שכן גם במצב של שיפור ביחסיהן הבינלאומיים, השתיים עדיין יריבות. מדיניותה של רוסיה, במיוחד בשלוש ארבע השנים האחרונות, הייתה מדיניות של תנועת מטוטלת בין המערב ובין איראן: ויתור לצד אחד הוביל עד מהרה לצעד שנועד להבטיח את האינטרס הרוסי בצד האחר. המערב, הבוחן כל העת כיצד להביא את רוסיה לתמוך בעמדתו בשאלת הסנקציות, מסרב לקבל את המציאות הבלתי נוחה מבחינתו, לפיה האינטרס הרוסי מעדיף דווקא תנועת מטוטלת כזו. העמדה הבלתי מתחייבת מאפשרת לרוסיה מרווח תמרון פוליטי ואסטרטגי גדול. בדרך זו היא מצליחה להשיג ויתורים משני הצדדים ולשמור בידיה מנופי לחץ אפקטיביים לשימוש בעת הצורך. אמנם, לרוסיה אין אינטרס לראות את שכנתה איראן הופכת למעצמה גרעינית צבאית, אך כל עוד היא מאמינה שאיום זה אינו מהותי, האינטרסים האחרים שלה מהווים גורם חשוב יותר בהתנהגותה.

גם סין פועלת כלפי איראן - וכן כלפי המזה"ת והקהילה הבינלאומית - מתוך שילוב של אינטרסים כלכליים ופוליטיים-אסטרטגיים. סין אינה חשה עצמה מאוימת

3 הערכה מעניינת של שיקולי סין ראו: Yoram Evron, "Iran, China and the Israeli Stick", *INSS Insight*, no. 150, December 22, 2009.
4 ראו לדוגמה: Peter Fritsch and David Crawford, "Small Bank in Germany Tied to Iran Nuclear Effort", *Wall Street Journal*, July 18, 2010.
5 Yossi Melman, "The Austrian Gate to Iran", *Haaretz*, April 29, 2010.
6 Greg Bruno, "The Lengthening List of Iran Sanctions", *Council on Foreign Relations*, July 28, 2010.

החמירה סנקציות קודמות, הן אישיות והן ארגוניות, הוסיפה איסור על מכירת נשק קונבנציונאלי לאיראן ואסרה כל פעילות בתחום הטילים הבליסטיים בעלי פוטנציאל של נשיאת נשק גרעיני. בנוסף לכך, ההחלטה יצרה מסגרת לפיקוח על מטענים חשודים באניות ובמטוסים איראניים וחיצקה את ההגבלות על הבנקאות האיראנית. ההחלטה גם כללה סעיפים הזנים בבעיות של ציוד מדינות לאמצעים עליהם החליטה מועב"ט בעבר.

הוויתורים שנעשו הפעם לרוסיה ולסין היו השמטת כל אזכור לנקיטת אמצעים נגד מגזר האנרגיה של איראן, ובכלל זה על השקעות זרות בו. מגזר זה נכלל, לעומת זאת, בסנקציות הנפרדות שהטילו ארה"ב ואירופה בעקבות החלטת מועב"ט; למעשה, הוטלו על מגזר זה סנקציות חריפות יותר מכל הסנקציות שהיו בעבר.

התפתחות נוספת, וחסרת תקדים, הייתה הודעת איחוד האמירויות הערביות על הצטרפותן לסנקציות עליהן הוחלט במועב"ט ביוני 2010. ואכן, האיחוד סגר באופן מיידי 40 חברות שהיו מעורבות בהפצת סחורות מסוכנות בעלות "שימוש כפול", שנאסרו על ידי החלטות האו"ם. הצטרפות איחוד האמירויות לסנקציות הינה בעלת חשיבות מיוחדת, נוכח העובדה שדובאי הייתה תקופה ארוכה מקום ששימש להפצת הסנקציות על איראן ולהעברת סחורות אליה.

לסיכום, עד קיץ 2010 היה "הממד הגרעיני" של הסנקציות בראש ובראשונה סיפורה של פוליטיקה בינלאומית, שבמסגרתה חלק מהשחקנים העיקריים נתנו עדיפות נמוכה להתמודדות עם ההתקדמות הגרעינית, בהשוואה למאמצים שהם הקדישו למימוש האינטרסים הכלכליים, הפוליטיים והאסטרטגיים שלהם. כתוצאה מכך, המגבלה העיקרית על יישום יעיל של הסנקציות על איראן הייתה חוסר רצון פוליטי להסכמה עליהן, שהיה מלווה באילוצים על איפפתן - ובכלל זה באמצעות הבטחת ציוד בינלאומי נרחב להן - בדרך שתבטא אחדות מטרה ונחישות דעת. למעשה, הוויכוח על הסנקציות היה ביטוי לשיוקולים כלכליים בינלאומיים ולמאזן הכוחות בין אותם שחקנים.

מערכת הסנקציות החדשה שגובשה בחודשים האחרונים, משקפת דאגה רבה יותר מפני פעילותה הנמשכת של איראן ונחישות מפתיעה של אירופה לפעול הרבה יותר מבעבר, באמצעות סנקציות שאינן מוטלות על ידי האו"ם. עם זאת, רוסיה וסין עדיין אינן שותפות משמעותיות להתפתחות זו. לפיכך, המשך עמידה של ארה"ב על כך שהמסגרת המולטילטראלית להתמודדות עם איראן צריכה להיות מרכזית יותר ממסגרות אחרות, עלולה להכשיל גם להבא את המאמצים לפעול ביעילות נגד איראן.

2. סנקציות כחלק מתהליך פוליטי

שלושת סבבי הסנקציות הראשונים על איראן לא היו מספיקים אפילו כדי לנהל ויכוח על יעילותן הכלכלית ולשאול איך, ואם בכלל, אפשרי שלחץ כלכלי יביא

לשינוי מדיניותה בתחום הגרעיני, ואלו צעדים כלכליים יהיו היעילים ביותר לצורך זה. רק מאז ההחלטות על סנקציות ביוני 2010 נוצר סיכוי להשפעות כלכליות משמעותיות שלהן, שניתן יהיה לנצל בהמשך. ואכן, כבר עתה קיימות אינדיקציות לכך שהמשטר באיראן חש באש המלחכת סביבו.

כאשר משמיעים את הטיעון ש"עד כה הסנקציות לא השפיעו", הבעיה היא לא שהסנקציות היו עד לאחריהן חלשות מכדי שיהיה להן אפקט כלכלי כלשהו (כלומר, הן לא הגיעו לרמה של מה שניתן לכתוב סנקציות "נשכות" או סנקציות הגורמות לנזקים), אלא, כפי שצוין לעיל, מה הוא האפקט שהן אמורות ליצור.

האם יש סיכוי שסנקציות יגשימו את התקוות שתולים בהן ויגרמו לאיראן לחזור בה מתוכניתה הגרעינית? תשובה קצרה לשאלה זאת היא כמעט בוודאות "לא", במיוחד בשלב מאוחר כל כך. כדי שסנקציות יהיו אפקטיביות הן חייבות להיות משולבות באסטרטגיה כוללת להתמודדות עם איראן. ההקשר הפוליטי מרכזי ביותר במאמץ להבין את היעילות הפוטנציאלית של סנקציות. לאמתו של דבר, המבחן העליון של הסנקציות על איראן הוא הדרך בה עושות בהן שימוש מדינות חזקות, כחלק מאסטרטגיה כוללת שנועדה להבטיח שאיראן לא תהפוך למדינה גרעינית.

הנטייה הבולטת עד כה הייתה להסתמך על סנקציות כאחת משלוש גישות מסלימות כלפי איראן: **מדיפולמטיה לסנקציות** ומשם **להפעלת כוח צבאי**. לפי נטייה זאת, כפי שהיא מתגלמת גם בהתייחסותו הראשונית של הנשיא אובאמה לסנקציות על איראן בראשית 2010, כל אחת מהגישות (האסטרטגיות) האלו היא גישה **עצמאית, מקבילה וחריפה** יותר מקודמתה, שבוחרים בה מתוך כוונה להשיג מטרה זהה - להביא לחזרתה בה של איראן משאיפותיה הגרעיניות.

הגישה שתוארה לעיל שגויה לחלוטין. האסטרטגיות השונות צריכות **להשלים** האחת את השנייה **ולא להוות אלטרנטיבה** האחת לשנייה. מנקודת מבט זאת, יש לראות סנקציות וכוח צבאי (איום בו או שימוש בו) כאמצעי לחץ בסיסיים על איראן, שצריכים **להקדים** משא ומתן ולא לבוא אחריו - כפי שנבוע מדבריו של אובאמה בהתייחסותו המאוחרת יותר לסנקציות. בניגוד למסרים הסותרים שבדברי אובאמה, השימוש באמצעים אלה בדרך זו צריך להיות העיקרון המוביל בתשובה האסטרטגית על הסוגיה הגרעינית האיראנית. אם המטרה הסופית היא להגיע להסדר עם איראן במשא ומתן, כל הצעדים הננקטים כלפיה צריכים להיות משולבים באסטרטגיה המשרתת מטרה זו בצורה הטובה ביותר. המומנטום החדש לסנקציות שנוצר לאחרונה, מחייב אפוא, שימוש בו, בדרך שתאפשר גיבושה של אסטרטגיה למשא ומתן עם איראן, שהיא ללא ספק יריב מיומן ונחוש.

יהיה אשר יהיה הגורם אשר ינהל משא ומתן עם איראן, עליו להחליט אם הוא מעוניין שמשא ומתן זה ישפיע על מדיניות המשטר הנוכחי שם, או שמטרתו היא להביא לשינוי המשטר. אלו הן שתי מטרות

שונות לחלוטין, המחייבות אסטרטגיות כוללות שונות בעיקרן. יש לקבל החלטה בנושא זה כדי שהמשא ומתן יהיה האפקטיבי ביותר. על ארה"ב להחליט אם היא מעוניינת בראש ובראשונה ביחסיה עם איראן, או שמטרתה המועדפת הינה נושא הגרעיני האיראני. הדינאמיקות של הטיפול בכל אחת משתי האפשרויות הן שונות, ולכן יש לקבוע את סדר הקדימות שלהן.

3. מי יוביל?

השאלה המשמעותית הבאה היא מי יוביל את התהליך? בשלב הראשוני (2003 - 2006), האיחוד האירופי וארה"ב היו במרכז במת העיסוק באיראן. מאז שהוטלו הסנקציות לראשונה ב-2006, במעורבותן של חמש החברות הקבועות של מועב"ט, ובמיוחד מאז נכנס אובאמה לתפקידו כנשיא ארה"ב, ועמד על הקמת מסגרת מולטיטרלית לניהול המשא ומתן עם איראן, קבוצת המדינות המעורבות בכך הן ה-5+1: חמש החברות הקבועות במועב"ט, וכן גרמניה, בשל תפקידה ההיסטורי במסגרת ה-EU-3. זאת היא הקבוצה שניהלה את המשא ומתן עם איראן על עסקת הדלק באוקטובר 2009.

חברות ה-5 הן אכן הקבוצה הנכונה לדון בסנקציות של האו"ם על איראן, אך הן אינן המסגרת המתאימה לניהול משא ומתן אתה. ככל שאובאמה מאוהב ברעיון המולטיטרלי, ניהול משא ומתן ממוקד עם פרטנר נחוש כאיראן הופך את הרעיון המולטיטרלי לנטל יותר מאשר לנכס. אפילו בעניין הסנקציות, התברר בסבב האחרון שלהן, כי האמצעים היעילים ביותר היו אלה שהוחלט עליהם באופן חד צדדי על ידי ארה"ב והאיחוד האירופי. ללא עמדותיהן העצמאיות של מדינות אלו היה העולם ניצב בפני סבב רביעי של סנקציות של האו"ם, שאף שהיו חריפות יותר מאשר קודמותיהן, הן עדיין היו חריפות פחות מהנדרש, וזאת, בשל האילוצים שנבעו מהצורך להשיג תמיכה מולטיטרלית בהן.

ארה"ב היא, ללא ספק, המועמדת המתאימה ביותר להוביל משא ומתן עם איראן, אך הדבר מחייב החלטה מצדה שהיא מוכנה לקבל על עצמה תפקיד זה. פירוש הדבר הוא לא רק בחירה במנהיגות במקום במולטיטרליות, אלא החלפת סיסמאות ריקות מתוכן, כמו "דיפלומטיה" ו"מעורבות" באסטרטגיות ממוקדות של מיקוח. משא ומתן אפקטיבי עם איראן הוא דינאמיקה קשוחה, שבשלב זה יש לה קשר רופף מאד עם בניית אמון, ולעומת זאת יש לה קשר הדוק מאד עם הצורך להגיע לעסקה. הממשל האמריקאי חייב ללמוד בהקדם אסטרטגיות בסיסיות של משא ומתן ולהתחיל ליישם אותן, כמו למשל להקדין עוצמה כדי לזכות בעדיפות בתהליך ההתמקחות - להפוך לצד הקובע את קצב הדיונים ואת תוכנם ולא לאפשר זאת לצד האיראני.

סיכום

התמודדות עם השאיפות הגרעיניות של איראן היא תהליך פוליטי שבמסגרתו יש תפקיד גם לסנקציות. האופי הפוליטי של התהליך צריך להיות בולט לכל אורך הדרך ויש להתייחס אליו ככזה, שאם לא כן המגבלות הפוליטיות שיתעוררו עשויות לפגוע באופן משמעותי בסיכויי ההצלחה.

במאמר זה ניסיתי להבהיר את המבוכה התפיסתית סביב תפקידן של הסנקציות כחלק מתהליך רחב יותר, ולהאיר משמעויות פוליטיות חשובות בתהליך זה, שיש לקחת אותן בחשבון ולטפל בהן. תשומת לב מיוחדת הקדשתי לשאלה הנוגעת לצורך ברצון פוליטי כדי להסכים לסנקציות, ולמטרותיהם של השחקנים הבינלאומיים הפועלים ליישומן.

אחריות כבדה מוטלת על כתפיהן של המעצמות הגדולות שנטלו על עצמן למנוע מאיראן יכולת גרעינית צבאית. יש לקחת תהליך פוליטי זה ברצינות הראויה כדי להשיג את היעד ללא ההזדקקות לשימוש בכוח.

מחברי המאמרים

ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי במכללה האקדמית נתניה, ומשמש כמרצה בכיר בחוג למדע המדינה באוניברסיטת תל-אביב, ובבית הספר לתקשורת במכללה האקדמית נתניה. ד"ר פדהצור הוא פרשן לענייני ביטחון בעיתון "הארץ", ומגיש בתכנית הרדיו "רצועת הביטחון" בגלי צה"ל.

אל"מ (מיל.) ד"ר אפרים קם מכהן כסגן ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) באוניברסיטת תל-אביב, ומלמד בתוכנית ללימודי ביטחון באותה אוניברסיטה. הוא שימש בעבר בתפקידים בכירים בחטיבת המחקר של אגף המודיעין בצה"ל וכמדריך בכיר במכללה לביטחון לאומי.

פרופ' עוזי רבי מכהן כראש החוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב וכראש המכון האוניברסיטאי לדיפלומטיה ולשיתוף פעולה אזורי. בנוסף, פרופ' רבי הוא עמית מחקר בכיר במרכז ללימודי איראן באוניברסיטת תל-אביב.

ד"ר ברנדה שפר הינה מרצה בכירה בביה"ס למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה. היא שימשה כראש האגף מדיניות החוץ באגודה האמריקנית למדעי המדינה (APSA). ד"ר שפר גם עמדה בראש המחקר בתוכנית ללימודי ים הכספי באוניברסיטת הרוורד. בין פרסומיה, הספר Energy Politics (University of Pennsylvania Press, 2009).

ד"ר אפרים אסכולאי הוא חוקר בכיר ב-INSS (המכון למחקרי ביטחון לאומי). בעבר, עבד בוועדה לאנרגיה האטומית של ישראל (IAEC) במשך יותר מארבעים שנה, שם עסק בעיקר בסוגיות של בטיחות גרעינית וסביבתית.

מאיר ג'בדנפאר הוא אנליסט ישראלי-איראני, המתמחה באיראן והמזה"ת. הוא הקים ומנהל חברת MEEPAS - The Middle East Economic and Political Analysis Company - העוסקת בניתוח תהליכים פוליטיים וכלכליים במזרח התיכון.

ד"ר אמילי לנדאו היא חוקרת בכירה ומנהלת פרויקט בקרת נשק וביטחון אזורי במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), אוניברסיטת תל-אביב. ד"ר לנדאו מלמדת את נושא בקרת הנשק בתחום הגרעיני בתוכנית ללימודי ביטחון באוניברסיטת תל-אביב, ובתוכנית ללימודי חו"ל באוניברסיטת חיפה.

פרופ' דוד מנשרי הוא חוקר בכיר במרכז ללימודים איראניים, פרופסור בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה ומופקד קתדרה לחקר איראן המודרנית ע"ש פרוויז ופוראן נזריאן באוניברסיטת תל-אביב. הוא מכהן השנה כפרופ' אורח באוניברסיטת מונאש במלבורן, אוסטרליה.

ד"ר ראובן פדהצור הוא המנהל האקדמי של מרכז

שאיפותיה של איראן להגמוניה אזורית - סיכום הכנס

משטר השאה. מאז, החבטות בישראל מקדמות את האסטרטגיה של איראן במזרח התיכון. היבט חשוב נוסף המהווה סימן היכר למשטר זה הוא מעורבותו החוזרנית במדינות הערביות באזור. מדינות עם קומפוננט שיעי היו ליעד ואיראן משקיעה בכך תשומות רבות. מדיניות זו הקצינה עם עלייתו של מחמוד אחמדינ'ג'אד לשלטון.

נפילת סדאם חוסיין באפריל 2003 פתחה לאיראן את הדרך לרצף יבשתי ממערבה, ולכן הם החדירו לעיראק כשלושה מיליון שיעים, תוך שימוש בתרבות ובדת כמנופי השפעה.

השיח התקשורתי הערבי עוסק רבות באיום האיראני ובדילמות הבאות:

- סונה מול שיעה - קונפליקט היסטורי של ערבים מול פרסים ושיעים מול סונים. המשטרים הערביים חוששים מפרסיזציה ומהניסיון של איראן לייצא את השיעה למזרח התיכון.
- חשש מהסהר השיעי - סהר זה הוא רצף יבשתי העובר דרך עיראק, לבנון וסוריה, ותכליתו לקרוע את המזרח התיכון.
- איראן הגרעינית מחיה את האימפריה הפרסית - מלחמות לבנון ועזה היו הפעמים הראשונות, בהן לא הייתה עמדה ערבית אחידה נגד ישראל. נשמעו טענות, כי מי שאחראי להתגרות בישראל הם החמאס והחיזבאללה באמצעות האיראנים.

בהתייחסו לטורקיה אמר פרופ' רבי, כי בהנהגת ארדואן היא גונבת את ההצגה לאיראן. מבחינה כלכלית היא חזקה יותר, וגם לה היסטוריה ענפה. היא חובטת בישראל ומאפילה על איראן. אם זה יימשך כך, איראן תזדקק למשהו שיהווה שובר שוויון. בינתיים ניהול הסכסוך עם ישראל עובר לטורקיה וברחוב הערבי יש אווירה של "המלך מת, יחי המלך החדש".

פרופ' לואיז מץ, מהמחלקה למדעי המדינה ומדעי החברה האוניברסיטה הפתוחה בברלין,

ציין כי לצד עבודתו כחוקר מדע המדינה, יש לו השכלה רחבה בתחומי התעשייה והאנרגיה הגרעינית, ומכאן נקודת המבט השונה שלו.

פרופ' מץ הסביר כי המטרה האסטרטגית של מדינות החוץ האיראנית היא, ליצור אזור חיץ (buffer-zone) מהמזרח התיכון להרי הינדו-קוש (Hindu Kush). מכיוון שמבחינה לוגיסטית אפשר להגיע לאזור רק

מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, המכללה האקדמית נתניה, ערך ב-14 ביוני 2010 כנס שנושאו - שאיפותיה של איראן להגמוניה אזורית, השלכותיהן ואסטרטגיות להתמודדות איתן.

פרופ' צבי ארד, נשיא המכללה האקדמית נתניה, אמר בפתח המפגש, כי כאשר עוסקים בשאיפות איראן להגמוניה אזורית, צריך להתבונן בהיסטוריה המפוארת שלה. בעקבות כיבושי כורש היא הפכה לאימפריה ענקית שהשתרעה מהודו ועד כוש, הייתה מהגדולות שידעה האנושות והחזיקה מעמד 900 שנה. עם עליית חומייני והמוסלמים הרדיקליים, התעורר מחדש החלום להחזיר את האימפריה. עוד אמר פרופסור ארד, כי חלק נכבד מהמלחמות נובעות מהתרפקות על העבר, וכי הריאל פוליטיק מאפשר להכניס את החלומות למסגרת אפשרית. העם היהודי היה אורח רצוי באיראן במשך 2800 שנה, והוא מקווה שכך גם יהיה אחרי המשברים הנוכחיים.

ד"ר אפרים סנה, יושב ראש מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, הסביר כי כותרת הכנס לא נבחרה במקרה, שכן מה שמכוון את האסטרטגיה האיראנית הוא השאיפה להפוך להגמוניה אזורית ואחר כך עולמית. לדבריו, רק מדינה עם שאיפות עולמיות מפתחת רקטות וטילים המאיימים לטווח רחוק.

ד"ר רלף האקסל, מנהל קרן פרידריך אברט בישראל, ששיתפה פעולה עם המרכז בארגון והפקת הכנס, אמר כי "אין ספק שאיראן היא הדאגה העיקרית של מדינות החוץ הישראליות. כשבוחנים את תוכנית הגרעין של המדינה ואת האופי הקיצוני של הנהגתה, גם הקהילה העולמית רואה בכך איום. הסנקציות שאושרו שעל ידי מועצת הביטחון (9.6.2010) הן בשורה טובה, המוכיחה שישראל איננה לבדה ושהעולם רציני ומסוגל לפעול". ד"ר הקסל הביע תקווה, כי כנס זה יוליד המלצות שייאפשרו להנהגה הישראלית לפעול ללא אלימות ובדרך של דיאלוג ושיתוף פעולה.

מושב ראשון - מדיניות החוץ האזורית של איראן

פרופ' עוזי רבי, ראש החוג להיסטוריה של המזה"ת ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב ביקש להדגיש, כי מאז 1979 איראן שולחת חיצים לזירה הבינלאומית. המשטר שעלה בזמנו בנה את עצמו דרך מאבק עיקש נגד ישראל והעולם - היפוך למגמה שסימן

- בהסכמה איראנית, כל עוד עיראק ואפגניסטן אינן יציבות, איראן מרוויחה משליטתה בו.
- בהמשך דבריו מנה פרופסור מץ את המדינות בעלות העניין באזור וציין מהם האינטרסים שלהן.
1. רוסיה - איראן היא שוק למכירת נשק רוסי וגם גורם חשוב לקיזוז כוחה של ארצות הברית במזרח התיכון. השאיפות הגרעיניות של האיראנים מעודדות התרחבות צבאית של מדינות אחרות באזור, תהליך שתורם ליצוא נשק רוסי. שתי המדינות מעוניינות להדיר את רגלה של ארצות הברית מהאזור, ובגלל האינטרס המשותף הזה היחסים ביניהן חיוביים.
  2. ארצות הברית - כיום, בניגוד לעבר, יש בין ארצות הברית ואיראן קואליציות ושיתופי פעולה סמויים להשגת מטרות בטווח הקרוב בעניין עיראק ואפגניסטן. כמובן שבשאלה הגרעינית ובעניין התמיכה האיראנית בארגוני טרור הן בעימות.
  3. המדינות שהשתחררו מברית המועצות - אלה שואפות לקדם אינטרסים פוליטיים באמצעות מהלכים כלכליים, ואילו איראן מחפשת בנות ברית למדיניות הגרעין שלה. לא בכדי הצביעו מדינות אלה נגד הסנקציות שהטיל האו"ם. איראן משיגה את תמיכתם באמצעות השקעות, מכירת אנרגיה ותשלומי סיוע למדינות עניות.
  4. ונצואלה - לשתי המדינות, איראן וונצואלה, יש הרבה פרויקטים משותפים, למשל הן מייצרות מכונת שאינה מתוצרת אימפריאליסטית, איראן מקימה בוונצואלה פלטפורמות להפקת נפט, בונה בנייני מגורים לעניים, שלחה לה יועצים צבאיים, ולאחרונה הן חתמו על הסכמי שיתוף פעולה בחקלאות ובתיירות. אפשר לראות שיתופי פעולה דומים במדינות דרום אמריקה אחרות למשל, בוליביה וניקרגואה.
  5. סין - מאז 2008 איראן היא יעד היצוא החשוב ביותר של סין. הסחר ביניהן גדל במהירות רבה והוא נאמד בשלושה מיליארד דולר לכל צד. סין מייחסת לאיראן חשיבות משום שרק ממנה היא יכולה לייבא אנרגיה בדרך ישותית. סין חשובה לאיראן משום שהיא חברה כבדת משקל במועצת הביטחון. כמו רוסיה גם סין משחקת משחק כפול - מצביעה בעד הסנקציות ובמקביל מחזקת את שיתוף הפעולה.
  6. אפריקה - במטרה למצוא בנות ברית נגד החלטות מועצת הביטחון ותמיכה בתוכנית הגרעין, איראן מציעה למדינות כגון סודן, מאל, מאוריטניה ואחרות שיתוף פעולה כלכלי, תשלומים ואנרגיה.
- לסיכום דבריו אמר פרופסור מץ, כי כשרואים את מפת האינטרסים של איראן, אפשר להבין כי ישראל היא חלק קטן ממערך שמרכיב את מדיניות החוץ שלה.
- מאיר ג'בנדנפאר**, אנליסט לענייני איראן, מנהל חברת MEEPAS לניתוח מדיני וכלכלי של המזרח

התיכון, אמר בפתח דבריו כי מאז הפגנות יוני 2009 המשטר האיראני נחלש ועובר תהפוכות. החולשה מתבטאת במחלוקות רבות ובכך שאפילו תומכים של הנשיא יצאו נגדו.

ג'בנדנפאר הזכיר ריאיון עם שני עריקים ממשמרות המהפכה שפורסם בגארדיאן. הם העידו כי ניתנה הוראה לחיילים ממשמרות אל-קוץ לירות על המתנגדים למשטר. חיילים אלה הם פלסטיאנים או לבנונים, שכן האיראנים לא היו מסכימים לירות על אחיהם. מכך אפשר להסיק כי המשטר האיראני מסתמך על חיילים זרים, הוא מאמין שהם נאמנים יותר מחיילים מקומיים, ולכן מדיניות החוץ שלו כה חשובה.

בעניין היחסים עם טורקיה סיפר ג'בנדנפאר כי אפשר לראות בעזה דגלים טורקיים ולא איראניים למרות ההשקעה הכספית של האיראנים ברצועה. תופעות אלה מחזקות את החשש האיראני מאובדן ההגמוניה לטורקיה. הברית איראן-טורקיה היא זמנית, ומתפתחת יריבות בין השתיים. פצצה גרעינית וחיזוק החיזבאללה והחמאס יקנו לאיראנים יתרון אל מול הטורקים.

בסיכום דבריו אמר ג'בנדנפאר כי המשטר האיראני הנוכחי לא יציב. מאחר שהסכסוכים שם רבים והניהול גרוע, לדעתו יקרוס המשטר גם אם תהיה לו יכולת גרעינית. הוא משוכנע כי ניהול המדינה יהרוס אותה בדיוק כפי שקרה בברית המועצות. פצצת אטום אינה תעודת ביטוח להמשכיות השלטון.

מיכל רביב, דוקטורנטית בחוג למדעי המדינה אוניברסיטת בר-אילן, הציגה את האילוצים והמתחים המשפיעים על מדיניותה של סעודיה כלפי איראן:

- כמנהיגת העולם המוסלמי מצופה ערב הסעודית לשמור על המקומות הקודשים.
- תחרות בין העולם הסוני לשיעי.
- תחרות בין פרסים לערבים.
- הבטחת הקיום הפיזי שלה עצמה.

מאז היווסדה חותרת סעודיה ליציבות אזורית שתאפשר לשמור על האינטרסים שלה. לכן היא חותרת לשלום וליישוב הסכסוך הערבי-הישראלי. מנקודת מבטם, הגרעין האיראני מחסל כל סיכוי לשלום.

אלה הסיבות שמנתה רביב בגינן הסעודים מתנגדים לתוכנית הגרעין האיראני והשלכותיה:

- חשש ממרוץ חימוש וערעור היציבות באזור.
- חשש מהגדלת הנוכחות הצבאית האמריקאית.
- לא רוצים להגדיל את תקציב הצבא.
- חשש מכך שהעימות מול השיעים יתפוס תאוצה.
- חשש מתאונה גרעינית.
- חשש שאיראן תפנה את הנשק הגרעיני נגד מדינות המפרץ וסעודיה.

- תקיפה אמריקאית-ישראלית תחזק את הדעה כי השלטון הסעודי הוא ממשלת בובות אמריקאית.
- חשש מרוח גבית לארגוני הטרור שנתמכים על ידי איראן.
- חשש מנקמה איראנית על מעורבותה בתקיפת מתקני הגרעין.
- אחרי הדברים האלה הציגה רביב את הברירות שיש לסעודים:
- בקשת חסות מארצות הברית - הבעיה בגישה זו נעוצה בביקורת מהעולם הערבי וערעור של יציבות השלטון.
- ייסוד ברית אסטרטגית הכוללת מדינות ערביות ומערביות.
- פיתוח יכולות גרעיניות - הסעודים כבר בחנו אופציה לרכישת טילים מרוסיה או הצבת טילים פקיסטניים בשטחם.
- מניעת תקיפה על איראן באמצעות חבירה אליה.
- ייסוד ברית אסטרטגית עם מדינות מזרח תיכוניות ומדינות המפרץ.
- מאמצים דיפלומטיים למניעת הכנסה של נשק גרעיני למזרח התיכון.

מושב שני - הסנקציות ויעילותן

יושב ראש המושב, ד"ר דוד אלטמן, סגן יושב ראש מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי וסגן נשיא בכיר של המכללה האקדמית נתניה, אמר בפתח המושב כי כדי להבטיח את יעילותן של הסנקציות יש לגבש קואליציה יציבה. הוא הסביר כי במלחמה הקרה נכשלו סנקציות כאלה משום שלא כל המדינות שיתפו פעולה.

ד"ר אפרים אסכולאי, חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון INSS, סקר סנקציות שהוטלו בעבר על מדינות שונות במטרה להעריך את יעילותן של הסנקציות הנוכחיות על איראן. סנקציות שהוטלו בשנות השלושים של המאה העשרים על איטליה בעקבות תקיפת חבש נכשלו בגלל חוסר שיתוף פעולה מצד ארצות הברית שלא הייתה חברה בחבר הלאומים. לדעת חוקרים רבים, הסנקציות החמורות שהטילה ארצות הברית על יפן בעקבות כיבוש מנצ'וריה הובילו למתקפה היפנית על ארצות הברית. הסנקציות שהוטלו על עיראק כדי למנוע ממנה לפתח נשק להשמדה המונית נחשבות לחמורות מאוד ודעת הקהל בעולם סברה שהן גרמו לפגיעה באוכלוסייה. לדעת ד"ר אסכולאי הסנקציות שהוטלו על לוב בעקבות אסון לוקרבי היו חמורות וללא פרופורציה לתביעה לתשלומי פיצויים ולהסגרת המחבלים, אבל בסופו של דבר לוב נכנעה לכל הדרישות.

בהמשך תיאר ד"ר אסכולאי את העקרונות, שלדעתו מבטיחים סנקציות יעילות:

1. סנקציות צריכות להיות חלק מאסטרטגיה ולעולם

1. אינן עומדות בפני עצמן.
2. צריך להטיל אותן בנקודות תורפה של המדינה עליה מפעילים לחץ.
3. החמרת יתר תשפר את סיכויי ההצלחה שלהן, אבל אסור לגרום לפגיעה הומניטארית באזרחים.
4. תזמון הסנקציות חשוב.
5. יש להציע תמריצים ופיצויים שיעודדו את המדינה עליה מוטלות הסנקציות לשנות את מדיניותה כדי לזכות בהטבות.
6. צריך להימנע מסנקציות נקודתיות, שכן קל לעקוף מגבלה נקודתית כזאת או אחרת.
7. מיתון הסנקציות מסיבות פוליטיות משדר חולשה.

בהתייחסו לסנקציות על איראן הסביר, כי רוב החומרים והידע הדרושים לפיתוח גרעין כבר הגיעו לאיראן, ולכן האיסורים על העברתם אליה חסרי טעם. מהומות שנערכו בעבר בעקבות מחירי הדלק והעובדה שאיראן מייבאת 40% מתצרוכת הבנזין שלה מעידות, כי הגבלות על יבוא דלק עשויות להשפיעה יותר, אבל בשל חששם של האמריקאים לפגוע במערכת היחסים שלהם עם סין וסוריה, הסנקציות החדשות אינן מטפלות בכך. כן הוא הציע לבחון מדיניות של בידוד כפי שהנהיגו בעבר כלפי לוב משום שבידוד זה יכול להפריע מאוד לאיראן.

ד"ר אסכולאי העריך כי כל עוד לא תהיה תוכנית מקיפה הכוללת את ההיבטים שהציע, הסנקציות לא ישפיעו על איראן.

ד"ר אמילי לנדאו, חוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון INSS, טענה כי למרות שקשה להעריך את יעילות הסנקציות, מדינות העולם נוקטות סנקציות משום שזו האופציה היחידה מלבד פעולה צבאית להפגין עמדה תקיפה נגד מדינה המפרה אמנה. אבל כדי להשיג תוצאה יש להפעיל אמצעי לחץ אחרים כגון איום צבאי אמין. ממשל אובאמה עשה טעות כשהסיר את האופציה הזו מהשולחן.

ד"ר לנדאו גורסת כי הסנקציות מותנו ואינן חריפות דיין מתוך כוונה לתת מענה לאינטרסים הכלכליים של רוסיה וסין ובשל חשש של מדינות באירופה מאובדן הכנסה כתוצאה מביטול עסקאות עם איראן.

לדעתה, טעות נוספת של הקהילה הבינלאומית הייתה ההפרדה בין דיפלומטיה, סנקציות ומאמץ צבאי. יש קשר אמיץ בין סנקציות למשא ומתן, כל אחד מהאמצעים האלה כרוך באחר, ורק לחץ מאפשר משא ומתן פורה.

פרופ' ברנד קוביג מהמכון לחקר השלום פרנקפורט גרמניה סקר דוח שהכין ביחד עם עמית, העוסק בשאלה באילו נסיבות סנקציות עובדות. מהדוח עולה, כי ניתן למצוא בספרות שלשה תנאים להצלחת סנקציות: הסכמה נרחבת בקרב הקבוצה המטילה את הסנקציות, מידת הפגיעות של המדינה עליה רוצים להטיל את הסנקציות, עלות כלכלית

ופוליטית נמוכה למדינות המטילות את הסנקציות. אחרי שהם ניתחו 73 מקרים הם הגיעו לשלוש המסקנות הבאות:

1. ככל שהמטרה חשובה יותר למדינה שנגדה פועלים כך הסנקציות יעילות פחות. לדעתו זו הסיבה שהמהלכים נגד איראן נידונו מראש לכישלון.
2. הסנקציות צריכות להתמודד עם המוטיבציה של הצד השני. במקרה של איראן הן לא פגעו במניעים של איראן ולכן לא עבדו.
3. סנקציות צריכות להתחשב במבנה השלטוני של המדינה נגדה פועלים.

בהמשך דבריו תיאר פרופסור קוביג את התנאים להצלחת סנקציות ואת הסיבות לכישלון במקרה של איראן. תנאי ראשון הוא קואליציה הומוגנית בעלת חזון מגובש. זה תנאי חשוב להצלחתן. במקרה בו אנו עוסקים תנאי זה לא מתקיים - עובדה שמחלישה את עוצמת הסנקציות. תנאי שני הוא פגיעה בנקודת התורפה של המדינה. הם מצאו באיראן ארבע נקודות תורפה:

1. תשתית נפט ישנה שגורמת לטהרן להשקיע סכומי ענק כדי לשמור או להגדיל את התפוקה. הוא מעודד מהעובדה שהיצואנים האירופאים לא מספקים לה את החומרים שהיא זקוקה לשיקום התשתית, אבל סין ורוסיה מהוות תחליף טוב.
2. מצבם של בתי הזיקוק מחייב אותה לייבא 40% מתזקי הנפט. זהו האתגר הגדול ביותר של המשטר האיראני שכן המחסור בדלק עלול לעורר מהומות.

3. מחצית מתקציב הממשלה מקורו ביצוא נפט. ללא יצוא נפט או גז כלכלת איראן תחוסל במוקדם או במאוחר. קיצוץ ביצוא זה יוביל למפלת השלטון באיראן. אופיו החד גוני של היצוא מאיראן מאפשר הטלת סנקציות פוטנציאלית. מחד, הדבר מוצא אל הפועל על ידי ברית בינלאומית מצומצמת המטילה סנקציות אשר המדינות החברות בה יוכלו להחליט לא לצרוך יותר נפט מאיראן. מאידך, טהראן תוכל מצידה לעצור את היצוא של "הזהב השחור" שלה. המומחים ספקנים לגבי האפשרות שאיזשהו צד ישתמש בנשק הנפט, שכן שני הצדדים מאוד פגיעים בנושא. כל עוד יישמר מחירו הגבוה של הנפט, השימוש בנשק הנפט בצורת חרם בינלאומי לא יעשה.

4. בעיות כלכליות ופיננסיות, כולל איבוד כוח הקניה בשל האינפלציה, בריחת השקעות, עליה בשחיתות וחוב חיצוני. ירידה באשראי הבינלאומי של המדינה ורמת אבטלה גבוהה העוברת למעשה את רמת ה-50%.

למרות נקודות התורפה האלה, היו הסנקציות לא יעילות בשל חוסר הרצון של הקהילייה הבינלאומית לקבל אותן במתכונתן המקורית. לדברי פרופסור

קוביג גרמו סין ורוסיה לדילול הסנקציות במהלך כל סבבי הסנקציות של האו"ם, החל משנת 2006 ועד לסבב הנוכחי. במהלך הסנקציות של האו"ם בשנת 2006 למשל, חרם יצוא כולל שהוצע כל ידי החברות המערביות, הפך לחרם ממוקד על רשימה של טכנולוגיות וחומרים; מספר האיראנים המועסקים בתחום הגרעין והטילים שנכסיהם הוקפאו היה מינימאלי; החרם שהוטל תחילה על אנשי צבא וחוקרים בתחום, הופחת להגבלות על כניסתם. אכן, ניתן לזקוף את חלקיות האחדות בקרב ברית המדינות המטילות את הסנקציות לאינטרס הכלכלי של מוסקבה ופקין כמו גם להבדלי מדיניות החוץ בקרב המדינות המובילות.

יתרה מזאת, יכול להיות לכך מחיר פוליטי בשל התפתחויות חדשות בשוק הנפט והגז - כאשר איראן משמשת במרכז הסדר האנרגיה החדש - באם איראן תתחיל להעמיק את יחסיה עם סין, הודו ורוסיה, כתוצאה ממדיניות האמברגו האירופית. הדגש של הקהילייה הבינלאומית בעניינה הגובר של טהראן ב"אופציה האסיאתית", מראה כי מתרחש מאבק על תחום ההשפעה וההפצה של המשאבים העולמיים.

אפילו ישראל ממשיכה לרקום עסקאות עם איראן. היצוא הגרמני אליה צמח ב-4% בתקופת הסנקציות, ודובאי, שלא מייצרת דבר מייצאת 85% מהסחורות שהיא מייבאת לאיראן.

פרופסור קוביג סיכם ואמר כי כרגע איראן לא מראה נכונות לויתור על תהליך העשרת הגרעין, שיכול להוות את השלב הראשון לקראת יכולת גרעינית, למרות הסנקציות.

מושב שלישי - האופציות

האסטרטגיות לטיפול בהתגרענות

איראן

סגן ראש המכון למחקרי ביטחון INSS, ד"ר אפרים קם, הבהיר כי רוב דבריו מבוססים על ניתוח והערכה ולא על ידיעות, משום שבעשרים השנים האחרונות פיתוח נשק גרעיני אינו מוזכר על ידי האיראנים. עם זאת, כל המומחים מסכימים כי הם בדרך לייצור נשק אטומי.

ד"ר קם הציג שלוש עובדות שלדעתו מניעות את האיראנים:

1. אחרי המלחמה בעיראק הם הבינו שהם זקוקים לנשק שירתיע אויב חזק כגון ארצות הברית.
2. האיראנים מאמינים כי ההתגרענות תסייע להם לקבל מעמד של מעצמה אזורית.
3. המשטר האיראני סבור כי זה יחזק את מעמדו הפנימי.

מכיוון שאיראן פיתחה בגלוי יכולות בליסטיות, ההנחה היא כי היא לא תסתפק בפצצה אחת או שתיים, ותפתח מגוון יכולות שיעניקו לה גם את יכולת המכה השנייה.

נטישת העמימות וקביעת כללי משחק חדשים. יכולת המכה השנייה של ישראל תרתיע את האיראנים מלפעול נגדה שכן אין להם שום אינטרס להסתכן בהשמדה עצמית. זו הגישה שנקטו המעצמות בעת המלחמה הקרה, ולדעת ד"ר פדהצור, זאת האופציה הפחות גרועה.

מנכ"ל חברת רובינקון, ד"ר עוזי רובין, בחן את כוונותיה האסטרטגיות של איראן על-פי הנכסים שהיא בוחרת לפתח. בעוד שהטכנולוגיה של כוחות היבשה והאוויר בצבאה מיושנת, היא מפתחת טיל חדש בכל שמונה שנים. השייב 3, טיל בעל יכולת גרעינית, הוא הפיתוח האחרון.

מכיוון שאיראן משקיעה משאבים רבים בפיתוח הטילים, טווח הטילים גדל ועל-פי הערכות הם יכולים להגיע למרחק של 200 קילומטרים ויותר, טווח שיכול להגיע לאירופה.

בנוסף למאמצים אלה הם התקדמו ביכולות שלהם לשגר טילים לחלל ואף הצליחו לשגר לוויין תוך הצהרה כי המטרה היא להעמיד לווייני תקשורת ואסטרונאוטים איראניים.

את משגרי הלוויינים אפשר להפוך לטילים בליסטיים בין יבשתיים **ICBM** (intercontinental ballistic missile) שיעניקו להם מעמד דומה לזה של המעצמות סין, רוסיה וארצות הברית.

מסקנתו של ד"ר רובין מהתוכניות האיראניות היא כי איראן מעוניינת להפוך למעצמה עולמית ולא רק אזורית.

פרופ' ברנד קוביג מהמכון לחקר השלום בפרנקפורט טען כי המוטיבציה של איראן לפיתוח נשק גרעיני נובעת מתחושת הבידוד שלהם. כדוגמה הוא הציג טענות ששטחו בפניו עמיתים איראניים על התעלמות המערב מהנשק הכימי שהופעל נגדם על ידי סדאם חוסיין ועל הפניית הגב למרות שיתוף הפעולה עם ארצות הברית במהלך מלחמת המפרץ. לדעתו, הרצון למנוע תקיפה מבחוץ הוא מניע נוסף להתחמשות האיראנית.

פרופסור קוביג טען כי קבלת יוזמת השלום הערבית על-ידי ישראל והסכם שלום עם סוריה יתרמו להחלשת המוטיבציה האיראנית לפיתוח גרעין. לדעתו, המפתח לפתרון הבעיה הוא שיפור מערכת היחסים של וושינגטון עם טהרן והבטחת הביטחון הלאומי האיראני.

מושב רביעי - מאבק הכוחות הפנימי בחברה האיראנית

פרופ' דוד מנשרי, חוקר בכיר במרכז ללימודים איראניים באוניברסיטת תל-אביב, בחן בפתח המושב האם מטרות המהפכה הושגו - שאלה שלדעתו מטרידה את האיראנים.

לדבריו היו למהפכה שתי מטרות - האחת הייתה תפיסת השלטון והחזקתו וזאת הצליחה, אבל השנייה - הקניית חירות ולחם, רווחה וחופש - לא התגשמה.

אם איראן תחליט לעבור את הסף הגרעיני היא תוכל לנקוט אחת משתי אסטרטגיות מדיניות: הודעה מפורשת או עמימות. התרחיש השני יאפשר לה לצמצם נזקים מדיניים וסנקציות תוך שמירה על איום מול ישראל וארצות הברית. התרחיש הגלוי יגרום לענישה בינלאומית, אבל יחזק את מעמדה כמעצמה, יגביר את האיום על ישראל ויחייב מדינות באירופה לקיים איתה משא ומתן.

ד"ר קם מעריך כי איראן תנקוט בגישת העמימות כי זאת תקנה לה גמישות מדינית.

כמוכן, הוא מעריך כי איראן לא תשתמש בנשק הגרעיני מכמה סיבות:

1. שימוש בגרעין ישחק את ההרתעה שלשמה יוצר הנשק הזה.

2. לישראל יש יכולת מכה שנייה שתסב לאיראן הרס רב ומיליוני הרוגים.

3. יחסי הידידות של ישראל עם ארצות הברית עלולים לגרום גם אותה לתגובה.

על-אף האמור לעיל, ציין ד"ר קם, כי תרחיש של הטלת פצצת אטום על ישראל יכול להתממש, למשל כתוצאה מאי הבנה מדינית או כתגובה למכה על אחת מבנות בריתה.

המנהל האקדמי של מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, **ד"ר ראובן פדהצור**, הציג מתוך הנחה כי איראן תצליח להשיג נשק גרעיני, את דרכי הפעולה שישראל יכולה לנקוט כדי להתמודד עם האתגר:

1. פעולה צבאית - זאת הפעולה היחידה האפשרית לפני שהאיראנים משיגים נשק גרעיני, ומטרתה השמדה של הפרויקט או עיכוב ניכר שלו. מסיבות לוגיסטיות, טקטיות ומודיעיניות הפעולה נידונה לכישלון, ובנוסף לכך היא תביא קץ ללחץ הדיפלומטי על איראן.

2. המשך מדיניות העמימות - לדעת ד"ר פדהצור גישה זו מוטעית משום שנותרים שטחים אפורים וחשוב שהצד השני ידע מה המחיר של פעולותיו.

3. התבססות של ההגנה האמריקאית בדומה למתכונת של נאט"ו - גישה זו אינה מומלצת כי היא מחייבת לגבש מדיניות המבוססת על הבטחה אמריקאית שאין ביטחון שהיא תקיים אותה.

4. הסכמים לפירוק נשק - מובן שזו אפשרות טובה, אבל במצב הדברים הנוכחי היא לא ריאליזטית.

5. הגנה פאסיבית - גישה זו פסולה משום שאי-אפשר לספק הגנה מלאה לכל האוכלוסייה והיא תגרום להוצאה כספית גבוהה ומיותרת.

6. הגנה אקטיבית - פיתוח מערכות הגנה דוגמת החץ מעיד כי זו המדיניות הישראלית, אבל היא אינה טובה משום שהיא לא יכולה לספק הגנה הרמטית. די בפגיעה אחת של טיל גרעיני להסב לישראל נזק כבד מנשוא.

7. הרתעה גרעינית גלויה - משמעות גישה זו היא

הפערים החברתיים לא השתנו וכמובן, אין כל חופש. הדעות חלוקות באשר למידת התאמתם של ערכי המהפכה לערכי האסלאם שכן אחד מאנשי הדת הבכירים באיראן התנגד לחומייני וכמה אנשי דת טענו שאין פרשנות אחת לאסלאם, ולכן המשטר האיראני לא יכול לקבוע מה נכון מבחינה דתית.

המחלוקות הפנימיות באיראן הן סביב הפער בין הצורך של השלטון להיות פרגמטי לבין ההקפדה על ההלכה הדתית. הזרם הפרגמטי נוטה לקבל פתרונות המתחשבים בצרכים יומיומיים והם מפגינים מידה רבה של פתיחות.

חתימי הנחשב מתון לא הצליח לשנות דבר משום שהכוח מצוי בידי הקיצוניים. כוח זה נובע מארבעה מקורות - 1. האל, 2. משמרות המהפכה, 3. נכונות להפעיל את הכוח, 4. אופוזיציה חלשה ומחולקת.

לדעת פרופסור מנשרי, אירועי 2009 ערערו את המשטר שאיבד את הלגיטימציה שלו. אם יהיו למהפכה שתי רגליים - פוליטית וכלכלית - היא תצליח. השאלה שנשארה פתוחה היא האם הדבר יקרה לפני ההתגרענות.

ד"ר ברנדה שפר מבית הספר למדעי המדינה והמחלקה ללימודי אסיה אוניברסיטת חיפה בחרה להציג את הקשיים של השלטון האיראני מתוך כוונה להפריך את ההערכה כי היא מעצמה עולמית.

לדברי ד"ר שפר, לאיראן קשיים כלכליים הנובעים מאינפלציה של 20% וגירעון שצומח בגלל פער בין מחירי הנפט לתקציב הממשלה ובשל העובדה ש-50% מהכנסותיה הן מנפט וגו'. בעוד תפוקת הנפט קבועה או מצטמצמת, הצריכה גדלה כל הזמן. למרות שאיראן שוכנת על רזרבות גז ענקיות, היא מייבאת נפט וגו' יותר משהיא מייצאת. המחסור בגז ניכר תמיד, תשתית החשמל גרועה ולא מגיעה לכל מקום, ובצפון המדינה "קופאים מקור".

לדברי שפר איראן סובלת גם מבעיות פוליטיות כבדות, יש לה קשיים בכל אחד ממחוזות המדינה והיא לא מצליחה להרתיע מדינות שכנות, אפילו לא את ארגוני הטרור הפועלים בשטחה.

לדעתה של שפר, המצב הפוליטי נזיל משום שמחצית האיראנים אינם פרסים, והמיעוטים הרבים הללו חיים בסמוך לגבול ולקרובי משפחתם שמעבר לו.

המיעוט הבלוצ'י הפעיל אלימות ואף-על-פי שהוא הקטן במדינה מנהיגו שנעצר ב-2010 זכה לאהדה שהתבטאה אפילו בטוקבקים עם ביטויי תמיכה באתר הרשמי של ממשל איראן.

החשש מהמיעוט הכורדי גרם לאיראנים לא לאפשר הלוויות של מוצאים להורג ואף לא למסור את גופותיהם למשפחות מחשש להתפרצות מהומות.

אירועים אלה ואחרים מעידים כי המשטר האיראני מתקשה לטפל במתחים האתניים.

בסיכום דבריה הסבירה ד"ר שפר כי המיעוטים אינם שואפים לבדלנות אלא מבקשים זכויות. היא חושבת כי הם לא יתחילו את המהפכה, אבל כשזו תתרחש

הם יצטרפו אליה ויהיה קשה להשתלט עליהם.

השגריר אורי לובראני, שגריר ישראל האחרון באיראן, טען כי לא נוכל לעצור את התגרענות איראן. לדבריו, האיראנים שואפים לבסס את מעמדם במזרח התיכון ואחר כך להפוך לכוח משמעותי בעולם.

לדבריו של לובראני, האיראנים נלחמים בשתי חזיתות - בינלאומית ופנימית. בחזית הבינלאומית הם הצליחו להרוויח זמן יקר. ההתערבות בענייני הפלסטינאים היא הדרך שלהם להנהגת הסונים.

לובראני גורס כי בחזית הפנימית צפויה להיות מהפכה, אלא שלא ניתן לנבא מי יבוא במקום השלטון הנוכחי. בסיום דבריו הוא הביע צער על כך שישראל לא עושה מספיק כדי לעודד את המהפכה הזו. כדוגמה הוא הציג את הדרישה שחוזרת מדי שנה לסגור את תחנת הרדיו של קול ישראל המשדרת בפרסית.

ד"ר אפרים סנה, יושב ראש מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, סיכם את הכנס באומרו כי התחמשותה של איראן בנשק גרעיני מסוכנת לקיומה של ישראל גם אם לא ייעשה שימוש בנשק. הוא מנה כמה סיבות לכך:

1. האיום הגרעיני על ישראל יגרום להפסקת העלייה.

2. תגבר בריחת המוחות מישראל.

3. ייפסקו ההשקעות הזרות החיוניות לצמיחת המשק.

4. בגיבוי של מעצמה גרעינית, כוחות הטרור ירימו ראש.

5. התחמשות איראן בנשק גרעיני תגרור את סעודיה ואת מצרים לפיתוח נשק גרעיני משלהן.

לדעת ד"ר סנה, מכיוון שאי-אפשר לחיות במציאות כזאת, אין מחיר שהוא גבוה מדי כדי לעצור את תכנית הגרעין האיראנית.

לדבריו, אי אפשר להשוות את המאזן בין ברית המועצות לארצות הברית למצב שצפוי להיות כאן, משום שבניגוד למצב ששרר בין שתי המעצמות, אין סימטריה בין ישראל לאיראן כי אוכלוסיית איראן גדולה פי עשרה מזו של ישראל ושטחה גדול פי שבעים. מכיוון שכך הם פני הדברים, לא תהיה הרתעה הדדית אלא נחיתות ישראלית.

עוד הוא טען כי יש להפעיל סנקציות על יבוא ויצוא הנפט מאיראן שכן רק אלה יכולות לשבור את שליטי המדינה הזו.

ד"ר סנה הביע חשש מכך שמדינת ישראל תיאלץ להגיב בפעולה צבאית. הדרך היחידה למנוע זאת היא התערבות אמריקאית באמצעות חוק שיטיל סנקציות אפקטיביות שימנעו השקעה בתעשיית הנפט של איראן וחרם על המערכות הבנקאיות שלה.

שאיפות איראן להגמוניה אזורית

פרופ' צבי ארז, נשיא המכללה האקדמית נתניה

▶ ד"ר אפרים סנה, יו"ר מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, המכללה האקדמית נתניה

ד"ר ראלף הקסל, מנהל קרן פריזרין אברט בישראל

▶ פרופ' עוזי רבי, ראש החוג להיסטוריה של המזה"ת ואפריקה, חוקר בכיר ללימודים איראניים, אוניברסיטת תל-אביב, עם משתתפים אחרים במושב

שאיפות ואיראן להגמוניה אזרחית

פרופ' לוצ מץ, המחלקה למדעי המדינה ומדעי החברה, האוניברסיטה הפתוחה, ברלין

ד"ר ברנדה שפר, ביה"ס למדעי המדינה והמחלקה ללימודי אסיה, אוניברסיטת חיפה

מאיר ג'בדנפאר, אנליסט לענייני איראן, מנהל חברת MEEPAS לניתוח מדיני וכלכלי של המזה"ת

ד"ר זוד אלטמן, סגן יו"ר מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, המכללה האקדמית נתניה

שאיפות איראן להגמוניה אזורית

ד"ר אמילי לנדאו, חוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון (INSS) ◀

▶ ד"ר אפרים קם, סגן ראש המכון למחקרי ביטחון (INSS)

ד"ר ראובן פדהצור, מנהל אקדמי, מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, המכללה האקדמית נתניה, מציג את יכולת טווח הטילים של איראן ◀

▶ השגריר אורי לובראני, לשעבר שגריר ישראל באיראן

שאיפות איראן להגמוניה אזורית

תא"ל (במיל.) מייק הרצוג ◀

▶ פרופ' דוד מנשרי, ראש המרכז ללימודים איראניים ודקאן לתכניות מיוחדות, אוניברסיטת תל-אביב

פרופ' ברנד קוביק, המכון לחקר השלום, פרנקפורט ◀

▶ ד"ר אפרים אסכולאי, חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון (INSS), עם משתתפים אחרים במושב